

Zonder zin geen welzijn

KENNISSYNTHESE

*Zingeving en zingevingsondersteuning aan wijkbewoners 50+
door professionals sociaal werk*

Voor cliënten van het sociaal werk is aandacht voor zingeving een vanzelfsprekend onderdeel van hun leven en welzijn. Daaraan voorbijzien is strijdig met streven naar kwaliteit van leven. Samengevat geldt voor wijkbewoners 50+: 'Zonder zin geen welzijn'.

Kennissynthese

Brancheproject Zorg voor Zingeving
Sociaal Domein

Juni 2024

Veronique Vaarten

Wmo radar, brede welzijnsorganisatie Rotterdam

Gea Kusters & Marjoleine Vosselman

BPSW, Beroepsvereniging van Professionals in Sociaal Werk

Rinske Boomstra

Agora, kennisorganisatie

Ghislaine Mulder

Questio - Centrum voor Levensvragen

Met medewerking van onderzoekers Universiteit voor Humanistiek Gaby Jacobs,
Renske Kruizinga en Johanneke Klaassens

Inhoudsopgave

Samenvatting	5
Voorwoord	7
1. Inleiding Kennissynthese Zingeving en Sociaal Domein	9
1.1 De Kenniswerkplaats Zingeving	9
1.2 Zingeving	9
1.3 Doel van de kennissynthese	12
Onderzoekspopulatie: een afbakening	12
1.4 Professionals sociaal werk: bevorderen van sociaal functioneren en sociale kwaliteit	14
Globale definitie van het sociaal werk van de international federation of Social Workers (IFSW) uit 2014:	14
Sociaal werk in de wijk	15
2. De aanpak van de kennissynthese	17
2.1 Het behoeftenonderzoek	17
2.2 Fasen van dataverzameling en -analyse	19
3. Zingeving behoeften en behoefte aan ondersteuning bij wijkbewoners (50+) en bij sociaal werkers werkzaam in de wijk	22
3.1 Zingeving behoeften van wijkbewoners van 50+	22
3.2 Behoeften van wijkbewoners (50+) aan ondersteuning bij zingevingvragen	26
3.3 Zingeving en behoeften aan ondersteuning bij professionals in het sociaal werk	29
Ondersteuningsbehoeften	31
Gesignaleerde lacunes	36
4. Zingevingondersteuning in het sociaal domein: goede praktijken	39
4.1 Interventies en tools	39
4.2 Samenwerkingsverbanden	42
ABC-model	42
Welzijn op recept	43
Project 'Betekenisvol gesprek'	44
4.3 Scholingen	45
A) Scholingen gericht op signaleren en aandacht geven	45
B) Scholingen gericht op signaleren en aandacht geven én begeleiden	46
4.4 Samenvattende bevindingen	48

5. Discussie, conclusies & aanbevelingen.....	50
5.1 Een sterke basis voor zingevingsgericht werken: integraal werken, sociale kwaliteit en kernwaarden.....	50
Integrale benadering sluit aan bij behoefte van cliënten	50
Sociale kwaliteit	51
Kernwaarden	51
5.2 Aandachtspunten voor het versterken van de zorg voor zingeving.....	52
Deskundigheid en deskundigheidbevordering	52
Beroepsinnovatie en visieontwikkeling: twee aandachtspunten voor versterken van zingevingsgericht werken	54
5.3 De huidige stand van zaken in de praktijk van het sociaal werk	55
Aandacht voor integraal werken.....	55
Stimuleren van betekenisvol leven in groepsverband.....	56
Interprofessioneel samenwerken.....	56
Aandacht voor aangedaan onrecht en zingeving.....	56
Niet beschreven Goede Praktijken	57
5.4 Vooruitblik naar de onderwijsmodule	57
Literatuurlijst.....	60
Literatuurlijst van grijze en vakliteratuur	66
Bijlage 1 Literatuuronderzoek brancheproject sociaal domein + verantwoording.....	70
Bijlage 2 Flowchart literatuuronderzoek.....	72
Bijlage 3 kwalitatief onderzoek.....	73
Bijlage 4 kwalitatief onderzoek Interviewgide professionals sociaal domein	74
Bijlage 5 kwantitatief onderzoek vragenlijst cliënten sociaal domein.....	75
Bijlage 6 Kwantitatief onderzoek Vragenlijst professionals sociaal domein.....	78
Bijlage 7 Interviews met sleutelinformanten Overzicht sleutelinformanten	80
Bijlage 8 Zoekacties Goede Praktijkvoorbeelden Sociaal Domein.....	82
Bijlage 9 Criteria ten behoeve van beschrijving en analyse praktijkvoorbeelden.....	83
Bijlage 10 Beschrijvingen goede praktijken (o.b.v. deskresearch).....	84

Samenvatting

Deze kennissynthese beschrijft beschikbare kennis over aandacht voor zingeving door professionals sociaal werk bij zelfstandig wonende wijkbewoners van 50 jaar en ouder. De kennissynthese is tot stand gekomen op basis van onderzoeksbevindingen en praktijk- en beleidservaringen. Het gaat hierbij uiteindelijk om de vraag: *'Welke breed gedragen inzichten, oplossingen, conclusies en aanbevelingen uit wetenschap, onderzoek en praktijk leveren een bijdrage aan het versterken van zorg voor zingeving in het sociaal domein?'*

Het behoeftenonderzoek onder zelfstandig wonende wijkbewoners (50+) leverde drie inzichten op in de zingevingsbehoeften van deze doelgroep. Het eerste inzicht is dat bewoners (50+) zingeving beschouwen als integraal onderdeel van hun leven, verbonden met alledaagse dingen en gewoonten. Zingeving zit voor hen overal doorheen verweven en is niet los verkrijgbaar. Het tweede inzicht is dat bewoners (50+) het belangrijk vinden dat de sociaal werker in algemene zin aandacht heeft voor zingeving. Tegelijkertijd verwoordt die bewoner zelf (nog) geen duidelijke zingevingsbehoefte. Dit is een paradox: zij herkennen zich niet in specifieke levensvragen zoals aangedragen door de onderzoekers, maar vinden zingeving in algemene zin wel van belang. Tot slot gaf het behoeftenonderzoek het inzicht dat zelfstandig wonende wijkbewoners (50+) van betekenis willen zijn, niet in de prestatiesfeer, maar vooral in de relationele sfeer. Het gaat om meedoen en ertoe doen.

Waar het gaat over de behoeften van deze zelfstandig wonende wijkbewoners (50+) aan ondersteuning bij zingeving, leverde het behoeftenonderzoek eveneens drie inzichten op. Het eerste inzicht is dat zij het belangrijk vinden dat een sociaal werker doorvraagt naar de werkelijke behoefte achter hun onbestemde gevoelens en hen als het ware helpt om taal te geven aan wat hen bezighoudt. Het tweede inzicht is dat cliënten het belangrijk vinden dat de sociaal werker tragiek en onrecht (h)erkent en van elkaar kan onderscheiden en het respectievelijk met hen uithoudt (tragiek) of voor hen opkomt (bij onrecht). En tot slot vinden zij het belangrijk dat de sociaal werker aandacht heeft voor de uniciteit van de persoon en voor de levenservaring van de oudere en daarbij hun behoefte aan eigen regie respecteert.

Waar het gaat om de behoeften van professionals sociaal werk op het gebied van zingeving, kwamen vier behoeften naar voren. De eerste is dat sociaal werkers aandacht voor zingeving willen inbedden in een integrale benadering van de complexe vraagstukken van cliënten. Het tweede inzicht is dat zij behoefte hebben aan scholing rondom aandacht voor vraagstukken waarvoor geen oplossingen mogelijk zijn. Ten derde hebben zij behoefte aan een professionele context die ruimte voor zingeving bevordert én aan een bij het beroep passende visie op aandacht voor zingeving. En tot

slot vinden professionals bewustzijn van de eigen zingeving belangrijk, ook in relatie tot professionele aandacht voor zingevingsvragen van hun cliënten.

Naast deze behoeften bleken er ook twee lacunes in de professionele kennis over en aandacht voor zingeving. De eerste is dat er meer kennis nodig is om adequaat te leren verwijzen naar geestelijk verzorgers en andere professionals. En de tweede is dat het sociaal werk de aandacht voor zingeving kan verbreden van alledaagse, naar existentiële zingeving met een oriëntatie op 'het hogere'.

De kennissynthese leverde een overzicht van bestaande goede praktijken (Good Practices) van zingevingsondersteuning, samenwerking en -scholing in het sociaal domein. We onderscheiden negen interventies en tools, één model voor interprofessionele samenwerking en twee samenwerkingsverbanden en daarnaast negen scholingen. Op basis van deze selectie vallen een aantal voor het sociaal domein relevante zaken op. Om te beginnen richten goede interventies zich niet alleen op het verminderen van problemen maar juist ook op het stimuleren van een betekenisvol leven: 'niet problematiseren maar normaliseren'. Gebruik van interventies en tools komt beter tot zijn recht wanneer sociaal werkers zich een basishouding en juiste bejegening hebben eigen gemaakt en de organisatie waar zij in dienst zijn heeft hierin ook een rol te spelen. Wat betreft interprofessionele samenwerking krijgt het ABC-model (Aandacht, Begeleiding, Complexe situaties en Crisis) wel meer bekendheid maar zijn sociaal werkers vaak te weinig bekend met het vak geestelijke verzorging en met de geestelijke verzorger in hun regio om tot goede samenwerking en doorverwijzing te komen. Het bestaande scholingsaanbod richt zich op aandacht en begeleiding geven en niet op de samenwerking met geestelijk verzorgers in complexe situaties. Daarnaast zien we dat het scholingsaanbod zich richt op de tragiek van het leven en hoe de sociaal werker aandacht en begeleiding kan geven aan de zingevingsvragen die dit oproept. Aandacht voor aangedaan onrecht roept eveneens zingevingsvragen op maar het ontbreekt aan scholingsaanbod hierbij. Tot slot zijn sociaal werkers heel creatief in het ontwikkelen van nieuwe praktijken die vaak van goede kwaliteit zijn. Vaak zijn deze praktijken echter niet beschreven; ze ontbreken daarom in de gemaakte selectie.

De kennissynthese sluit af met een discussie naar aanleiding van de gevonden resultaten. Aansluitend volgen een aantal belangrijke conclusies en aanbevelingen voor het ontwikkelen van een onderwijsmodule en een aantal aandachtspunten voor het veld ter verbetering van het huidige aanbod aan interventies, tools, samenwerkingsverbanden en scholingen.

Voorwoord

Al langere tijd bestaat er in het sociaal domein aandacht voor zingevingsvragen. Niet vreemd omdat godsdienst en levensbeschouwing in het verleden belangrijke motieven waren om sociaal werk te verrichten (van der Linde, 2008). De huidige aandacht voor zingeving is vaak heel impliciet vanuit de integrale werkwijze die het sociaal werk kenmerkt. Sinds de toenemende mogelijkheden voor Geestelijke Verzorging en Zorg voor Zingeving Thuis, ontstaat er meer expliciet aandacht voor zingevingsgericht sociaal werk.

De mogelijkheid om vanuit de branche van het sociaal domein, deel te kunnen nemen aan de Kenniswerkplaats Zingeving stelde ons in staat om ons te verdiepen in de ontwikkelingen rondom zingevingsgericht sociaal werk. Dit brancheproject is één van de zeven brancheprojecten binnen de landelijke [Kenniswerkplaats Zingeving](#). Het brancheproject is financieel mogelijk gemaakt door [ZonMw](#).

Wij bieden deze kennissynthese en de bijbehorende infographics aan, aan sociaal werkers in de wijk en aan hun leidinggevenden, beleidsmakers en aan onderzoekers van kennisinstellingen.

De projectgroep 'Zingeving in het Sociaal Domein' zal de resultaten van de kennissynthese in eerste instantie gebruiken voor het ontwikkelen van een onderwijsmodule en om een bijdrage te leveren aan de kennisagenda Zorg voor Zingeving Thuis die binnen de Kenniswerkplaats Zingeving ontwikkeld wordt.

Voor de uitvoering van het brancheproject 'Zingeving in het Sociaal Domein' is een projectgroep samengesteld waarin deelgenomen wordt door:

- Veronique Vaarten, wmo radar, brede welzijnsorganisatie Rotterdam
- Gea Kusters & Marjoleine Vosselman, BPSW, Beroepsvereniging van Professionals in Sociaal Werk
- Rinske Boomstra, Agora, kennisorganisatie
- Ghislaine Mulder namens Questio - Centrum voor Levensvragen

De aangesloten praktijkpartners stonden garant voor cliëntbetrokkenheid vanuit het veld:

- Wmo radar + Centrum voor Levensvragen uit Rotterdam&Omstreken
- Gezond Noord uit Amsterdam + Questio – Centrum voor Levensvragen

Daarnaast een bijzondere dank aan de vertegenwoordigers van sleutelorganisaties die in de Expertgroep hebben meegedacht en ons van advies hebben gediend: Anjo Geluk (Beter Oud), Nicolette Hijweege (Centrum Ontmoeting in Levensvragen), Dries de Moor (HAN-University Nijmegen), Henk van den Berg (De Heerlykheit, vanuit de Centra voor Levensvragen), Hans Alderliesten (Movisie) en Truus van Tiggelen (Sociaal Werk Nederland).

Onze grootste dank gaat uit naar de medewerkers van de Universiteit voor Humanistiek: Gaby Jacobs, Renske Kruizinga en Johanneke Klaassens. De onderzoekers van de UvH hebben de uitvoering van het kwalitatieve en kwantitatieve behoeftenonderzoek voor hun rekening genomen en vonden altijd tijd om met ons mee te denken en onze vragen te beantwoorden.

Projectgroep Brancheproject Sociaal Domein en Zingeving

Juni 2024

1. Inleiding Kennissynthese Zingeving en Sociaal Domein

Dit inleidende hoofdstuk is van belang voor het goed verstaan van de kennissynthese. We staan stil bij de Kenniswerkplaats Zingeving (1.1) van waaruit deze kennissynthese ontstaan is. We definiëren het concept zingeving (1.2) en belichten dit vanuit verschillende invalshoeken: als basisbehoefte, als gerichtheid op goed samenleven, als versterkend element in domein overstijgende samenwerking en vanuit het belang van aandacht voor zingeving door eerstelijnsprofessionals in zorg- en welzijn. Aansluitend (1.3) beschrijven we het doel van de kennissynthese en verantwoorden we de keuze en afbakening voor de cliëntgroep (wijkbewoners 50+). Tot slot geven we een korte plaatsbepaling van het sociaal werk (1.4) en geven we een afbakening van de groep professionals waarop deze kennissynthese zich richt.

1.1 De Kenniswerkplaats Zingeving

Deze kennissynthese voor het sociaal domein is tot stand gekomen binnen de landelijke Kenniswerkplaats Zingeving van de Universiteit voor Humanistiek. De Kenniswerkplaats richt zich op kennisontwikkeling, onderzoek en het opbouwen van een kennisstructuur door het samenbrengen van verschillende partijen met als doel de rol van zingeving binnen het domein van zorg en welzijn te onderzoeken en mogelijkheden voor aandacht voor zingevingsvraagstukken te versterken en/of te ontwikkelen. Onderdeel van de Kenniswerkplaats is het onderzoek 'Zorg voor Zingeving'. Hierin werken zeven beroepsgroepen uit het domein van zorg en welzijn samen (deels in eigen brancheprojecten) aan de (door-)ontwikkeling van expertise op het gebied van zingeving in zorg- en welzijn. In ieder brancheproject werken beroepsverenigingen, praktijkinstellingen, kennisinstellingen en cliëntvertegenwoordigers samen aan drie onderdelen: 1) een behoeftenonderzoek rondom zingeving onder cliënten/patiënten en professionals, 2) een kennissynthese, waarin de resultaten van het behoeftenonderzoek opgenomen zijn en 3) de (door)ontwikkeling van een onderwijsmodule. Het onderzoek vond plaats in de periode van oktober 2022 t/m maart 2023 en is gefinancierd met de hulp van het ZonMw-programma 'Zingeving en Geestelijke verzorging'. Voor uitgebreide achtergrondinformatie over de kenniswerkplaats verwijzen we naar www.kenniswerkplaatszingeving.nl. Deze kennissynthese voor het sociaal domein richt zich specifiek op het versterken van professionele aandacht voor zingeving door de sociaal werker in de wijk bij wijkbewoners van 50+.

1.2 Zingeving

We zien zingeving als een basisbehoefte van mensen, als een gerichtheid op goed samenleven en als een motor voor domein- en discipline overstijgende samenwerking. De gerichtheid op goed samenleven drukt uit dat mensen met elkaar en met hun omgeving (de wereld) in verhouding staan en dat zingeving die verbondenheid tematiseert.

Zingeving als basisbehoefte

Zingeving definiëren we als een proces van zich verhouden tot de wereld, dat voortdurend en vanzelfsprekend (impliciet) plaatsvindt. Die wereld beslaat de mens zelf, anderen, culturele beelden, maatschappelijke structuren, objecten of dingen. Dat proces van zich verhouden tot, wordt ingegeven door verschillende basisbehoeften. De acht meest genoemde behoeften in de literatuur zijn: een doel hebben, competentie of een zekere controle ervaren, eigenwaarde, verbondenheid, begrijpelijkheid, goed doen, transcendentie en de ervaring van verwondering of geraakt worden (Derkx, 2015). In het dagelijkse leven vertalen we zingeving vaak als de vraag naar dat wat er ten diepste toe doet. In het antwoord op deze vraag zijn dan vaak meerdere van deze zingeving behoeften te lezen.

In specifieke fasen van het leven of bij bepaalde gebeurtenissen, wordt deze vanzelfsprekendheid van zich verhouden tot de wereld echter verbroken en komen zingevingsvragen op scherp te staan. Dit gebeurt bijvoorbeeld in omstandigheden van fysiek lijden of (maatschappelijke) kwetsbaarheid, als ook bij breukervaringen in het leven (zoals ziekte, scheiding, werkloosheid, confrontatie met geweld). Dan blijkt hoezeer het ervaren van zin een basisbehoefte van mensen is, die pas opgemerkt wordt als zin wegvalt (Jacobs, 2020).

Uit allerlei bronnen zijn er aanwijzingen dat zingeving een sterk preventieve factor is voor gezondheids- en maatschappelijke problemen, hetgeen het idee van zingeving als basisbehoefte versterkt. Zo wordt er een samenhang gevonden met onder meer een gezondere leefstijl en hogere kwaliteit van leven (zie ook Somsen, Barnhoorn & Jacobs, 2023). Het ervaren van zingeving in werk hangt samen met mentale gezondheid en helpt burn-out te voorkomen (Schnell & Hoffmann, 2020) en is dus ook van belang voor professionals, zoals zorgverleners, en daarmee voor een 'gezonde' gezondheidszorg. In het GGZ-domein werkt de aandacht voor zingeving de-medicaliserend, veel problemen zijn terug te leiden tot verdriet en een gebrek aan verbinding en betekenis (Olsman et al, 2023). De oproep van de Raad voor Volksgezondheid en Samenleving (RVS, 2017) om verschijnselen die te maken hebben met een bepaalde levensfase niet als een individueel medisch probleem op te vatten, maar als een maatschappelijk probleem, sluit hierbij aan. Deze oproep past bij de beroepsopdracht van sociaal werkers, zoals omschreven in het beroepsprofiel voor professionals in het sociaal werk. De kern van het werk van sociaal werkers is steeds het begeleiden van mensen, groepen en gemeenschappen in sociaal functioneren, en aandacht voor maatschappelijke structuren die dat mogelijk of onmogelijk maken.

Aandacht voor zingeving vraagt tevens om aandacht voor levensbeschouwing (waaronder religie) als onderdeel van cultuur sensitieve zorg. Het vestigt de aandacht op de grote rol van betekenis systemen en betekenis toekenning in het leven en het lijden van mensen, iets wat in de objectiverende benadering van de biologische psychiatrie en medische wetenschappen een tijdlang naar de achtergrond is gedrongen (Hansen, 2016).

Zingeving als een gerichtheid op goed samenleven

Zingeving betreft niet alleen de persoonlijke vraag naar de zin van 'mijn' leven, maar ook de persoon overstijgende vraag naar de zin van 'het leven'. Het richt daarmee de aandacht op de essentie van ons menselijk bestaan: waartoe zijn we op aarde? Wat is onze bijdrage aan een goed (samen)leven? Hoe kunnen we met elkaar moeilijke situaties verduren en open blijven staan voor de menselijke kracht en vermogens die in uiteenlopende omstandigheden en contexten verschillende vormen aannemen? Voor de grote 'trage vragen' die onze aandacht vragen, zoals de klimaatverandering, grootschalige conflicten, eenzaamheid, armoede en schaarste in de zorg (WRR, 2021) zijn geen pasklare antwoorden.

Zingeving als versterking in domein overstijgend samenwerken: positieve gezondheid

De Raad voor Volksgezondheid en Samenleving geeft in een recent advies (RVS, 2023) aan dat de waarden en functies van de eerstelijnszorg – de basis – sterk onder druk zijn komen te staan. Tot die waarden behoren het integrale werken, de vertrouwensband tussen professionals en burgers, de persoonsgerichtheid en de ongedifferentieerde vragen waarmee mensen er terecht kunnen. De Raad pleit voor wijkgericht werken met speciale aandacht voor kwetsbare groepen, een betere samenwerking tussen professionals en het ondersteunen van de eigen kracht van gemeenschappen. Dit sluit aan bij de beleidsrichtingen van het Integraal Zorg Akkoord (IZA) en Passende Zorg en hun uitgangspunten: waarde gedreven, samen met en gezamenlijk rondom de patiënt/cliënt, de juiste zorg op de juiste plek, en werkend vanuit gezondheid in plaats van ziekte. Zingeving is een verbindend thema in domein overstijgend samenwerken; het wordt zowel door sociaal werkers, door zorgprofessionals als door vrijwilligers herkend en van belang geacht.

De idee van positieve gezondheid, waarin zingeving één van de zes pijlers is, stelt dat zingeving een onderdeel is van een brede opvatting van gezondheid (Huber, 2013). Deze legt niet de focus op ziekte, maar op hoe iemand in het leven staat, wat kracht- en inspiratiebronnen zijn en perspectieven op een goed en mooi leven. Dit idee van positieve gezondheid wordt in Nederland breed aanvaard in diverse gezondheidsprofessies en in het sociaal domein. Daarmee ligt de weg open om zingeving ook een plek te geven in het werk van de huisarts, de sociaal werker en de verpleegkundige.

Zorg voor zingeving

Zorg voor zingeving houdt in: aandacht voor de existentiële dimensie van het leven en hoe deze samenhangt met lichamelijke, psychische en sociale gezondheid. Dit krijgt vorm in het (helpen) ondersteunen en versterken van zingevingsbronnen en -kaders van mensen en tegelijkertijd in meer aandacht voor en begeleiding bij het onoplosbare, de tragiek en het lijden in mensenlevens. Het draagt bij aan humaniteit in de zorg en samenleving en meer omkijken naar elkaar als burgers en als medemensen. Zorg voor zingeving vraagt niet om *meer* professionele zorg of ondersteuning, maar om *andere* zorg of ondersteuning.

Er lijkt echter een discrepantie te zijn in hoeverre cliënten en patiënten zingeving als onderdeel zien van hun gezondheid en in hoeverre behandelaren dit zo zien of eraan tegemoet denken te kunnen komen. Zo geven patiënten aan behoefte te hebben aan aandacht voor zingevingsvragen bij huisartsen (Best et al, 2015) en zijn huisartsen bereid om hier aandacht aan te geven, maar zeggen zij kennis en vaardigheden op dit terrein te missen (Vermandere et al, 2013). Ook bij andere beroepsgroepen, zoals sociaal werk en verpleegkunde, komt een gebrek aan kennis en handelingsverlegenheid naar voren (Hölsgens, 2020; Abel et al, 2017; Edwards et al, 2010).

Gerichte aandacht voor zingeving door hulpverleners kan de kwaliteit van leven en het welbevinden van mensen verhogen (Koslander 2009; Ryff, 2018; Büssing & Koenig, 2010). Wanneer zingevingsbehoeften niet worden opgepakt in de zorg (Desmet et al, 2020), kunnen ze zich uiten in (verergering of niet verbetering van) emotionele en fysieke symptomen (Grant, 2005). In het afgelopen decennium zien we dan ook steeds meer initiatieven om opleidingen te verrijken met competenties in begeleiding bij zingeving (Paal et al, 2015), wat ook is terug te zien in competentieprofielen en standaarden in zorg- en welzijnsberoepen, zoals het sociaal werk en de verpleegkunde (Jacobs, 2020). Daarbij valt op dat onderzoek naar de eigen zingeving van professionals en of /hoe deze gerelateerd is aan aandacht voor zingeving bij cliënten of patiënten, er nog weinig is, met uitzondering van de verpleegkunde (Tiew & Creedy, 2010; Chiang et al, 2016; Van Loenen, 2015).

1.3 Doel van de kennissynthese

Een kennissynthese is een methode om op een transparante en methodische manier overzicht te krijgen over de bestaande kennis in (wetenschappelijke) literatuur en de praktijk over een bepaald onderwerp. Vaak is er op allerlei vlakken kennis rondom een bepaald onderwerp: kennis uit wetenschappelijk onderzoek, uit de praktijk en over beleid, kennis uit ervaringen die cliënten meedragen et cetera. Door deze kennis op te halen en bij elkaar te brengen, kan een overzicht verkregen worden van deze kennis. Dit overzicht staat niet op zichzelf; het gebruik daarvan kan de praktijk van zorg en welzijn verbeteren en leiden tot goed geïnformeerde beleidsbeslissingen. De uitkomst van een kennissynthese is dus een beschrijving van de best beschikbare kennis, op basis van onderzoeksbevindingen en praktijk- en beleidservaringen. Het gaat hierbij uiteindelijk om de vraag welke breed gedragen inzichten, oplossingen, conclusies en aanbevelingen uit wetenschap, onderzoek en praktijk een bijdrage leveren aan het versterken van zorg voor zingeving in het sociaal domein.

Onderzoekspopulatie: een afbakening

Deze kennissynthese is gericht op cliënten en sociaal werkers in het sociaal domein. Het Sociaal Domein wordt door ZonMw benoemd als het veld dat uitvoering geeft aan de Jeugdwet, Participatiewet, WMO en deels de wet Publieke gezondheid. Hierin werken gemeenten en maatschappelijke organisaties samen aan gezondheid, welzijn en veiligheid om samen de brede benadering van gezondheid en ondersteuning te

bevorderen en burgers volwaardig te laten participeren (ZonMw, 2024). Het sociaal domein volgens bovenstaande definitie kent diverse beroepen. Voor deze kennissynthese richten we ons primair op professionals sociaal werk die werken volgens het beroepsprofiel van de sociaal werker (BPSW, 2023). Binnen het sociaal domein oefent de sociaal werker zijn beroep uit onder diverse functienamen. Veel voorkomende functienamen zijn maatschappelijk werk, opbouwwerk, wijkteammedewerker, welzijnsconsulent, ouderenwerker.

De professional waar deze kennissynthese zich op richt betreft de professional sociaal werk die werkt met wijkbewoners. De cliëntenpopulatie waar deze kennissynthese zich op richt zijn wijkbewoners van 50 jaar en ouder die bij hun noden, behoeften en vraagstukken ondersteuning krijgen van het sociaal werk.

Samenvattend is de specifieke doelstelling van deze kennissynthese het beschrijven van de best beschikbare kennis over aandacht voor zingeving door professionals sociaal werk bij zelfstandig wonende wijkbewoners van 50 jaar en ouder.

Door te kiezen voor de wijkbewoner van 50 jaar en ouder sluit deze kennissynthese aan bij de subsidieregeling 'Palliatieve terminale zorg en geestelijke verzorging thuis' (Nederlandse Overheid, 2019) van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Deze subsidieregeling maakt het mogelijk om regionaal geestelijk verzorgers in te zetten voor de begeleiding van thuiswonende mensen van 50 jaar en ouder, die te maken hebben met een zingeving- of levensvraag. De inzet van deze geestelijk verzorgers wordt georganiseerd door de regionale Centra voor Levensvragen. De regeling geldt daarnaast ook voor mensen beneden de 50 jaar die zich in een palliatieve levensfase bevinden en voor hun naasten.

Aansluiten op deze regeling heeft het voordeel dat het de samenwerking tussen sociaal werk en de geestelijk verzorgers van de Centra voor Levensvragen kan bevorderen. Tegelijkertijd is 50+ nog steeds een heel brede categorie die meerdere generaties omvat: de vijftiger die nog een werkzaam leven van 17 jaar voor zich heeft liggen, de net gepensioneerde oudere die aan een nieuwe levensfase begint en de 80-plusser die in toenemende mate geconfronteerd wordt met dood, verlies, rouw en ernstige ziekte. Dit zijn overduidelijk heel verschillende groepen. Daarnaast is het de vraag of leeftijd binnen deze doelgroep de belangrijkste onderscheidende factor is of dat ingrijpende live-events wellicht van meer invloed zijn op het ervaren van zingeving. We realiseren ons dat de door ons gemaakte keuze ambivalent is en daarmee ook van invloed op de generaliseerbaarheid van de resultaten voor de hele doelgroep 50+.

In deze kennissynthese worden de termen ouderen, wijkbewoners en cliënten door elkaar gebruikt. In alle gevallen gaat het over mensen van 50 jaar en ouder die zelfstandig thuis wonen en die als cliënt contact hebben met het sociaal werk in hun wijk.

1.4 Professionals sociaal werk: bevorderen van sociaal functioneren en sociale kwaliteit

De professional waar deze kennissynthese zich op richt betreft de professional sociaal werk die werkt met zelfstandig wonende wijkbewoners van 50 jaar en ouder en hun noden, behoeften en vraagstukken. Wie is die professional sociaal werk? We beginnen met de internationale definitie en vervolgen met een beschrijving van de essentie van het beroep van de sociaal werker zoals die wordt gehanteerd in het beroepsprofiel van de Beroepsvereniging voor Professionals Sociaal Werk (BPSW, 2022) en het landelijk opleidingsdocument sociaal werk (Vereniging Hogescholen, 2017).

Global Definition of the Social Work Profession:

The following definition was approved by the IFSW General Meeting and the IASSW General Assembly in July 2014

'Social work is a practice-based profession and an academic discipline that promotes social change and development, social cohesion, and the empowerment and liberation of people. Principles of social justice, human rights, collective responsibility and respect for diversities are central to social work. Underpinned by theories of social work, social sciences, humanities and indigenous knowledges, social work engages people and structures to address life challenges and enhance wellbeing.'

Globale definitie van het sociaal werk van de international federation of Social Workers (IFSW) uit 2014:

'Sociaal werk is een op de praktijk gebaseerd beroep en een academische discipline die sociale verandering en ontwikkeling, sociale cohesie, empowerment en bevrijding van mensen bevordert. Principes van sociale rechtvaardigheid, mensenrechten, collectieve sociale verantwoordelijkheid en respect voor vormen van diversiteit staan centraal in het sociaal werk. Onderbouwd door sociaalwerktheorieën, sociale- en menswetenschappen en inheemse of lokale vormen van kennis, engageert sociaal werk mensen en structuren om problemen aan te pakken en welzijn te bevorderen.'

De sociaal werker oefent zijn beroep uit in een grote verscheidenheid aan functies. Movisie (2020) onderzocht de wildgroei aan functienamen door aan bijna 600 sociaal werkers te vragen hoe ze door hun werkgever werden genoemd. Dat leverde maar liefst 300 verschillende functienamen op. Toch is het beroep terug te voeren op één overkoepelende essentie: de sociaal werker streeft er altijd naar om mensen te helpen om tot hun recht te komen in wisselwerking met hun omgeving; beroepscode, artikel 1 (BPSW, 2021). Of de sociaal werker nu werkzaam is in een ziekenhuis, op een school, in de jeugdhulp of in de wijk, het bevorderen van sociaal functioneren is steeds het hart van dit beroep. Sociaal functioneren heeft betrekking op het deelnemen van mensen aan het maatschappelijk leven én op de ruimte en mogelijkheden die het maatschappelijk leven biedt aan mensen om deel te nemen (Landelijk opleidingsdocument sociaal werk, 2017; Van Ewijk, 2010). Het sociaal functioneren van mensen omvat zowel het biologische, psychologische, sociologische, juridische en het maatschappelijk functioneren als ook zingevingsvraagstukken (Beroepsprofiel BPSW, 2022).

De visie van het sociaal werk is dat je mensen niet los kunt zien van hun omgeving. Wie je bent of kunt worden en wat de kwaliteit van je leven is wordt volgens Verharen (2017) dan ook mede bepaald door je sociale omgeving. Daarom pleit zij voor het versterken van *sociale kwaliteit*: de kwaliteit van leven van individuele mensen in wisselwerking met de kwaliteit van hun sociale omgeving. Het bevorderen van sociale cohesie, sociale inclusie, sociale empowerment en economische zekerheid van burgers staan daarbij centraal. Het gevoel ertoe te doen, mee willen, kunnen en mogen doen, de ontmoeting in de sociale ruimte, staat voor een belangrijke maatschappelijke zingevingskracht (Prilleltensky & Prilleltensky, 2021; Baumeister & Leary, 1995). Door zingeving te versterken in onze samenleving, wordt ook deze preventieve kracht vanuit de sociale basis verstevigt (RVS, 2023; Movisie, 2023). De sociaal werker kan hierin een betekenisvolle rol vervullen als een op de praktijk gebaseerd beroep dat sociale verandering en ontwikkeling, sociale cohesie, empowerment en bevrijding van mensen bevordert (BPSW, 2023).

Sociaal werk in de wijk

De professionals waar dit brancheproject zich op richt, zijn de sociaal werkers in de wijk. In het werk in de wijk ontmoeten zij diverse cliënten die in hun alledaagse leven een combinatie van problemen ervaren, die zowel financieel, sociaal, psychisch en/of fysiek van aard kunnen zijn. De vragen van wijkbewoners zijn vaak "complexe samengestelde sociale vragen die met elkaar verweven zijn en die zich tegelijk in verschillende situaties voordoen" (BPSW, 2023). Zij tobben bijvoorbeeld met armoede, schulden, opvoedingsproblemen, middelenmisbruik, gezondheidsproblemen, huiselijk geweld, chronische ziekten, verlies van partner of een combinatie daarvan. We spreken ook wel over opeenvolgende problematiek (Agora, 2024).

Een voorbeeld van opeenvolgende problematiek: *'Een man, getrouwd en vader van drie kinderen, wordt chronisch ziek, raakt zijn baan kwijt, raakt aan de drank, zorg en opvoeding voor kinderen laat te wensen over, de kinderen krijgen gedragsproblemen en problemen op school, jeugdhulp wordt ingeschakeld. En hij denkt: ik ben een mislukte vader.'*

Figuur 1. Opeenvolgende problematiek levensfasen

Zingeingsvragen maken onderdeel uit van deze complexe keten van problematiek. Het landelijk opleidingsdocument voor sociaal werk benadrukt hierbij dat sociaal werkers beschikken over een breed perspectief op sociale vraagstukken en mogelijke interventies. Dat stelt hen in staat verschillende factoren te onderscheiden en in overweging te nemen en daarop hun handelen te baseren. Zij doorzien welke verschillende professionele perspectieven in het geding zijn bij sociale vraagstukken en weten hoe ze andere professionals bij een bepaald vraagstuk kunnen inzetten. Zij kunnen met andere woorden interprofessioneel samenwerken.

Professionals sociaal werk zijn in wezen experts in een integrale benadering. In hoeverre includeert dat aandacht voor zingeving? Hoe kan de zorg voor zingeving door deze breed georiënteerde professional sociaal werk versterkt worden? Deze kennissynthese brengt de inzichten, oplossingen, conclusies en aanbevelingen uit wetenschap, onderzoek en praktijk samen om een bijdrage te leveren aan het versterken van zorg voor zingeving door die professionals sociaal werk in de wijk.

2. De aanpak van de kennissynthese

Deze kennissynthese volgt een aanpak waarin kennis uit het eigen empirisch behoeftenonderzoek wordt aangevuld met kennis vanuit de literatuur, praktijk en beleid. Dit hoofdstuk staat stil bij de achtereenvolgende stappen die in het behoeftenonderzoek gevolgd zijn. Al deze informatie is samengebracht in een werkdocument en besproken met de leden van de Expertgroep van het brancheproject. In het empirisch onderzoek werd samengewerkt met de andere brancheprojecten in de Kenniswerkplaats, met de UvH onderzoekers en projectleider UvH en projectleider Wmo radar.

2.1 Het behoeftenonderzoek

Het doel van het behoeftenonderzoek is om inzicht te krijgen in de zingevings- en ondersteuningsbehoeften bij wijkbewoners van 50+ en professionals sociaal werk die werkzaam zijn in de wijk. De onderstaande onderzoeksvragen zijn hierbij leidend geweest. De opbrengst van deze kennissynthese is niet zondermeer te generaliseren tot het hele brede werkveld van het Sociaal Domein maar we menen dat de resultaten een aanzet kunnen bieden voor aandacht voor zingeving onder andere doelgroepen binnen het sociaal domein.

Onderzoeksvragen

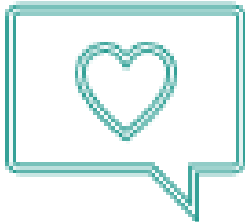
Welke zingevingsbehoeften hebben wijkbewoners 50+ en wat zijn bronnen en manieren van zingeving voor hen?

Welke ondersteuningsbehoeften op het gebied van zingeving hebben wijkbewoners 50+ ten aanzien van sociaal werkers of anderen; wat zijn hun verwachtingen en hun ervaringen daarmee?

Wat is de zinervaring van sociaal werkers in hun werk en wat is de rol daarvan in zorg voor zingeving bij cliënten?

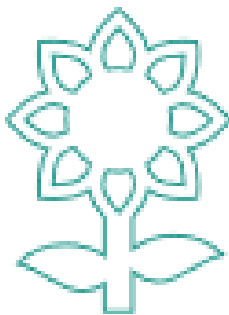
Welke ondersteuningsbehoeften op het gebied van zingeving hebben sociaal werkers?

Onderzoeksvragen

Welke zingevingsbehoeften hebben wijkbewoners 50+ en wat zijn bronnen en manieren van zingeving voor hen?

Welke ondersteuningsbehoeften op het gebied van zingeving hebben wijkbewoners 50+ ten aanzien van sociaal werkers of anderen; wat zijn hun verwachtingen en hun ervaringen daarmee?

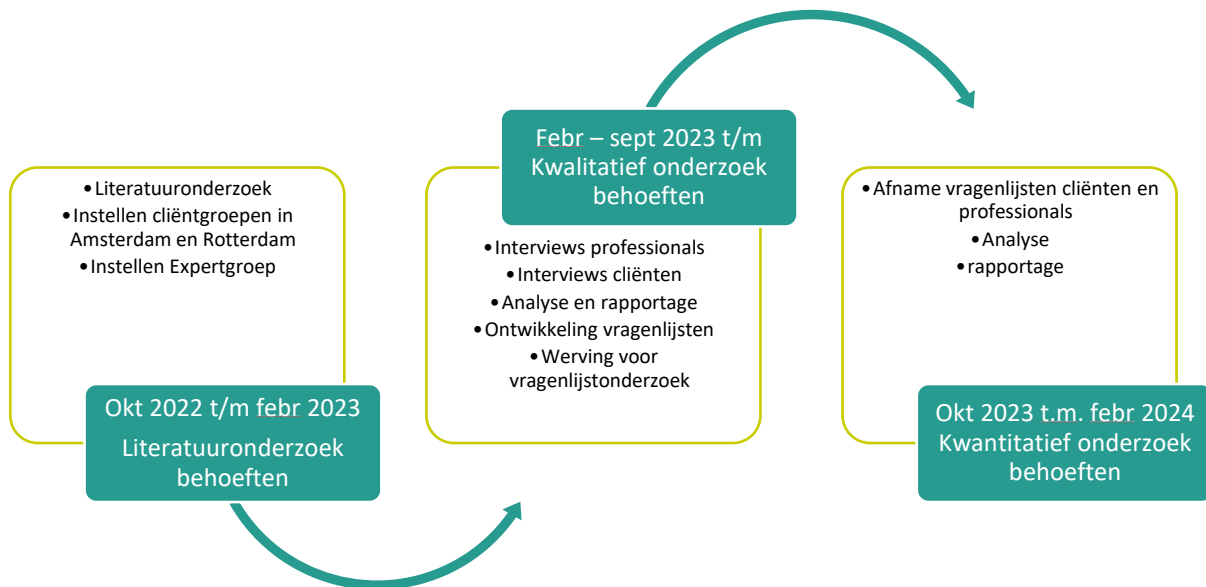
Wat is de zinervaring van sociaal werkers in hun werk en wat is de rol daarvan in zorg voor zingeving bij cliënten?

Welke ondersteuningsbehoeften op het gebied van zingeving hebben sociaal werkers?

Figuur 2. Onderzoeksvragen Behoeftenonderzoek

Om een antwoord te vinden op deze vragen zijn er verschillende databronnen gebruikt: literatuuronderzoek, kwalitatief onderzoek en kwantitatief onderzoek in achtereenvolgende fasen volgens een *Exploratory-sequential mixed methods approach* (zie figuur 3).

Figuur 3. Fasen van dataverzameling en -analyse

2.2 Fasen van dataverzameling en -analyse

Fase 1 Literatuuronderzoek

Er vond literatuuronderzoek plaats naar zingeving en zingevingsbehoeften in het sociaal domein. Voor de precieze zoekstrategie verwijzen we naar Bijlage 1 en 2. Nederlands literatuuronderzoek is voor zover relevant gecombineerd met internationale bronnen over zingeving in het sociaal domein. Uit het literatuuronderzoek kwamen onderwerpen naar voren die zijn ingezet voor de ontwikkeling van de semigestructureerde topic-lijst voor het diepte-interview.

Fase 2 Kwalitatief onderzoek

Het kwalitatieve onderzoek heeft plaatsgevonden aan de hand van een topic-lijst (Bijlage 3 + 4) die uit twee delen bestaat:

- 1) het verkennen van zingeving en de zingevingsbehoeften bij wijkbewoners van 50 jaar en ouder en bij sociaal werkers
- 2) het verkennen van de behoefte aan begeleiding bij deze zelfde wijkbewoners en de behoeften aan ondersteuning bij het bieden van zorg voor zingeving bij professionals.

Er is gekozen voor *kwalitatieve interviews* met 20 wijkbewoners en 20 sociaal werkers om op basis van die resultaten een beperkt *kwantitatief onderzoek* uit te voeren. Hieraan namen 50 wijkbewoners en 51 sociaal werkers deel.

De werving van wijkbewoners vond plaats via de praktijkpartners: Rotterdam wmo radar + Centrum voor Levensvragen Rotterdam&O; Amsterdam Gezond Noord Amsterdam en Questio - Centrum voor Levensvragen. De werving van sociaal werkers vond plaats door de BPSW (Beroepsvereniging Professionals Sociaal Werk). Deelnemers werden geïnformeerd over het doel van het project en gaven hun toestemming mondeling of via ondertekening van een formulier. De data zijn volledig getranscribeerd en geanonimiseerd en opgeslagen volgens het datamanagementplan van de Universiteit voor Humanistiek.

Fase 3 Kwantitatief onderzoek

Op basis van de eerste inzichten uit het literatuuronderzoek en het kwalitatieve onderzoek, is een vragenlijst samengesteld. Er is een generieke lijst samengesteld voor alle brancheprojecten. Vanuit het sociaal domein is een eigen vraag toegevoegd: over de invloed van maatschappelijke zaken op de beleving van zingeving (denk aan zaken als: klimaatcrisis, politiek, oorlog Oekraïne, aardbevingen Marokko en Turkije). De vragenlijst is verspreid via Qualtrics vanuit de Universiteit voor Humanistiek.

De gegevens uit de interviews zijn getranscribeerd en met behulp van de kwalitatieve data-analyse software Atlas-Ti geanalyseerd. De data-analyse voor de vragen 1 en 3 van de interviews vond plaats op grond van de acht zingevingbehoefte die uit verschillende bronnen zijn samengebracht (Derkx, 2015) en een aanvullende open codering op zorgbehoefte cliënten en ondersteuningsbehoefte professionals (vragen 2 en 4). Deze analyse heeft input gegeven voor de ontwikkeling van de vragenlijst die is gebruikt in het kwantitatieve deel. In deze vragenlijst zijn daarnaast ook (delen) van bestaande vragenlijsten opgenomen die ingaan op zingevingbehoefte en bronnen/manieren van zin (zie bijlage 5 + 6).

Fase 4 Inventarisatie praktijkvoorbeelden Sociaal domein

In het sociale domein is al veel aandacht voor zingeving. Praktijkvoorbeelden uit het sociaal domein zijn geïnventariseerd op basis van interviews met sleutelinformanten en deskresearch met betrekking tot grijze- en vakliteratuur.

Interviews met sleutelinformanten

Diverse sleutelinformanten zijn geïnterviewd. Het doel van de interviews was om vanuit de praktijk goede voorbeelden op te halen. Er is gestart met het interviewen van de leden van de expertgroep om vanuit daar via de sneeuwbal methode verder in contact te komen met andere sleutelinformanten. Tevens is voor het bereiken van relevante sleutelinformanten gebruik gemaakt van het netwerk van de leden van de projectgroep en van de Kenniswerkplaats.

In bijlage 7 is een totaaloverzicht van deze sleutelinformanten terug te vinden en ook de vragen die bij de interviews gehanteerd zijn. De resultaten van de interviews zijn integraal onderdeel van de verzamelde goede praktijkvoorbeelden, zoals weergegeven in hoofdstuk 4 dat ingaat op de huidige stand van zaken van zingevingsondersteuning in het sociaal domein.

Selectie zoekactie vak- en grijze literatuur

Sociaal werkers die aandacht geven aan zingevingsvragen benoemen dit vaak niet expliciet. Veelal worden termen zoals 'gelukkig oud worden', 'eenzaamheid', 'erbij horen', en 'meedoen' gebruikt. Hierdoor is in eerste instantie besloten om een breed scala aan zoektermen te gebruiken voor het vak- en grijze literatuuronderzoek. Dit leidde tot een groot aantal resultaten waarbij de focus vooral lag bij de alledaagse zingeving, zoals activiteiten aanbod en sportprogramma's voor ouderen. Aangezien deze kennissynthese zich richt op 'de vraag achter de vraag' en de focus meer ligt op gesprekken over (existentiële) zingeving en minder op alledaagse zingevende activiteiten is gaandeweg besloten om de resultaten te beperken. Zie bijlage 8 voor het overzicht van de zoekacties en hoofdstuk 4 voor de resultaten van de zoekacties.

Criteria om praktijkvoorbeelden te analyseren

Aan de hand van standaardcriteria zijn alle praktijkvoorbeelden geanalyseerd. De standaardcriteria zijn opgesteld door de projectgroep, besproken in het overkoepelend overleg brancheprojecten en voor het sociaal domein definitief vastgesteld in overleg met leden van de expertgroep. Zie Bijlage 9 voor het format met de criteria.

Dit heeft een selectie van 20 praktijkvoorbeelden opgeleverd onderverdeeld in 1) Interventies en tools 2) Samenwerkingsverbanden en 3) Scholingen die allen afzonderlijk beschreven zijn. Een uitgebreidere toelichting en de bevindingen naar aanleiding van de praktijkvoorbeelden komt aan de orde in hoofdstuk 4.

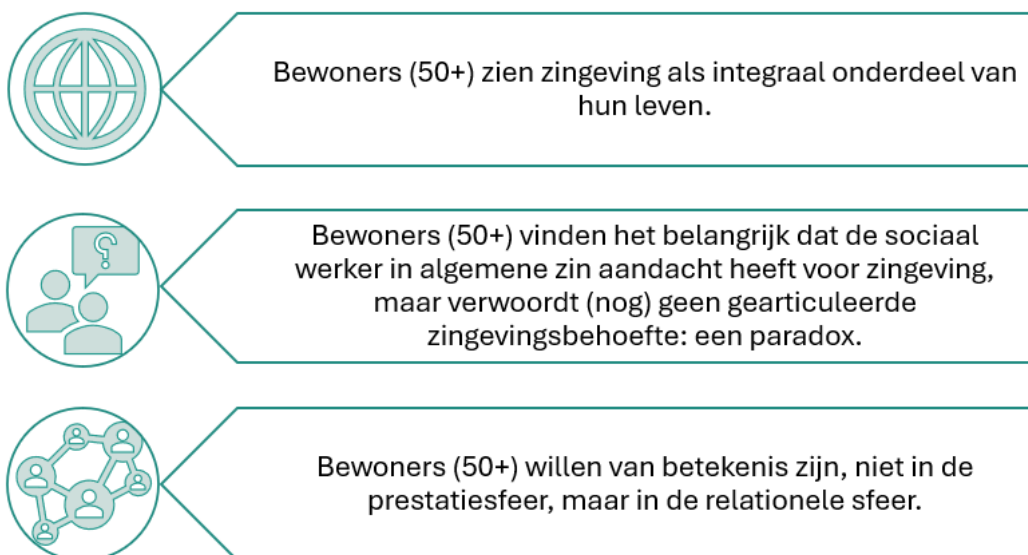
3. Zingeving behoeften en behoefte aan ondersteuning bij wijkbewoners (50+) en bij sociaal werkers werkzaam in de wijk

In dit hoofdstuk bespreken we de inzichten over de aard van de zingeving behoeften van zelfstandig wonende wijkbewoners van 50+ en hun behoefte aan ondersteuning bij zingevingsvragen. Aansluitend staan we stil bij de professionals sociaal werk en wat zij nodig hebben om aan de zingeving behoeften van hun cliënten tegemoet te komen. De resultaten zijn verkregen door de uitkomsten van het literatuuronderzoek, het kwalitatieve onderzoek en het kwantitatieve behoeftenonderzoek te combineren. In paragraaf 3.1 bespreken we drie inzichten in de zingeving behoeften van wijkbewoners van 50+. Vervolgens bespreken we in paragraaf 3.2 drie inzichten over behoeften van deze cliënten aan ondersteuning door professionals sociaal werk. En tot slot staan we in paragraaf 3.3 stil bij de behoeften van sociaal werkers op het gebied van zingeving.

3.1 Zingeving behoeften van wijkbewoners van 50+

In deze paragraaf bespreken wij drie inzichten die zijn opgedaan in het literatuuronderzoek en in het empirisch behoeftenonderzoek zoals uitgevoerd in het kader van dit brancheproject.

Het behoeften onderzoek leverde drie belangrijke inzichten op:

Figuur 4. Zingeving behoeften wijkbewoners (50+)

Inzicht 1: Bewoners (50+) zien zingeving als een integraal onderdeel van hun leven

“Zingeving is een deel van het leven, een gegeven. Het zit door alles heen. Sociaal werkers moeten daar een antenne voor hebben”, zo zegt één

van de deelnemende cliënten in het kwantitatieve behoeftenonderzoek. En een ander zegt: *“Omdat de sociaal werker naar mij als heel mens kijkt en dat vind ik belangrijk”*. Het kwantitatieve behoeftenonderzoek onder wijkbewoners onderstreept dat zingeving ook door cliënten als integraal onderdeel van het leven worden beschouwd. Bijna 69% geeft aan dat sociaal werkers aandacht moeten hebben voor zingevingsvragen.

“Zingeving is een deel van het leven, een gegeven. Het zit door alles heen. Sociaal werkers moeten daar een antenne voor hebben”

“Omdat de sociaal werker naar mij als heel mens kijkt en dat vind ik belangrijk”

Zingeving is de motor onder sociaal functioneren, stelt Bakker (2021) in haar artikel 'Sensitief voor zingeving in de dagelijkse praktijk van het sociaal werk'. Zingeving is volgens Bakker dan ook niet los verkrijgbaar maar maakt integraal onderdeel uit van het leven dat mensen leiden. Volgens haar helpen ontmoetingsgesprekken mensen om hun zingevingsbehoeften te benoemen en hun bronnen op het spoor te komen. Als het gesprek gaat over veranderingen, onvoorziene gebeurtenissen, het gevoel geleefd te worden en hoe daarmee om te gaan dan kan een gesprek mensen de gelegenheid bieden om zelf hun existentiële zingevingsbehoeften te benoemen. Daarnaast kan het in een gesprek over dagbesteding, ook gaan om het benoemen van alledaagse zingevingsbehoeften.

Ook Hupkens (2021) ziet zingeving als integraal onderdeel van het leven en verbonden met alledaagse dingen en gewoonten. Dit leidt bij ouderen soms tot heel praktische behoeften, een bankje om rustig te kunnen zitten, maar ook tot de behoefte aan activiteiten waarin zij van betekenis zijn voor anderen. In de literatuur (Hupkens, 2021) noemen ouderen als bronnen van zingeving die bijdragen aan de zingevende kwaliteit van het alledaagse leven bijvoorbeeld ook een bij hun ervaring passende tekst, muziek, kunst en de natuur. Die bronnen komen ook naar voren in het behoeftenonderzoek, als bronnen waar bewoners soms uit putten. Volgens Hupkens (2021) hebben ouderen ook behoefte om op verhaal te komen; dat wil zeggen dat zij zoeken naar uitingen om hun (levens-)verhaal te duiden om weer perspectief te zien en daarmee een rode draad van samenhang aan te brengen in de levensgebeurtenissen.

Inzicht 2: Zelfstandig wonende wijkbewoners (50+) vinden het belangrijk dat de sociaal werker in algemene zin aandacht heeft voor zingeving, maar verwoordt (nog) geen gearticuleerde zingevingsbehoefte: een paradox.

Bij de vraag of zij het belangrijk vinden dat de sociaal werker aandacht heeft voor levensvragen, geeft bijna 69% van de bewoners aan dat van belang te vinden en ruim

58% wil levensvragen met de sociaal werker bespreken. 41% verwacht hier begeleiding bij. Toch lijkt het kwantitatieve behoeftenonderzoek onder wijkbewoners een paradox bloot te leggen. Want hoewel bewoners enerzijds aangeven de aandacht voor zingeving belangrijk te vinden, blijkt vervolgens niet dat zij zich herkennen in de specifieke zingevingsvragen of thema's die in de enquête aan hen worden voorgelegd. De volgende vragen werden voorgelegd: Waarom gebeurt mij dit; Is er leven na de dood; wat ben ik (nog) waard; Kent iemand mij echt; Hoe ben ik een goed mens: Hoe kan ik deze situatie volhouden; Wat streef ik na; Wat is mijn plek in het grotere geheel; Met wie of wat voel ik mij verbonden; Hoe kan ik omgaan met verlies; wie ben ik? De meerderheid antwoordt op de vraag hoe vaak deze specifieke levensvragen hen bezighoudt 'zelden'.

Ook bij de uitvraag naar hoe belangrijk verschillende dimensies van zingeving zijn ("Ik heb duidelijke doelen in mijn leven", "Ik voel me verbonden met een groter geheel") op een vijf-punt schaal (Van der Vaart, 2024), is het opvallend dat het verschil tussen de gemiddelde behoefte aan zingeving enerzijds en de beleving van zingeving in het nu anderzijds relatief klein is (zie tabel 1).

Tabel 1: Totaalscores op de zingevingsschaal van Van der Vaart

	Min.	Max.	Gem.	Std.Dev.
Totaalscore zingeving NU (N=49, missing = 1)	1,50	5,00	3,5612	0,64505
Totaalscore zingeving BEHOEFTE (N=48, missing = 2)	2,38	5,00	3,9943	0,49913

Het verschil tussen de huidige score (NU) aan zingeving en de score op behoefte aan zingeving geeft aan in hoeverre bewoners behoefte hebben aan extra ondersteuning. Dit verschil bedraagt 0,43 op een schaal van 5. Deelnemers scoren al relatief hoog, ze vinden zingeving belangrijk, maar kampen op dit ogenblik niet met de zingevingsvragen zoals die in het onderzoek staan geformuleerd. Dit roept wel de vraag op in hoeverre zingeving zoals het in deze enquête is geoperationaliseerd bij deze cliënten in hun beleving op de voorgrond staat of als zodanig herkend wordt. Zij geven ook niet aan veel belemmeringen te ervaren voor zingeving.

Dus de paradox is dat hoewel bewoners behoefte hebben aan aandacht voor zingeving door het sociaal werk en de behoefte hebben door hen gezien te worden als 'heel mens', het niet zonder meer duidelijk is welke specifieke zingevingbehoefte daar dan onder schuil gaat.

Inzicht 3: Bewoners (50+) willen van betekenis zijn, niet in de prestatiesfeer, maar in de relationele sfeer.

Een respondent uit het kwalitatieve behoeftenonderzoek vertelt over het buurthuis waar hij regelmatig komt. De mensen daar geven hem het gevoel dat hij ertoe doet, dat het feit dat hij oud is niet betekent dat hij geen waarde meer heeft. Hij vertelt dit aan de hand van een metafoor over een sloperij: *“Dus je bent niet een soort onderdeel op de sloperij, dat iemand misschien nodig heeft als hij het niet nieuw kan kopen. (...) Dat gevoel geven ze jou. Je bent niet sloperij, want je hebt een beetje kennis, wat we misschien nodig hebben voor anderen. Maar die kennis moeten we uit je halen en die anderen, kijken: die is er”.*

“Dus je bent niet een soort onderdeel op de sloperij, dat iemand misschien nodig heeft als hij het niet nieuw kan kopen. (...) Dat gevoel geven ze jou. Je bent niet sloperij, want je hebt een beetje kennis, wat we misschien nodig hebben voor anderen. Maar die kennis moeten we uit je halen en die anderen, kijken: die is er”.

Ertoe doen' komt eveneens naar voren in het SEE ME onderzoek (Machielse & van der Vaart, 2023). De ouderen die deelnamen aan dit onderzoek geven aan dat zij de behoefte hebben relevant te zijn, hun talenten in te zetten en iets voor een ander of voor een volgende generatie te betekenen. Rust, ontspanning, creativiteit en wijsheid zijn daarbij belangrijker dan productiviteit en effectiviteit. Deze ouderen gaven ook aan behoefte te hebben aan sociale relaties, met name relaties waarin sprake is van wederkerigheid. Dergelijke relaties spelen een belangrijke rol in het benutten van hun talenten maar bieden ook verschillende vormen van sociale steun, praktische en emotionele steun. Daarnaast gaven zij aan het belangrijk te vinden om controle te houden en om een stem te hebben in de zorg en ondersteuning die ze ontvangen. Veel zorg is gericht op medische ondersteuning terwijl deze ouderen aangaven dat zij vooral behoefte hebben aan emotionele ondersteuning. De uitkomsten van het SEE ME onderzoek (Machielse & Van der Vaart, 2023) maken zichtbaar dat zingeving een belangrijk thema is voor ouderen.

In het kwantitatieve behoeftenonderzoek is aan de deelnemers een aantal bronnen van zingeving voorgelegd: religieus, existentieel, innerlijke rust, vrijgevigheid en familie en vrienden.

“er zijn voor de medemens; middagen organiseren voor andere ouderen; muziek luisteren en maken; de wereld beter achterlaten”.

Daarnaast geven deelnemers in eigen woorden onder andere aan dat zij het belangrijk vinden van betekenis te kunnen zijn voor anderen: *“er zijn voor de medemens; middagen organiseren voor andere ouderen; muziek luisteren en maken; de wereld beter achterlaten”.*

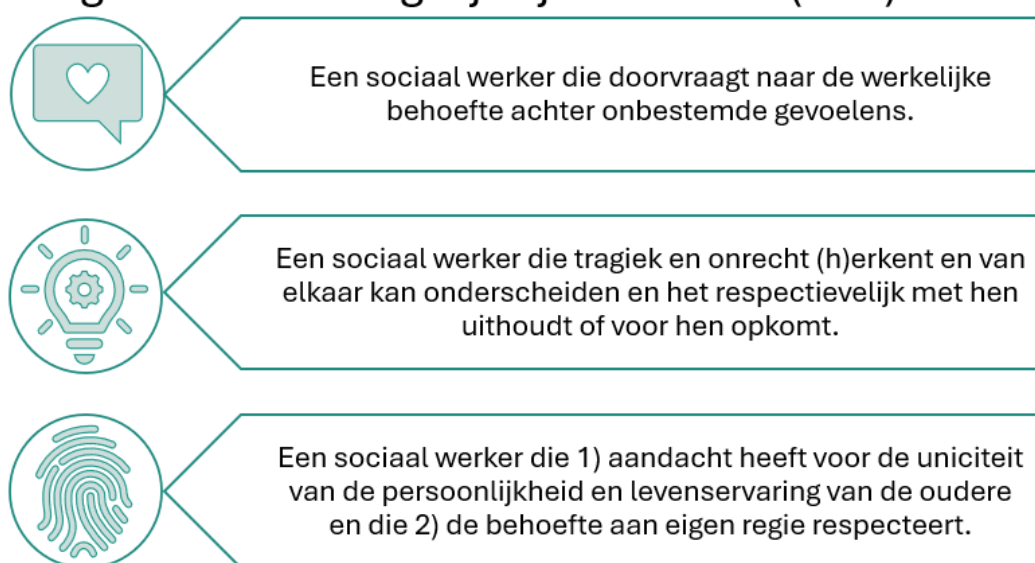
Op grond van de inzichten uit de literatuur over zingeving en de interviews uit het kwalitatieve behoeftenonderzoek is aan het kwantitatieve onderzoek een extra item

toegevoegd: 'van betekenis zijn voor anderen'. Dit blijkt inderdaad een belangrijke zingevingsbehoefte te zijn van ouderen.

3.2 Behoeften van wijkbewoners (50+) aan ondersteuning bij zingevingsvragen

Naast de zingevingsbehoefte is in het behoeftenonderzoek ook gevraagd naar de behoefte aan ondersteuning en de verwachtingen die de deelnemers hebben aan ondersteuning door sociaal werkers. De drie belangrijkste inzichten lichten we hieronder verder toe.

Het behoeftenonderzoek leverde drie belangrijke inzichten op in zingevingsondersteuning bij wijkbewoners (50+):

Figuur 5. Ondersteuningsbehoeften bij wijkbewoners (50+)

Inzicht 1: Bij ondersteuning bestaat behoefte aan een sociaal werker die doorvraagt naar de werkelijke behoefte achter onbestemde gevoelens.

Over de ondersteuningsbehoeften die cliënten in het sociaal domein hebben, bij het omgaan met zingevingsvragen is weinig wetenschappelijke literatuur voorhanden. Het onderzoek van Hölsgens (2020) richt zich met name op professionals uit het sociaal domein maar werpt af en toe ook licht op hun cliënten: wijkbewoners bij wie een keukentafelgesprek gevoerd wordt. Hölsgens signaleert dat de kans dat cliënten zingevingsvragen expliciet uiten gering is. Vaak zijn mensen zich niet expliciet bewust van deze vragen en is er eerder sprake van een onbestemd gevoel dat iets niet klopt: 'een onderbuikgevoel' of het gevoel 'de weg kwijt te zijn'. Het is belangrijk dat sociaal werkers stilstaan bij deze onbestemde gevoelens en achterhalen welke behoefte hierachter schuilgaat. Burgers willen gehoord worden en 'het komt meermaals voor dat zij (bewoners) nieuwe gesprekken aanvragen waarin zij hun ervaringen herhalen en er wederom dezelfde discussie wordt gevoerd' (Hölsgens 2020).

Inzicht 2: Bij ondersteuning bestaat behoefte aan een sociaal werker die tragiek en onrecht (h)erkent en van elkaar kan onderscheiden en het respectievelijk met hen uithoudt of voor hen opkomt.

Hölsgens (2020) ziet zingevingsvragen schuilgaan achter breukervaringen in het leven, wanneer het mensen niet goed lukt deze ervaringen in hun (levens-)verhaal te integreren. Hölsgens maakt daarbij onderscheid tussen breukervaringen van tragiek en breukervaringen van onrecht die elk op andere ondersteuningsbehoeften wijzen. Breukervaringen van tragiek overkomen mensen, denk aan ziekte of verlies van een dierbare. De breuk is niet direct of soms zelfs nooit meer te helen. Bewoners hebben dan behoefte aan iemand die samen met hen de situatie uit weet te houden. Bij breukervaringen van onrecht is er in principe een schuldige (organisatie) aan te wijzen. Bewoners hebben dan behoefte aan iemand die samen met hen de bron van dit onrecht onderzoekt en aan iemand die zo nodig ook voor hen op weet te komen. Met name bij ervaringen van onrecht bestaat het risico dat sociaal werkers terugvallen op de bureaucratische logica en het beleid uit gaan leggen en niet tegemoetkomen aan de onderliggende zingevingsbehoeften van de cliënt.

Uitkomsten van het behoeftenonderzoek wijzen voornamelijk in de richting van breukervaringen van tragiek, breukervaringen van onrecht werden niet genoemd. Het gaat bij breukervaringen van tragiek om ondersteuningsbehoeften als positieve zelfwaardering, behoefte aan de verbinding met anderen en/of het deel uit maken van een groter geheel. In het behoeftenonderzoek wordt contact met familie en vrienden als belangrijkste bron van zingeving genoemd. De extra toevoegingen die de respondenten gemaakt hebben wijzen nog op contacten buiten familie en vrienden als bron van zingeving: er zijn voor de medemens, deelname aan groepsactiviteiten, organiseren van groepsactiviteiten.

Als het gaat over breukervaringen van onrecht dan zou de ondersteuningsbehoefte aan 'positieve zelfwaardering en erkenning' van Derkx (2014) hierbij het best aansluiten, het gaat dan over 'erkenning van aangedaan onrecht'. In de schaal van Van der Vaart (2024) zijn ook enkele items die mogelijk naar onrecht kunnen wijzen: *'waarom gebeurt mij dit?'* en *'hoe kan ik deze situatie volhouden?'* Het lijkt erop dat deze items door de respondenten niet als zodanig herkend zijn. In de antwoorden op de vragenlijsten is geen enkele opmerkingen te vinden over aangedaan onrecht: noch bij belemmeringen om zingeving te vragen, noch bij de behoefte aan ondersteuning.

Inzicht 3: Bij ondersteuning bestaat behoefte aan een sociaal werker die 1) aandacht heeft voor de uniciteit van de persoonlijkheid en levenservaring van de oudere en die 2) de behoefte aan eigen regie respecteert.

In het behoeftenonderzoek verwacht bijna 69% van de bewoners aandacht voor zingeving van sociaal werkers: 'Begrip, tijd en aandacht horen bij sociaal werk' en 'Ik vind als ik naar de sociaal werker stap moet er wel geluisterd worden en aandacht naar de persoon gaan' maar ook 'problemen moeten opgelost worden'.

In het actie onderzoek Linking-Zin (Hupkens, 2021) en in het SEE-ME project (Machielse & van der Vaart, 2023) is met ouderen gesproken over hun behoeften aan ondersteuning bij zingevingvragen. In het SEE-ME project constateren ouderen dat de zorg die ze ontvangen vooral gericht is op medische aspecten, maar dat ze meer nodig hebben, vooral emotionele steun. Ze zijn zich bewust van hun fysieke en mentale beperkingen maar vinden het belangrijk om gezien te worden als unieke personen, met eigen potenties en behoeften en willen graag dat de hulp die ze ontvangen aansluit bij het leven dat ze hebben geleid, bij de rollen die ze in hun leven hebben vervuld, en bij hun persoonlijke interesses en behoeften.

“Het is fijn als zij je echt zien en je je vragen kunt stellen” en “Het is altijd fijn als er iemand is die goed luistert, waar je vertrouwd mee bent, die je goed kent”

Ouderen hebben behoefte aan een hulpverlener met wie ze hun gedachten en levenservaringen kunnen delen en die aandacht heeft voor de uitdagingen en de existentiële vragen waarmee ze geconfronteerd worden. Het actieonderzoek Zinsitief (Bakker, 2021) onderstreept: 'wat door ouderen in eerste instantie van belang wordt gevonden is het kunnen praten over veranderingen en het (h)erkennen kan misschien al voldoende zijn om (meer) grip te krijgen op het leven' (Bakker 2021). Dat vraagt hulpverleners die oprechte aandacht voor hen hebben en bereid zijn om te luisteren, een hulpverlener 'waar ik me prettig bij voel', die ruimte biedt om 'dingen te doen die ik gewend ben te doen', en 'die me helpt om de persoon te zijn die ik wil zijn'. Een goede persoonlijke match en een respectvolle relatie tussen zorgverlener en cliënt zijn noodzakelijk om de persoonlijke wensen van ouderen te leren kennen en passende hulp te bieden (Machielse & van der Vaart, 2023).

Ook dit vinden we terug in het behoeftenonderzoek *“Het is fijn als zij je echt zien en je je vragen kunt stellen” en “Het is altijd fijn als er iemand is die goed luistert, waar je vertrouwd mee bent, die je goed kent”* en ook *“de klik moet er zijn”*. Naast het in gesprek gaan met de sociaal werker wordt in het behoeftenonderzoek ook meerdere malen het

“Dat je, onder begeleiding, je verhaal en ervaring kunt delen met anderen en elkaar daarin kunt ondersteunen”

belang van groepsgesprekken genoemd: *“Dat je, onder begeleiding, je verhaal en ervaring kunt delen met anderen en elkaar daarin kunt ondersteunen”* en ook *“groepsaanbod over zingeving voor alleenstaanden”*.

Een ander actieonderzoek, Linking-Zin (Hupkens, 2020), signaleert vergelijkbare ondersteuningsbehoeften en geeft enkele aandachtspunten waardoor ouderen de ondersteuning als passend ervaren. Ook Hupkens noemt het belang van een zorgvuldige afstemming met de cliënt om te voorkomen dat er een mismatch ontstaat, bijvoorbeeld doordat de hulpverlener te veel vanuit de eigen logica en kaders werkt in

plaats van aan te sluiten bij de logica of wensen van de cliënt: 'Iemand die geen prater is heeft weinig aan een gespreksmaatje'. En het is altijd belangrijk om te checken of de cliënt juist wel of juist niet ondersteuning wil van iemand uit de eigen (culturele) context. Een ander belangrijk aandachtspunt in de ondersteuning bij zingevingsvragen is de behoefte aan eigen regie van de oudere. Denk aan regie over tempo, frequentie en duur van de begeleiding maar ook aan respect voor de eigen manier van doen en laten en het bieden van deskundigheid die recht doet aan de complexiteit van de situatie waarin de oudere zich bevindt. Ook in het behoeftenonderzoek geven deelnemers aan dat de ondersteuning wel passend moet zijn: *"Ik was zelf 25 jaar lang hulpverlener, docente en supervisor en vond/vindt aandacht voor zingeving altijd heel belangrijk. Maar dus niet opdringen, het moet onderdeel van de hulpvraag zijn!!!"*

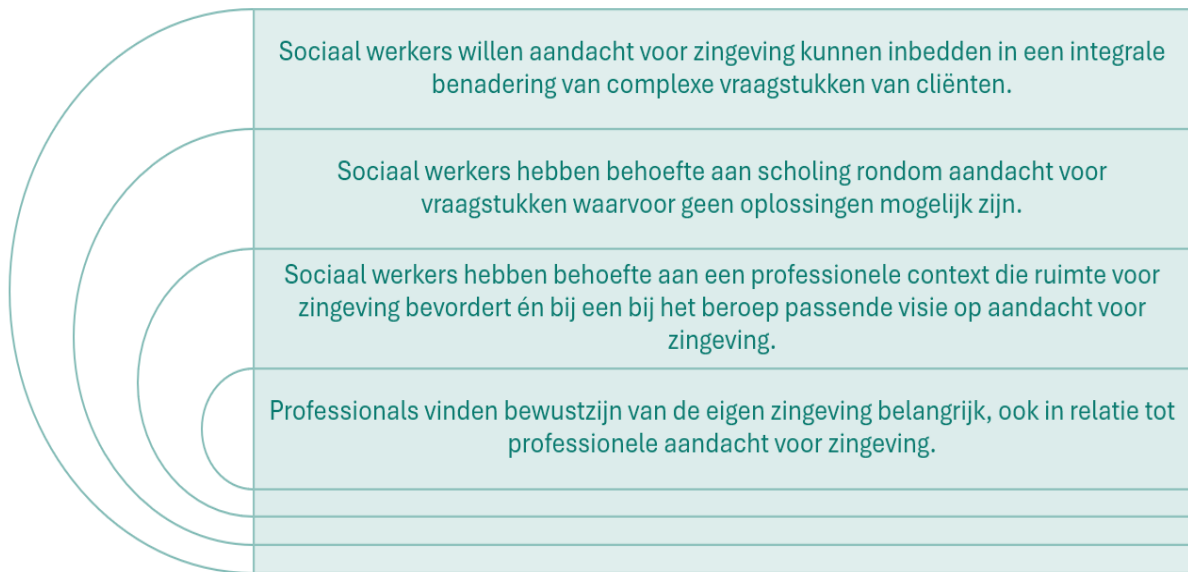
"Ik was zelf 25 jaar lang hulpverlener, docente en supervisor en vond/vindt aandacht voor zingeving altijd heel belangrijk. Maar dus niet opdringen, het moet onderdeel van de hulpvraag zijn!!!"

Zowel de resultaten van het onderzoek als de literatuur laten zien dat wijkbewoners 50+ behoefte hebben aan een hulpverlener met wie ze hun gedachten en levenservaringen kunnen delen en die aandacht heeft voor hun levenservaring en voor de uitdagingen en de existentiële vragen waarmee ze geconfronteerd worden. Voor cliënten van het sociaal werk is aandacht voor zingeving een vanzelfsprekend onderdeel van hun leven en welzijn. Daaraan voorbijzien is strijdig met streven naar kwaliteit van leven. Samengevat geldt voor wijkbewoners 50+: **'Zonder zin geen welzijn'**.

3.3 Zingeving en behoeften aan ondersteuning bij professionals in het sociaal werk

Sociaal werkers voelen professionele betrokkenheid bij zingeving, zo blijkt uit het kwantitatieve onderzoek. 96% is het eens met de stelling: Aandacht voor zingevingsbehoeften en zingevingsvragen is onderdeel van mijn taak als professional. Voorts blijkt dat zij aandacht voor zingeving niet vrijblijvend tot hun taak rekenen; 90% bespreekt deze levensvragen daadwerkelijk met cliënten en ruim 74% begeleidt cliënten bij deze vragen. Er is dus veel motivatie om aandacht te geven aan zingeving. In deze paragraaf bespreken we ondersteuningsbehoeften die naar voren komen uit het behoeftenonderzoek bij professionals. Dat zijn zowel ondersteuningsbehoeften die de professionals zelf formuleren, als ook ondersteuningsbehoeften die we afleiden uit literatuuronderzoek en onderzoeksresultaten. We bespreken vier ondersteuningsbehoeften. Daarnaast signaleerden wij twee lacunes in de professionele kennis over zingeving en aandacht voor zingeving.

Vier ondersteuningsbehoeften professionals sociaal werk

Figuur 6. Ondersteuningsbehoeften professionals Sociaal werk

Twee lacunes in de professionele kennis over en aandacht voor zingeving bij professionals sociaal werk

Figuur 7. Lacunes in de professionele kennis over aandacht voor zingeving

Ondersteuningsbehoeften

Ondersteuningsbehoefte 1: Sociaal werkers willen aandacht voor zingeving kunnen inbedden in een integrale benadering van complexe vraagstukken van cliënten

Een belangrijke ondersteuningsbehoefte van sociaal werkers is om aandacht voor zingeving op een passende, integrale manier te leren inbedden in de dagelijkse ondersteuning aan wijkbewoners. Sociaal werkers zien dat zingeving integraal onderdeel is van de noden en behoeften van hun cliënten en zij rekenen het tot hun professionele taak om hier aandacht aan te geven. Zingevingvraagstukken waar zij hun cliënten mee zien worstelen zijn verweven met andere vraagstukken. Tegelijkertijd is er bij sociaal werkers soms terughoudendheid om deze vraagstukken daadwerkelijk te adresseren. Die terughoudendheid hangt bijvoorbeeld samen met het idee dat urgente basisbehoeften voorrang behoeven of met de angst dat de aandacht voor zingeving niet aansluit bij de wensen van de cliënt.

In het werk in de wijken komen sociaal werkers cliënten tegen voor wie het alledaagse leven een voortdurend gemodder is: een dagelijkse worsteling om het hoofd boven water te houden. Zij ervaren een complexe verwevenheid van problemen op tal van levensgebieden. Zij tobben met armoede, schulden, opvoedingsproblemen, middelenmisbruik, gezondheidsproblemen, huiselijk geweld, chronische ziekten, verlies van partner of een combinatie daarvan. Problematieken die zich voordoen beïnvloeden elkaar en zingevingskwestie die zich aandienen zijn hiervan niet los te denken. Dit vraagt van de sociaal werker om permanent aandacht te hebben voor onderliggende zingevingsvragen, die niet altijd op de voorgrond staan en schuil kunnen gaan achter urgente problemen.

“Zingeving is vaak ongemerkt deel van het probleem”

“Zingeving is vaak ongemerkt deel van het probleem”, zo zegt één van de deelnemende professionals in het kwantitatieve behoeftenonderzoek. Maar ongemerkt door wie? De meeste cliënten herkenden zich niet in de specifieke levensvragen die aan hen werden voorgelegd in het kwantitatieve behoeftenonderzoek als iets wat hen regelmatig tot vaak bezighoudt, maar de sociaal werkers signaleren wel ‘regelmatig’ tot ‘vaak’ een aantal specifieke levensvragen bij hun cliënten, zo blijkt uit de resultaten. In het bijzonder herkennen zij bij hun cliënten de levensvraag ‘Hoe kan ik deze situatie volhouden?’, die springt er echt uit, net als ‘Hoe kan ik omgaan met verlies’. Dus terwijl niet veel cliënten aangeven dat de in de vragenlijst genoemde levensvragen hen

bijzonder veel bezighouden, signaleren de professionals wel dat deze levensvragen een rol spelen. Daarbij benoemen zij expliciet dat deze levensvragen verwickeld zijn met de problemen waar hun cliënten mee leven: “Het is onderdeel van het leven, dit is niet iets dat je zomaar opzij kan schuiven of waar je omheen kan werken”.

“Het is onderdeel van het leven, dit is niet iets dat je zomaar opzij kan schuiven of waar je omheen kan werken”

"Zingeving behoeften en -vragen zijn voor mij niet een heel duidelijk afgekaderd gebied (wat valt er wel onder en wat niet?), en zingeving is vooral iets wat de mensen als term vaak niet kennen of begrijpen, maar de vragen zoals benoemd in deze enquête zijn vaak essentiële onderliggende vraagstukken die spelen waarom iemand zich niet fijn voelt of niet voldoende kan meedoen in het leven. En zijn daarom belangrijk bespreekbaar te maken."

In de toelichting op de stelling dat aandacht voor zingeving tot hun professionele taak behoort (een stelling waar 96% het mee eens is), lezen we hoezeer zingeving in de optiek van sociaal werkers integraal onderdeel is van de noden en behoeften van hun cliënten: *"Zingeving behoeften en -vragen zijn voor mij niet een heel duidelijk afgekaderd gebied (wat valt er wel onder en wat niet?), en zingeving is vooral iets wat de mensen als term vaak niet kennen of begrijpen, maar de*

vragen zoals benoemd in deze enquête zijn vaak essentiële onderliggende vraagstukken die spelen waarom iemand zich niet fijn voelt of niet voldoende kan meedoen in het leven. En zijn daarom belangrijk bespreekbaar te maken." Of: *"Zonder zingeving ben je nergens."*

Dat zingeving integraal onderdeel is van de leefwereld van de cliënt komt ook naar voren in het kwalitatieve behoeftenonderzoek. Holman (2003) citeert in haar masterthesis over zingeving in het sociaal domein een professional die het als volgt verwoordt: 'Dus eigenlijk is alles ervan doortrokken, denk ik, maar vaak heel onbewust'. En: 'Ehhh, nee ja, als je kijkt naar zingeving, vaak zit dat wel gekoppeld aan een stukje eenzaamheid of doel niet meer zien weet je wel' (p.34). Professionals geven aan dat het gaat over het hele menszijn van hun cliënten en 'dat het eigenlijk overal inzit'. Ze zien bijvoorbeeld de verwevenheid van zingevingsvragen met eenzaamheid of huiselijk geweld. Ze gaan om die reden altijd op zoek naar de vraag achter de vraag, en hebben oog voor de complexiteit en gelaagdheid van vragen waar cliënten mee komen. 'Als je eenzaam voelt, komt gauw de gedachte bij je op van waar leef ik voor', zo citeert één van de professionele respondenten een cliënt (Holman, 2023) om hiermee te illustreren dat zij oog heeft voor de verwevenheid van zingeving en sociaal isolement. Het risico van de verwevenheid van zingeving met andere vraagstukken van cliënten is dat ze onopgemerkt blijven of geen aandacht krijgen omdat schijnbaar urgentere vragen voorrang krijgen. Bij sommige professionals heerst het idee dat er pas over zingeving nagedacht kan worden als aan de basisbehoeften is voldaan (Holman, 2023). Er wordt dan verwezen naar de behoeften piramide van Maslow of naar de vernauwing van de aandacht van cliënten als gevolg van hun overlevingsmodus, waardoor er geen ruimte zou zijn voor zingevingsvragen.

Ook uit internationaal literatuuronderzoek blijkt dat sociaal werkers vaak terughoudend zijn met het aankaarten of benoemen van zingevingsvragen. Zij laten zich leiden door de wensen van de cliënt op dit gebied en wachten tot de cliënt hier zelf naar vraagt

(Oxhandler &Giardina, 2017; Dwyer 2020). Dit wachten kan voortkomen uit het idee dat de cliënt hier geen behoefte aan zou hebben (Oxhandler &Giardina, 2017) en de vrees van sociaal werkers om de cliënt verkeerd te bejegenen (Callahan &Benner, 2018). Uit onderzoek van Ranz (2021) bleek ook dat het niet vanzelfsprekend is dat studenten social work zich bewust zijn van de link tussen hun werkzaamheden en aandacht voor levensvragen (Ranz, 2021). Dit is jammer aangezien cliënten het juist fijn zouden vinden als men expliciet zou vragen naar hun zingevingbehoefte (Hodge & Horvath, 2011; Oxhandler &Giardina, 2017) en sociaal werkers hier wel ruimte voor willen bieden (Furness & Gilligan, 2014).

Ondersteuningsbehoefte 2: Sociaal werkers hebben behoefte aan scholing rondom aandacht voor 'trage vragen' vragen waarvoor geen oplossingen mogelijk zijn.

Sociaal werkers voelen zich met name onthand als cliënten met vraagstukken komen waar geen oplossingen voor zijn. Zij voelen zich dan ontoereikend in hun professionele rol. Dat hangt enerzijds samen met een eenzijdig resultaatgerichte taakopvatting of opdracht en anderzijds met ongeoefende vaardigheden.

In het verlengde van de eenzijdige aandacht voor praktische zingeving, laat Hölsgens' onderzoek (2020) zien dat hoewel van sociaal werkers wordt verwacht dat ze burgers kunnen begeleiden bij zingeving en levensvragen, ze hier niet vanzelfsprekend de vaardigheden voor hebben. Het afgeven van voorzieningen en het meedenken over concrete oplossingen in het sociale domein gaat sociaal werkers goed af, maar wanneer er sprake is van vragen waar geen oplossing voor is, dan voelen de meeste sociaal werkers zich onthand en weten ze niet goed hoe hiermee om te gaan. Dit onderzoek laat tevens zien dat sociaal werkers niet proberen om zingevingskaders te herzien en dat sociaal werkers geen reflectieve gesprekken voeren waarin nieuw licht komt op de levensvisie en/of de reconstructie hiervan. Ook Holman (2023) vraagt zich af of sociaal werkers door hun oplossingsgerichtheid aan existentiële vragen voorbijzien.

Toch blijkt, in tegenstelling tot de bevindingen uit het onderzoek van Hölsgens en Holman, uit het kwantitatieve behoeftenonderzoek onder sociaal werkers in de wijk, dat zij zelf over het algemeen *weinig* belemmeringen ervaren om aandacht te geven aan zingeving. Zij geven over het algemeen aan zelden gebrek aan kennis of vaardigheden te ervaren'. Desondanks staan zij open voor scholing op het gebied van zingeving, maar dat lijkt in deze doelgroep dus niet primair ingegeven door de nood aan meer competenties. In paragraaf 4.3 Scholingen en in paragraaf 5.4 Vooruitblik op de onderwijsmodule, wordt uitgebreider stilgestaan bij behoefte en noodzaak aan scholing voor sociaal werkers.

Voor hun behoefte aan scholing maakt het uit of sociaal werkers wel of niet eerder onderwijs en training rondom zingeving hebben ontvangen. In onderzoek geven sociaal werkers aan dat er binnen hun opleiding weinig aandacht was voor zingeving en

aanverwante thema's en dat zij weinig getraind zijn (Oxhandler & Giardina, 2017; Oxhandler, Parrish, Torres, en Achenbaum 2015; Hodge en Horvath, 2011). Dit zou ervoor kunnen zorgen dat sociaal werkers zich minder bewust zijn van het belang van interventies gericht op zingeving en niet vaardig zijn in het aanbieden hiervan. Terwijl juist aandacht voor zingeving in de opleiding bij kan dragen aan meer bewustzijn over het verband tussen sociaal werk en zingeving (Ranz, 2011) en aan een positievere houding naar het integreren van zingevende interventies binnen sociaal werk (Pandya, 2021; Vetvik et al., 2018).

Ondersteuningsbehoefte 3: Sociaal werkers hebben behoefte aan een professionele context die ruimte voor zingeving bevordert én aan een bij het beroep passende visie op aandacht voor zingeving.

Aandacht voor zingeving door sociaal werkers kan niet los worden gezien van de functie en institutionele context waarin zij hun werk uitvoeren. Die context zou ruimte moeten geven aan zingeving, maar in de praktijk is dat niet altijd het geval, bijvoorbeeld door tijdsdruk. Een in het beroep gewortelde visie op aandacht voor zingeving zou kunnen bijdragen aan het versterken van professionele autonomie en daarmee weerbaar maken voor institutionele druk om aandacht voor zingeving op een door buitenstaanders gedicteerde manier uit te voeren.

Sociaal werkers zijn in hun beroepspraktijk vaak de uitvoerders van beleid en werken bijvoorbeeld in opdracht van de gemeente aan de uitvoering van de WMO. Deze wet heeft tot doel om de participatie en zelfredzaamheid van mensen met een hulpvraag te vergroten. Sociaal werkers krijgen hierbij de opdracht om ook aandacht te hebben voor zingeving tijdens het keukentafelgesprek of in de dagelijkse ondersteuning van cliënten. De achterliggende gedachte is dat aandacht voor zingeving de eigen regie van de cliënt versterkt. Uit onderzoek van Hölsgens (2020) komt naar voren dat niet alleen het gemeentelijke beleid zingeving tot doel heeft, maar dat ook de sociaal werkers zelf vinden dat dit belangrijk is. Toch werkt juist het gemeentebestuur de sociaal werkers in de praktijk tegen, om werkelijk stil te kunnen staan bij het zingevingsproces van de burger. Aandacht voor zingeving komt regelmatig in de verdrukking doordat andere taken van sociaal werkers in de praktijk voorrang krijgen. Tijdsgebrek speelt hierbij een rol. Daarnaast ervaren zij door de resultaatgerichte aansturing vaak weinig ruimte om stil te staan bij zingevingsvragen.

Uit internationale literatuur blijkt dat de sociaal werker sterk wordt beïnvloed door de omgeving waarin hij/zij werkt. Indien deze omgeving sensitief is voor zingevingskwesties dan is het aannemelijker dat een sociaal werker hier aandacht voor zal hebben binnen zijn of haar werkzaamheden (Oxhandler & Giardina, 2017). Het werkt dan ook bevorderlijk als er in de werkomgeving van de sociaal werker open wordt gepraat over zingeving in relatie tot het werk en de eigen zingeving (Evans, en Devlin, 2016). Sociaal werkers lijken minder geneigd aandacht te geven aan zingeving als hier vanuit het beleid van de organisatie minder ruimte voor is, of als er sprake is van tijdsdruk (Oxhandler & Giardina, 2017).

Toch blijkt, in tegenstelling tot de bevindingen uit het onderzoek van Hölsgens en uit het behoeftenonderzoek onder sociaal werkers in de wijk door Holman, dat zij over het algemeen *weinig* belemmeringen ervaren om aandacht te geven aan zingeving. Een uitzondering is de werkdruk, die door ruim 30 % wordt ervaren als belemmering. Uit het kwalitatief onderzoek blijkt slechts een enkeling gebrek aan tijd te ervaren. Wat wel kan wringen is de opdracht die zij krijgen in hun functie, bijvoorbeeld als de gemeente opdrachtgever is en concrete resultaten wil zien of erg sturend is in de werkwijze. Ook kan de functie waarin de sociaal werker zijn beroep uitoefent verschil maken voor de mate van diepgang waarmee de sociaal werker aandacht kan geven aan zingeving. Het maakt verschil of je de functie vervult van welzijnswerker of van hulpverlener, waarbij de laatste meer diepgaande aandacht heeft voor individuele hulpvragen.

Ondersteuningsbehoefte 4: Professionals vinden bewustzijn van de eigen zingeving belangrijk, ook in relatie tot professionele aandacht voor zingeving.

Er is een krachtige wisselwerking tussen aandacht voor de eigen zingeving en zingevinggericht werken als professional. Er is behoefte aan ruimte hiervoor.

Sociaal werkers geven aan de eigen zingeving van belang te vinden voor hun beroepsuitoefening, zo blijkt uit zowel het kwantitatieve onderzoek als het kwalitatieve onderzoek. Negen respondenten geven aan dat zij hun eigen ervaringen daadwerkelijk delen en dat cliënten dat waarderen en het ervaren als hoopgevend. Ook uit de literatuur blijkt dat niet alle maar wel een aanzienlijk deel van de sociaal werkers van mening is dat bewustzijn van de eigen zingeving op meerdere manieren positief bijdraagt aan de begeleiding van hun cliënten en omgekeerd dat hun werk bijdraagt aan eigen zingeving. Zo ervaren sociaal werkers bewustzijn van eigen zingeving als ondersteunend in hun handelen en als zingevend en verbindend (Larsen en Rinkel, 2016) en zien dat eveneens als een lens waardoor zij de wereld begrijpen (Kin Kwan, Yeung, & Kong, 2020). Ook draagt eigen zingeving van sociaal werkers bij aan het helpen en helen van hun cliënten (Larsen & Rinkel, 2016; Kin Kwan, Yeung & Kong, 2020).

Aandacht voor zingeving door sociaal werkers zorgt voor eigen persoonlijke groei, wat vervolgens weer positief bijdraagt aan de houding die zij als sociaal werker aannemen tegenover de cliënt en resulteert in verbeterde aandacht voor hetgeen de cliënt zegt (Evans & Devlin, 2016). Daarnaast kan zingeving ook hoop en inspiratie geven die helpt bij het omgaan met de moeilijke situaties waar sociaal werkers soms mee worden geconfronteerd (Evans & Devlin, 2016).

Persoonlijke zingeving, reflectie hierop en het bewustzijn hiervan spelen een cruciale rol in het integreren van aandacht voor zingeving in het sociaal werk. Uit onderzoek blijkt sprake van een positieve correlatie tussen aandacht voor eigen zingeving van de sociaal werker en zijn/haar houding ten opzichte van het gebruik van zingevende interventies bij cliënten (Larsen & Rinkel, 2016; Oxhandler & Giardina, 2017).

Tot slot geven sociaal werkers aan dat hun werk bijdraagt aan hun persoonlijke zingeving (Kin Kwan, Yeung, en Kong, 2020) en dat omgekeerd hun persoonlijke zingeving sterk beïnvloed wordt door het werk dat zij doen. Zo kan sociaal werk dienen als een bron van nieuwe zingeving, groei en uitdaging en kan het werk dienen als onderbouwing of bevestiging van de eigen zingeving en van overtuigingen, kennis en gebruiken die men hanteert (Rinkel, Larsen, Harrington en Chun, 2018).

Gesignaleerde lacunes

Lacune 1: Er is te weinig kennis en visie over verwijzing naar geestelijk verzorgers en andere professionals

In het verlengde van bovengenoemde behoefte om een in het beroep gewortelde visie op aandacht voor zingeving te ontwikkelen, is het van belang om te leren waar de grenzen liggen van het eigen beroep. Wanneer verwijst het sociaal werk door (of juist niet) en op grond waarvan? Dit zijn vragen waarop sociaal werkers naar heldere antwoorden zoeken, maar uit het onderzoek blijkt dat ze hier geen onderbouwde, gedeelde visie op hebben.

“Het is fijn als zij je echt zien en je je vragen kunt stellen” en “Het is altijd fijn als er iemand is die goed luistert, waar je vertrouwd mee bent, die je goed kent”

Uit onderzoek is bekend dat de sociaal werker een belangrijke ondersteuner en verwijzer is, die veel kan betekenen voor mensen met zingevingvragen. Dat blijkt uit het onderzoek ‘Sociaal werkers & Zingeving’ van Agora, Sociaal Werk Nederland (SWN) en de Beroepsvereniging van Professionals in

Sociaal Werk (BPSW) (van de Geer, 2020). Wel vindt bijna de helft van de sociaal werkers het soms lastig om over zingevingvragen in gesprek te gaan of om hun cliënt hiervoor door te verwijzen. Daarom is er behoefte aan bijvoorbeeld scholing, intervisie en kennis over verwijzing (Van de Geer, 2020). Bijna alle respondenten in het kwalitatieve behoeftenonderzoek (Holman 2023) vertellen ‘wel eens’ door te verwijzen. Dit zijn echter doorverwijzingen die verschillend van aard zijn. Sommige respondenten antwoorden dat ze doorverwijzen naar een psycholoog of andere specialist voor een specifieke begeleiding. Slechts drie respondenten antwoorden dat zij soms het Centrum voor Levensvragen inschakelen. Bijvoorbeeld wanneer er sprake is van rouw: *“Rouwverwerking kan ik niet zelf meer doen en daarom schakel ik Centrum voor Levensvragen in en dat mensen daar dan langsgaan.”* Ongeveer acht respondenten geven expliciet aan niet door te verwijzen naar geestelijk verzorgers. Ze noemen daarbij regelmatig dat ze geen lijntjes hebben met geestelijk verzorgers: *“Nee, want voor mijn gevoel lopen die niet vrij rond, zijn die*

“Rouwverwerking kan ik niet zelf meer doen en daarom schakel ik Centrum voor Levensvragen in en dat mensen daar dan langsgaan.”

langsgaan.” Ongeveer acht respondenten geven expliciet aan niet door te verwijzen naar geestelijk verzorgers. Ze noemen daarbij regelmatig dat ze geen lijntjes hebben met geestelijk verzorgers: *“Nee, want voor mijn gevoel lopen die niet vrij rond, zijn die*

verbonden aan....” Ongeveer de helft van de respondenten begint over een religieuze geestelijk verzorger, wanneer hen gevraagd wordt of zij soms doorverwijzen naar een geestelijk verzorger als zij zingeingsvragen herkennen bij cliënten. In de meeste gevallen betreft dit een dominee of pastoor:

“Ja, dat is dus die wijkpastoor, dat is een christelijk ehhh, hij staat open voor alle religies ofzo om te begeleiden hoor. Maar van oorsprong is dat een ehhh, christelijke wijkpastoor zeg maar”.

“Ja, dat is dus die wijkpastoor, dat is een christelijk ehhh, hij staat open voor alle religies ofzo om te begeleiden hoor. Maar van oorsprong is dat een ehhh, christelijke wijkpastoor zeg maar”.

In de kwantitatieve gegevens uit het behoeftenonderzoek zien we dat 62 % van de sociaal werkers zegt te verwijzen. Hierbij valt op dat een grote groep nooit verwijst naar een geestelijk verzorger (40%) en een grote groep wekelijks verwijst naar een geestelijk verzorger (30%). Dat is frappant en roept vragen op: hoe kan dit? Mogelijk houdt dit verband met de selectie van deelnemers aan het onderzoek en hun arbeidscontext. Als de samenwerking met een geestelijk verzorger in werkgeversverband georganiseerd is, ligt een verwijzing meer voor de hand dan in contexten waarin dat niet het geval is. Ook een goede positionering van een centrum voor levensvragen in de regio draagt bij aan passende verwijzingen. Wat we ook nog niet weten is op grond waarvan professionals in het geval van zingeving verwijzen naar een psycholoog, POH, psychiater of geestelijk verzorger.

Lacune 2: Het sociaal werk heeft veel aandacht voor alledaagse zingeving en is minder opmerkzaam naar existentiële zingeving met een oriëntatie op 'het hogere'.

De kracht van het sociaal werk is dat het een beroep is dat zich niet alleen richt op psychosociale problemen, maar ook een sterke praktische oriëntatie kent op het leven van alledag en op materiële hulpverlening. In het onderzoek blijkt minder vertrouwdheid met de meer spirituele kanten van het leven en hierdoor minder aandacht voor 'het hogere' in het sociaal werk. Dat kan ertoe leiden dat de aandacht voor zingeving meer gericht is op de *alledaagse zingeving dan op de existentiële zingeving*.

In Nederland hebben wij in het sociaal werk veel minder dan in de Verenigde staten een cultuur die spiritualiteit centraal stelt. Het literatuuronderzoek heeft met name internationale publicaties opgeleverd, overwegend uit de VS. Een groot deel van deze internationale literatuur spreekt over religie en spiritualiteit, en refereert daarbij in het algemeen naar het Christelijk geloof. Het begrip zingeving zoals wij dat in de Nederlandse context kennen, vinden we daar niet in terug. De zingeingsdefinitie 'spirituality' waar Europese consensus over is en die binnen de context van de gezondheidszorg wordt gehanteerd is de volgende:

Spiritualiteit is de dynamische dimensie van het menselijk leven die betrekking heeft op de manier waarop personen (individueel zowel als in gemeenschap) zin, doel en transcendentie ervaren, uitdrukken en/of zoeken en waarop zij zich verbinden met/verhouden tot het moment, zichzelf, anderen, de natuur het betekenisvolle en/of het heilige (Nolan et al.)

In bovenstaande definitie zit een verwijzing naar wat Van den Brink (2012) 'het hogere' noemt- een eenheid die het eigen ik overstijgt. Expliciete aandacht daarvoor lijkt niet gebruikelijk in het sociaal werk. In lijn hiermee valt bijvoorbeeld in het kwantitatieve onderzoek op dat de meer filosofisch/existentiële levensvragen zoals 'Is er leven na de dood?' of 'Wat is mijn plek in het grotere geheel?' door professionals veel minder worden gesignaleerd, terwijl bijna 48% van de cliënten aangaf dat die laatste vraag hen toch regelmatig tot vaak bezighoudt. En ruim 30% houdt zich regelmatig tot vaak bezig met de vraag of er leven is na de dood. Om dit te duiden is het onderscheid tussen alledaagse- en existentiële zingeving behulpzaam (Jacobs, 2020). De laatste gaat over de grote vragen omtrent de zin van ons bestaan, terwijl alledaagse zingeving gaat over wat het dagelijks leven betekenisvol maakt, plezierige activiteiten bijvoorbeeld, of lekker koken en samen wandelen. Op dat niveau van het dagelijks leven bevordert de sociaal werker de aandacht voor zingeving. Zo benoemt Holman (2023) naar aanleiding van haar kwalitatieve onderzoek dat sociaal werkers vaak praktische manieren van omgaan met zingeving hebben: ze nodigen een cliënt bijvoorbeeld uit tot meedoen met een vraag als: 'Wil jij dan de servetten vouwen?' Of ze gaan samen op zoek naar een dag invulling. Ze zijn zich ervan bewust dat het "soms niet heel groot hoeft te zijn", zoals een van de professionals dat uitdrukt. Daarnaast benadrukken professionals ook het belang van échte aandacht, presentie en 'echt goed luisteren'. Bovendien zijn ze gericht op het zoeken naar krachtbronnen en proberen zij mensen in verbinding te brengen met hun eigenlijke drijfveren. Ze benoemen het belang van erbij horen, verbinding, meedoen, gezien worden en ertoe doen. Ze tonen zich daarmee vertegenwoordigers van sociaal werk als normatief beroep gericht op bevorderen van het sociaal functioneren van (kwetsbare) mensen, groepen en gemeenschappen in complexe omgevingen en in wisselwerking met die omgevingen (BPSW, 2023, p.15).

Het lijkt erop dat levensvragen die verwickeld zijn met de psychosociale problematiek worden opgemerkt, mits die vragen benaderd kunnen worden vanuit de meer alledaagse zingeving en dat de grote en ongrijpbare levensvragen die meer existentieel van aard zijn of behoeften aan bezinning op 'het hogere' zich eerder aan het zicht of de handelingsfeer van sociaal werkers onttrekken.

4. Zingevingondersteuning in het sociaal domein: goede praktijken

Dit hoofdstuk belicht goede praktijkvoorbeelden over zorg voor zingeving thuis binnen het sociaal domein. De praktijkvoorbeelden zijn geïnventariseerd op basis van interviews met sleutelinformanten en deskresearch met betrekking tot grijze- en vakliteratuur. Aan de hand van standaardcriteria zijn alle praktijkvoorbeelden geanalyseerd. Dit heeft een selectie van 20 praktijkvoorbeelden opgeleverd die allen afzonderlijk beschreven zijn. Zie voor de gevolgde werkwijze hoofdstuk 2 over de aanpak van de kennissynthese, fase 4: inventarisatie praktijkvoorbeelden en Bijlagen 7, 8, 9 en 10. De werkwijze van deze kennissynthese heeft als gevolg dat niet beschreven en daarmee niet overdraagbare praktijkvoorbeelden buiten onze selectie vallen. Hiermee zeggen wij niets over de kwaliteit van deze praktijken. Verdere professionalisering vraagt om aandacht voor en ondersteuning bij het beschrijven en laten erkennen van Goede Praktijkvoorbeelden.

De praktijkvoorbeelden zijn onderverdeeld in:

1. Interventies/tools (par 4.1)
2. Samenwerkingsverbanden (par 4.2)
3. Scholingen (par 4.3)

Het hoofdstuk sluit af (par 4.4) met de belangrijkste bevindingen omtrent de geselecteerde goede praktijken.

4.1 Interventies en tools

Tabel 4.1, aan het einde van deze paragraaf, geeft een overzicht van de 9 geselecteerde interventies en tools. In het algemeen zien we dat goede interventies niet alleen zijn gericht op verminderen van symptomen en problemen maar juist ook op het stimuleren van betekenisvol leven: niet problematiseren maar normaliseren. Daarnaast zien we dat een interventie beter tot zijn recht komt wanneer de organisatie van waaruit de sociaal werker werkt een bij het beroep passende visie op aandacht voor zingeving uitdraagt en aandacht voor zingevingvragen stimuleert.

Interventies

Wat betreft goede praktijkvoorbeelden van interventies, zien we dat de interventies 'Krachtwerk', 'Het 8-fasenmodel' en 'Steunend relationeel handelen' zich in essentie richten op het versterken van de individuele veerkracht, het faciliteren van zelfontdekking en het bevorderen van betekenisvolle relaties. Het gaat bij deze interventies niet alleen om verminderen van symptomen en problemen, maar ook om stimuleren van een betekenisvol leven. Zo focust Krachtwerk op de krachten en mogelijkheden van cliënten en moedigt aan om hun sterke punten te ontdekken en te benutten. Krachtwerk streeft beter begrip van eigen levensdoelen en waarden na.

Deze drie interventies zijn erkend als goed beschreven interventies en opgenomen in de databank effectieve sociale interventies van Movisie [Interventies | Movisie](#). Krachtwerk is in de laatste tien jaar (2010-2020) geïmplementeerd in 75 organisaties in Nederland. Daarnaast laten wetenschappelijke studies op internationaal niveau de positieve effecten zien van de toepassing van het krachtenmodel onder diverse doelgroepen.

Tools

Verhalencirkel, het boekje 'In gesprek over Levensvragen (het Diamantmodel)', de handreiking 'Zorg voor zingeving' en de 'Toolkit voor zingeving' zijn instrumenten die elk een concrete manier bieden om zingevingsvragen te verkennen met cliënten, zowel individueel als in groepsverband. Zo biedt de Verhalencirkel door middel van verhalen over levenservaringen en levenslessen, niet alleen erkenning en begrip, maar het stelt cliënten ook in staat om betekenis te vinden in hun eigen verhaal. De Verhalencirkel is in 2016 de winnaar geworden van de 'Impact Jaarprijs Palliatieve Zorg' van het Expertisecentrum Palliatieve Zorg van VUmc in Amsterdam. Een andere behulpzame tool is het boekje 'In gesprek over Levensvragen (het Diamantmodel)' dat houvast biedt voor professionals in de zorg- en welzijnssector om zingevingsvragen op een gestructureerde manier te benaderen bij mensen die niet meer beter worden. Deze methode is ontwikkeld vanuit de palliatieve zorg, maar inmiddels zijn er verschillende boekjes beschikbaar voor diverse doelgroepen.

Het zogenaamde Diamantmodel is een theoretisch model dat houvast biedt bij het gesprek over levensvragen. De 'Handreiking Zorg voor Zingeving' is ontstaan vanuit het onderzoeksproject PLOEG 3. Van de andere tools is niet duidelijk welk theoretisch model of onderzoek aan de basis ligt. Wel blijkt uit evaluaties dat de ervaringen positief zijn bij cliënten en professionals met de Toolkit voor zingeving, de Zingevingsgroep en de Verhalencirkel.

Tot slot is Zinagenda een tool voor de professional. Het biedt professionals in organisaties ondersteuning bij het aandacht geven aan zingeving in de dagelijkse praktijk. Deze tool is het resultaat van het onderzoeksproject Zinsitief.

Hoewel interventies en tools handige hulpmiddelen zijn voor de individuele professional maakt het wel uit of die professional in een organisatie werkt die een bij het beroep passende visie op aandacht voor zingeving uitdraagt en die de aandacht hiervoor ook bevordert (zie paragraaf 3.3). Uiteraard dient de sociaal werker te beschikken over een juiste basishouding en voldoende mate van sensitiviteit om met levensvragen van bewoners om te kunnen gaan.

Tabel 1: Selectie van interventies/tools

	Interventies/tools	Kern of doel
1	ZINGENDA HBO Kennisbank (hbo-kennisbank.nl)	Ondersteunt sociaal werkers om expliciet met zingeving aan de slag te gaan.
2	8-fasenmodel 8-fasenmodel Movisie	Een goed beschreven interventie voor een begeleidingstraject dat cliënten doelgericht aan hun toekomst laat werken vanuit 7 levensgebieden, waaronder zingeving naast ook wonen, financiën, sociale relaties, lichamelijke en psychische gezondheid, daginvulling
3	Krachtwerk Krachtwerk Movisie	Een goed beschreven interventie, een krachtgerichte aanpak die mensen ondersteunt bij het bereiken van eigen gekozen (sub)doelen. Zelfgekozen kwaliteit van leven.
4	Steunend Relationeel Handelen (SRH) Steunend Relationeel Handelen Movisie	Een goed beschreven interventie die zich richt op het realiseren van persoonlijk en maatschappelijk herstel bij een doelgroep die veelal ontwrichtende ervaringen hebben zoals verslaving of dakloosheid.
5	Toolkit voor zingeving. Toolkit voor zingeving (beteroud.nl)	Biedt handvatten voor verschillende professionals om bijeenkomsten te organiseren over het thema zingeving. Gericht op ouderen.
6	De Zingevingsgroep Zingevingsgroep: meepraten en meningen delen doet ertoe (beteroud.nl)	De zingevingsgroep is een voorbeeld van een groep. In de beschrijving worden de besproken thema's en opzet genoemd.
7	Handreiking Zorg voor Zingeving Zorg voor Zingeving (handreiking) – Palliaweb	Handreiking biedt aanknopingspunten voor het ondersteunen bij zingeving in de thuissituatie in het bijzonder in de palliatieve zorg. Het is primair een signalerings- en verwijstool. Voor zorgverleners en maatschappelijk werkers.
8	De verhalencirkel (gesprekswijzer)	Een hulpmiddel om in gesprek te gaan over levensvragen. Alle zorg en

	De Verhalencirkel (gesprekswijzer) - Palliaweb	welzijnsprofessionals en er zijn bredere ervaringen dan alleen in de palliatieve zorg
9	In gesprek over levensvragen In gesprek over levensvragen (Diamant-model) - Palliaweb	Gesprekswijzer. Deze is bedoeld om na te denken over levensvragen die te maken hebben met verlies van gezondheid. Er zijn boekjes voor verschillende doelgroepen. Gebaseerd op het concept diamantmodel.

4.2 Samenwerkingsverbanden

In deze paragraaf bespreken we het ABC-model van samenwerken en twee concrete samenwerkingsvoorbeelden rondom zingevingsgericht werken: 'Welzijn op Recept' (WOR) en het project 'Betekenisvol gesprek'. Zie tabel 2 Samenwerkingsverbanden, onderaan deze paragraaf.

ABC-model

Een veel voorkomend model om samenwerking te beschrijven is het ABC-model. Dit model is beschreven in de richtlijn zingeving en spiritualiteit in de palliatieve fase (IKNL-richtlijn 2018). Het model maakt onderscheid tussen situaties van cliënten waarin aandacht, begeleiding of crisisinterventie gewenst is.

Schema: het ABC-model

In de praktijk wordt het model echter vaak gebruikt als mogelijke handelingsopties voor de professional. Het uitgangspunt daarbij is dat sociaal werkers in staat zijn om: A) aandacht te bieden aan zingevingsvragen; B) zingevingsvragen te begeleiden met zo nodig consultatie van een geestelijk verzorger; C) in complexe of crisissituaties door te verwijzen naar een geestelijk verzorger. Het model biedt daarmee een handreiking om op te schalen van de generalistisch werkende (sociale) professional naar de specialistisch werkende geestelijk verzorger of om in omgekeerde richting af te schalen.

Het schema biedt dan de volgende opties:

- A. Zingeving gaat allereerst om het geven van aandacht (A) in situaties waarin daaraan behoefte is. Dat kan iedereen, thuis, op het werk maar bijvoorbeeld ook in de spreekkamer van de huisarts doen. Om over zingevingsvragen in gesprek te komen is het geven van aandacht een eerste vereiste waarbij de gesprekspartner wel voldoende bekwaam dient te zijn om de betekenislaag in het gesprek te betrekken.
- B. Een tweede laag wordt begeleiding (B) genoemd. Begeleiding is geen behandeling, omdat de relatie meer horizontaal wordt vormgegeven dan bij een behandelingsrelatie. Bij begeleiding gaat het om situaties waarin zingevingsvragen aan de orde zijn die begeleiding van cliënten vragen. Deze kan gegeven worden door professionals in zorg en welzijn of geschoolde vrijwilligers. Bij inhoudelijke begeleiding is een reeks van enkele bijeenkomsten of ondersteuning gedurende een bepaalde tijd gewenst. Levensvragen kunnen dan aan de orde komen, thematisch dan wel vanuit wat van betekenis is voor de cliënt.
- C. De C staat voor situaties waarin sprake is van existentiële crisis of van complexiteit (C). Wanneer dit aan de hand is, gaat men in de praktijk van de geestelijke verzorging ervan uit dat dit specialistische inzet van de geestelijke verzorging (of bijvoorbeeld een psychiater) vraagt.

Een heldere visie op aandacht voor zingeving helpt de sociaal werker om de grenzen van het eigen beroep aan te geven. Wanneer verwijst de sociaal werker door (of juist niet) en op grond waarvan? Wanneer de relatie tussen cliënt en sociaal werker goed is kan de cliënt weerstand hebben tegen doorverwijzing naar weer een andere professional. Kennis van het vak van de geestelijk verzorger en bij voorkeur bekend zijn met de geestelijk verzorger in het eigen werkgebied, helpt de sociaal werker bij een warme overdracht en om de doorverwijzing richting de geestelijk verzorger begrijpelijk en acceptabel te maken. Uit het behoefteonderzoek blijkt dat het sociaal werkers ontbreekt aan een duidelijke visie en dat zij vaak niet bekend zijn met het Centrum voor Levensvragen en de geestelijk verzorgers in de eigen regio.

Welzijn op recept

Welzijn op recept (WOR) is een samenwerking waaraan het model van positieve gezondheid ten grondslag ligt. Bij Positieve Gezondheid gaat het om veerkracht in het licht van fysieke, emotionele en sociale uitdagingen van het leven. Gezondheid gaat niet om de afwezigheid van ziekte maar om het vermogen zich aan te passen en eigen regie te voeren. Het is een integrale benadering waarbij zingeving één van de zes dimensies van gezondheid is. Huisartsen die werken met WOR verwijzen voor niet medische vragen naar een welzijnscoach (een functiebenaming binnen WOR van de sociaal werker). Welzijnscoaches motiveren patiënten een stap te zetten om 'in beweging' te

komen. Het Landelijk kennisnetwerk Welzijn op Recept biedt ondersteuning bij de verschillende stappen die nodig zijn om WOR te implementeren en te borgen in de huisartsenpraktijk. Inmiddels wordt WOR in meer dan 175 gemeenten uitgevoerd. Mede daardoor is WOR een mooi praktijkvoorbeeld van integrale zorg en de samenwerking tussen zorg en het sociaal domein waarin ook aandacht is voor zingevingsvragen.

Project 'Betekenisvol gesprek'

Een ander voorbeeld is de samenwerking tussen geestelijk verzorging en sociaal werk in het project 'Betekenisvol Gesprek' van Samen010, Stichting Mara, huisartsenpraktijk Levinas en welzijnsorganisatie wmo radar in Rotterdam. De samenwerking tussen sociaal werk en/of huisartsen met een geestelijk verzorger heeft als doel de ondersteuning van thuiswonende ouderen die kampen met zingevingsvragen. Het Betekenisvol Gesprek wordt gecoördineerd door een geestelijk verzorger. Sociaal werkers kunnen een rol spelen in het werven van vrijwilligers en sociaal werkers en huisartsen zijn de belangrijkste doorverwijzers voor de oudere deelnemers. De geestelijk verzorger traint en begeleidt het team van vrijwilligers, doet de intake bij de oudere om te kijken waar de vragen en behoeften liggen en zorgt voor een passende match tussen oudere en de vrijwilliger die als maatje de oudere thuis opzoekt. Ouderen die hebben deelgenomen aan Het Goede Gesprek zijn tevreden en blij met de gesprekken en hulp die zij hebben gekregen. Daarnaast is een meetinstrument ontwikkeld om het effect van de interventie (de gesprekken) op de oudere en de vrijwilliger te meten. De resultaten zijn opgenomen in een factsheet: [Het Goede Gesprek \(wморadar.nl\)](https://wморadar.nl). Het project laat zien dat samenwerking met geestelijke verzorging een mooie en wellicht noodzakelijke aanvulling is op het aanbod van de welzijnsprofessional in de wijk. Het Betekenisvol gesprek is door Movisie erkend als effectieve interventie en opgenomen in de databank effectieve interventies van Movisie: [Het betekenisvol gesprek | Movisie](https://www.movisie.nl/betekenisvol-gesprek).

Tabel 2: Samenwerkingsverbanden

Samenwerkingsverbanden		Kern of doel
1	Welzijn op Recept Welzijn op Recept Movisie	Een vorm van integrale zorg, waarbij welzijn en de eerstelijnszorg samenwerken en een goed beschreven interventie. Doelgroep: mensen met klachten als vermoeidheid, pijn in de nek, stress met onderliggende sociaal maatschappelijke problemen. De huisarts verwijst.
2	Betekenisvol gesprek Motto (samen010.nl)	Samenwerking tussen huisartsen, welzijnswerkers en geestelijke verzorging ten behoeve van de begeleiding van thuiswonende ouderen met zingevingsvragen. Begeleiding vindt plaats door vrijwilligers. Geestelijk verzorgers doen de intake, coördineren en matchen, trainen vrijwilligers en onderhouden netwerk Ingediend als goed beschreven interventie voor de databank effectieve interventies.

4.3 Scholingen

Er zijn verschillende scholingen beschikbaar voor professionals in zorg en welzijn. Bij de evaluaties van de scholingen door de deelnemers is er geen onderscheid gemaakt tussen zorgprofessionals en professionals uit het sociaal domein. Opvallend is dat scholingen veelal zijn ontwikkeld binnen de palliatieve zorg of in het kader van eerstelijns geestelijke verzorging. We hanteren het ABC-model om scholingen te onderscheiden in A) scholingen die zich richten op signaleren en aandacht geven, B) scholingen die gericht zijn op begeleiden. Scholingen die daarnaast ook gericht zijn op begeleiden bij complexe zingevingsvragen en crisis (C) hebben wij niet gevonden. Zie tabel 3 Scholingen, onder aan deze paragraaf voor het overzicht.

A) Scholingen gericht op signaleren en aandacht geven

Een aantal scholingen beperken zich tot scholing gericht op signaleren en aandacht geven, zoals de scholing 'Zingeving & ouderen' en de 'Training van WMO-consulenten'. Zo bestaat de training van WMO-consulenten uit drie bijeenkomsten waar het eerste gedeelte gaat over de vraag wat zingeving is, de tweede bijeenkomst gaat over het model van positieve gezondheid en de derde bijeenkomst wordt gewerkt met eigen voorbeelden. Het resultaat van de training is dat consulenten zingeving beter weten te

adresseren. De training Zingeving & ouderen is een training van twee uur met scholing over levensvragen in de ouderdom, anticiperen en luisteren en het ABC model.

B) Scholingen gericht op signaleren en aandacht geven én begeleiden

Andere scholingen richten zich naast signaleren en aandacht geven ook op het bieden van begeleiding. De 'Toolbox Zingeving in de Zorg' is hier een voorbeeld van. De toolbox is een hulpmiddel om professionals in zorg en welzijn te trainen in het signaleren van en ondersteunen bij zingevingsvraagstukken. De toolbox bevat verschillende trainingen en methoden zoals het gebruik van storytelling bij groepsconsulten of themagroepen over bijvoorbeeld rouw.

Ook de leerinterventie 'Van Betekenis tot het Einde' heeft als doel om de competenties van professionals in zorg en welzijn bij de begeleiding van levens(einde)vragen te vergroten. De leerinterventie heeft haar meerwaarde bewezen in vier pilots in diverse zorgpraktijken. Hieruit bleek een afname van de handelingsverlegenheid in het voeren van gesprekken over het levenseinde en een toename in de uitwisseling over dilemma's in de gespreksvoering.

De training 'Luisteren met Ruimte' heeft tot doel competenties van zorg- en welzijnsprofessionals te vergroten om met anderen te kunnen communiceren over zingeving. Het heeft een online of live-variant van vijf bijeenkomsten binnen anderhalve maand waarbij ook met eigen casuïstiek wordt gewerkt. De training wordt gestructureerd door drie verkennende vragen: 1) Wat houdt u bezig? 2) Wat betekent dat/deze situatie voor u? En 3) Wat zijn krachtbronnen voor u?

De training 'Zingevende gespreksvoering' biedt een gespreksmodel waarin vier aspecten van zingevingsvragen worden onderscheiden: traagheid, waarden, ambivalentie en raadselachtigheid. Elk van deze aspecten correspondeert met methodische handvatten voor de begeleiding bij zingevingsvragen. Traagheid vraagt om uithoudingsvermogen om de onmacht rond moeilijk vragen te verduren en present-zijn. Voor waarden is reflectie nodig op de vraag wat werkelijk belangrijk is. Ambivalentie vraagt om het openen van een dialoog tussen verschillende perspectieven en raadselachtigheid vraagt om verbeelding om dat wat we niet kunnen verklaren, toch zingevend te ervaren.

Tot slot zijn er recentelijk in de actieonderzoeken van het programma Zingeving en Geestelijke verzorging (ZonMW) verschillende tools en trainingen ontwikkeld, waarvan een aantal doorgaan met het implementatietraject. De tools en interventies relevant voor het sociaal domein zijn opgenomen in de bijlage.

Zoals hierboven al opgemerkt zijn veel scholingen ontwikkeld in de palliatieve zorg en in de praktijk van de eerstelijns geestelijke verzorging en vervolgens ook toepasbaar gemaakt tot gebruik voor eerstelijns zorg- en welzijnsprofessionals. In de palliatieve

zorg staat de tragiek van het levenseinde centraal. Mogelijk is dat de reden dat de scholingen zich hierop richten en dat wij geen scholingen gevonden hebben die zich richten op het onrecht dat mensen overkomt en hoe dat hun gevoel van zingeving doorkruist. Voor het sociaal werk is het belangrijk om juist ook hier aandacht voor te hebben: hoe om te gaan met gevoelens van onrecht van de cliënt (zie ook paragraaf 3.2).

Tabel 3: Selectie van Scholingen

	Scholing	Kern of doel
1	Toolbox zingeving in de zorg Toolbox op Palliaweb	1. Levensvragen signaleren 2. Zingevende gespreksvoering 'Drie grondhoudingen bij het Levensverhaal' 3. Storytelling voor themagroepen (bv rouw) en groepsconsulten. Gv -ers trainen professionals in zorg en welzijn
2	Leerinterventie van Betekenis tot het Einde. Leerinterventie zingeving: 'Van Betekenis tot het Einde' (beteroud.nl)	Doel is de begeleidingscompetenties te vergroten van (zorg en welzijns) professionals bij levens(einde) vragen. Door casuïstiek, storytelling en aandacht voor verschillende perspectieven binnen een team.
3	Training Luisteren met Ruimte Online training 'Luisteren met ruimte' - Centrum ontmoeting in levensvragen	Online gesprekstraining om levensthema's bespreekbaar te maken die verbonden zijn met meer concrete hulpvragen. Daarmee de zorg meer persoonsgericht te maken. De training is opgebouwd rond drie 'goede' vragen vanuit een artikel van Fruneuax en Smeets.
4	Training: Zingeving & Ouderen Training voor professionals 2020 - Zin in Utrecht	Korte scholing over levensvragen in de ouderdom- anticiperen en luisteren- ABC model. Training wordt aangeboden door Centrum voor levensvragen aan zorg en welzijns professionals en vrijwilligers
5	Scholing Existentiële gespreksvoering Training voor professionals 2020 - Zin in Utrecht	Scholing over de presentiemethodiek en levensvragen. Voor professionals en vrijwilligers in de zorg- en welzijnssector Vanuit centrum voor levensvragen.

6	Leerlijn Communicatie en Zingeving Communicatie en Zingeving (leerlijn) - Palliaweb	Communiceren over levensvragen in de palliatieve fase. Gebaseerd op het Diamantmodel. Biedt verschillende onderwijsmaterialen die flexibel zijn in te zetten. Leerlijn bedoeld voor het onderwijs in zorg en welzijn niveau 5.6.7.8.
7	Training van WMO consulent in aandacht voor zingeving in de gemeente Opsterland Inspirerende voorbeelden van zingeving in lokaal beleid (zorgvoorbeter.nl)	Doel: Vergroten van aandacht en vaardigheden voor het ondersteunen van cliënten met een zingevingsvraag. Drie bijeenkomsten, wat is zingeving, positieve gezondheid en casuïstiek. Training vanuit centrum voor levensvragen.
8	ZinverZetten in palliatieve zorg ZinverZetten in palliatieve zorg (in company scholing) - Palliaweb	E-learning en incompany 2 keer twee uur. Voor professionals in zorg en welzijn Doel: cliënten kunnen begeleiden bij zin te maken in hun dagelijks leven. Op basis van theorie van René Gude. Zinnelijk, zintuiglijk, zinrijk en zinvol.
9	Training zingevende gespreksvoering Training - BPSW	Training voor professionals sociaal werk om te leren werken met het model voor zingevende gespreksvoering. Dat model onderscheidt vier aspecten van vier aspecten van zingevingsvragen: traagheid, waarden, ambivalentie en raadselachtigheid.

4.4 Samenvattende bevindingen

Wat hebben de goede praktijken met elkaar gemeen? Wat betreft de interventies valt op dat goede interventies niet alleen inzetten op verminderen van symptomen en problemen maar juist ook op stimuleren van betekenisvol leven: niet alleen maar problematiseren maar juist ook normaliseren en versterken van kracht. Bovendien is er vaak sprake van inbedding van aandacht voor zingeving in een breder verband, zoals bij het 8-fasenmodel en bij Welzijn op recept vanuit het model voor positieve gezondheid. Er is dan sprake van een integrale benadering.

Daarnaast valt op dat een interventie beter tot zijn recht komt wanneer de organisatie van waaruit de sociaal werker werkt een bij het beroep passende visie op aandacht voor zingeving uitdraagt en aandacht voor zingevingsvragen stimuleert.

Wat betreft de samenwerking is het belangrijk dat de sociaal werker bekend is met het vak van geestelijk verzorger en bij voorkeur ook met de geestelijk verzorgers in de eigen regio. Het ABC-model, dat in het huidige gebruik een handreiking biedt om op en af te

schalen tussen generalistisch werkende (sociale) professionals en de specialistisch werkende geestelijk verzorger, staat of valt met bekendheid van sociaal werkers met de professie van de geestelijk verzorger. Hiermee samenhangend valt op dat we geen scholingen hebben gevonden die expliciet gericht zijn op begeleiden bij complexe zingevingsvragen en crisis (C) waarbij de geestelijk verzorger een rol kan spelen. Daarnaast richten scholingen zich met name op zingevingsvragen die te maken hebben met de tragiek van het leven. Het ontbreekt echter aan scholingen gericht op zingevingsvragen die voortkomen uit onrecht terwijl juist voor het sociaal werk beide benaderingen relevant zijn.

Tot slot is het van belang dat de conceptuele invulling van zingeving accentverschillen kent in de diverse goede praktijken. Zo is het bij het 8-fasenmodel vooral gericht op motivatie en bij welzijn op recept op waarden en doelgerichtheid. Hier ligt een uitdaging voor het sociaal domein om een bij het sociaal werk passend concept van zingeving te hanteren.

5. Discussie, conclusies & aanbevelingen

In dit hoofdstuk bespreken we de bevindingen uit de kennissynthese en komen we tot aandachtspunten om zingevingsgericht werken te versterken in het sociaal domein. We doen dat door de resultaten in verband te brengen met de uitgangspunten van het sociaal werk als professie. We beginnen in paragraaf 5.1 met de vaststelling dat er een sterke basis is voor zingevingsgericht werken door professionals sociaal werk. Het integrale werken vormt een uitstekend vertrekpunt en de behoeften van cliënten op het gebied van zingeving sluiten aan bij de missie van het sociaal werk als professie. Vervolgens bespreken we in paragraaf 5.2 wat de professional sociaal werk nodig heeft om de zorg voor zingeving te versterken. We maken daarbij onderscheid tussen aandachtspunten op het niveau van de professionele deskundigheid enerzijds en op het niveau van beroepsinnovatie en visieontwikkeling anderzijds. Vervolgens bespreken we in paragraaf 5.3 in hoeverre de bestaande interventies en tools, samenwerkingsverbanden en scholingen al beantwoorden aan de behoeften van het werkveld. Tot slot blikken we in paragraaf 5.4 vooruit en doen aanbevelingen om de aandachtspunten te vertalen naar doelen die de grondslag kunnen vormen voor het ontwikkelen van de onderwijsmodule.

5.1 Een sterke basis voor zingevingsgericht werken: integraal werken, sociale kwaliteit en kernwaarden

Een sterke basis voor zingevingsgericht werken door professionals sociaal werk vinden we in de integrale manier van werken, het versterken van sociale kwaliteit en de kernwaarden van het beroep. Als breed opgeleide professionals kijken sociaal werkers als vanzelf naar verschillende dimensies in het leven, werken niet alleen aan individuele kwaliteit van leven, maar juist ook aan sociale kwaliteit. Dat doen zij vanuit herkenning en erkenning van de inherente waarde en waardigheid van mensen. Deze beroepsattitude sluit aan bij de drie behoeften van wijkbewoners (50+) uit het behoeftenonderzoek.

Integrale benadering sluit aan bij behoefte van cliënten

De eerste vaststelling is dan ook dat voor het versterken van zingevingsgericht werken door professionals sociaal werk het uitgangspunt moet zijn dat zorg voor zingeving onderdeel is van een integrale manier van werken. Deze integrale werkwijze sluit namelijk precies aan bij de behoeften van wijkbewoners. Zij zien zingeving zelf ook als integraal onderdeel van het leven. "Het zit overal in" zo zegt één van hen treffend. Ze willen graag dat de sociaal werker daar aandacht voor heeft en doorvraagt naar de werkelijke behoefte achter hun onbestemde gevoelens. Hoewel zij in het behoeftenonderzoek zelf geen expliciete zingevingsvragen hebben -of zichzelf misschien niet zo herkennen in de zingevingstaal uit het onderzoek-, vinden zij het belangrijk dat de sociaal werker als het ware tussen de regels door verstaat dat er sprake is van zingevingsvragen. Cliënten waarderen het bijzonder als de sociaal werker hen als heel mens ziet en er voor hen is: present is.

De verwevenheid met andere vraagstukken is voor sociaal werkers dagelijkse praktijk en ook de zingevingsvragen die daar onderdeel van uitmaken horen daarbij. Aandacht hiervoor sluit aan bij de beroepskwalificaties en kerntaken van het sociaal werk. Zij kunnen hierbij uit verschillende interventies en methodieken putten.

Sociale kwaliteit

Een tweede sterke basis voor zingevingsgericht werken vinden we in de gerichtheid op sociale kwaliteit. We stelden vast dat ouderen (50+) de behoefte hebben om van betekenis te zijn en dan niet zozeer in de prestatiesfeer, maar vooral in de relationele sfeer. Daarvoor zijn ze bij de professional sociaal werk met zijn gerichtheid op het sociale aan het goede adres. De sociaal werker bouwt aan gemeenschappen en richt zich daarbij op het versterken van sociale kwaliteit. Hiermee is hij impliciet ook gericht op het versterken van zingeving van wijkbewoners die in de relationele sfeer van betekenis willen zijn. Mogelijk zou een expliciete gerichtheid op zingeving andersom ook kunnen bijdragen aan het versterken van sociale kwaliteit.

Ook in breder verband is het bij versterken van sociale kwaliteit van belang om oog te hebben voor maatschappelijke ontwikkelingen. In het behoeftenonderzoek is gevraagd naar de invloed van maatschappelijk gebeurtenissen zoals oorlogen, klimaatcrisis en natuurrampen op de zingeving van de doelgroep. Voor cliënten lijkt het alsof dit soort gebeurtenissen te ver van hun bed staan, terwijl professionals signaleren dat deze wel degelijk van invloed zijn.

Kernwaarden

Tot slot sluiten de kernwaarden van het sociaal werk goed aan bij de derde behoefte van wijkbewoners (50+). Deze behoefte is dat de sociaal werker aandacht heeft voor de uniciteit van de persoonlijkheid en levenservaring van de oudere en dat die hun behoefte aan eigen regie respecteert. De kernwaarden van de sociaal werker staan omschreven in de missie in de beroepscode. In het bijzonder past de kernwaarde 'autonomie en menselijke waardigheid'. Zie onderstaand kader voor de beschrijving van deze kernwaarde in de beroepscode.

Respect voor menselijke waardigheid en autonomie

Professionals in sociaal werk herkennen en erkennen de inherente waarde en waardigheid van mensen. Ze respecteren de zelfbeschikking van het individu, zijn gericht op de specifieke kwaliteiten, ambities en beperkingen van het individu en bevorderen emancipatie van individuen, groepen en gemeenschappen. Professionals zijn zich bewust van de inbedding van mensen in kleinere en grotere sociale verbanden, en bevorderen dat zij betekenisvolle relaties kunnen aangaan met anderen. Bovenal hebben ze oog voor het unieke van mensen, sluiten aan bij hun levensproject en erkennen hun historische en cultuurspecifieke ervaringen.

Uit: beroepscode Professionals Sociaal Werk BPSW (2022)

5.2 Aandachtspunten voor het versterken van de zorg voor zingeving

Uit het behoeftenonderzoek en de kennissynthese komen een aantal aandachtspunten naar voren om zingevingsgericht werken in het sociaal domein te versterken. We maken hierbij onderscheid tussen aandachtspunten voor de deskundigheid van de professional en aandachtspunten die betrekking hebben op beroepsinnovatie en -identiteit en visieontwikkeling. Deze laatste aandachtspunten zijn tevens aanbevelingen voor vervolgonderzoek en innovatie van het beroep.

Deskundigheid en deskundigheidbevordering

We onderscheiden vier aandachtspunten die te maken hebben met de deskundigheid van de sociaal werker waar het gaat om zorg voor zingeving.

Ondanks motivatie is er terughoudendheid ten aanzien van zingevingsvragen

Hoewel zowel cliënten als sociaal werkers het belangrijk vinden om stil te staan bij zingevingsvragen, blijkt toch dat sociaal werkers soms terughoudend zijn met het aankaarten of benoemen daarvan. In het onderzoek komen hiervoor verschillende redenen naar voren. Een eerste reden is dat urgente problemen eerst om een oplossing lijken te vragen. Sommige professionals geven aan dat zij geloven dat vanuit de piramide van Maslow de eerste levensbehoeften eerst aandacht behoeven voordat er überhaupt ruimte kan zijn voor 'hogere' behoeften als zingeving. Voor anderen geldt dat, met uitzondering van crisissituaties, zingevingsvragen altijd aandacht behoeven. Een tweede reden is dat sociaal werkers, die gewend zijn oplossingsgericht te werken, de vaardigheid missen in het omgaan met zingevingsvragen omdat daar geen directe oplossing voorhanden is of omdat sociaal werkers vinden dat dit niet aan hen is hierover in gesprek te gaan. Een derde reden kan zijn dat zingevingsvragen niet als zodanig worden (h)erkend en dat het nodig is om gevoeligheid hiervoor te ontwikkelen. Tot slot biedt de opdrachtgever of werkgever van de sociaal werker niet altijd ruimte om aandacht te geven aan zingeving. Voor de sociaal werker is het goed om zich daartoe te leren verhouden.

Een professionele antenne ontwikkelen voor zingeving veronderstelt aandacht voor de eigen zingeving.

Ruimte en aandacht voor persoonlijke zingeving van de sociaal werker, reflectie hierop en het bewustzijn hiervan spelen een cruciale rol bij het versterken van zingevingsgericht werken in het sociaal werk. Wie vertrouwd is met een diversiteit aan eigen zingevingsthema's wordt gevoeliger voor de zingevingsvragen van de ander en ontwikkelt aldus een antenne. Bovendien blijkt uit onderzoek een positieve correlatie tussen de aandacht voor eigen zingeving van de sociaal werker en zijn/haar houding ten opzichte van het gebruik van zingevende interventies bij cliënten (Larsen & Rinkel, 2016; Oxhandler & Giardina, 2017). Tot slot is het in het kader van professionele zelfzorg van belang om te zien hoe werk van de sociaal werker ook kan bijdragen aan de eigen zingeving.

Aandacht voor zingeving omvat niet alleen alledaagse zingeving, maar ook aandacht voor existentiële zingeving, voor de (h)erkenning van tragiek en onrecht.

Eén van de krachten van het sociaal werk is dat zij niet alleen psychosociale hulp bieden, maar ook concrete en informatieve hulp bij materiële en alledaagse problemen. Als sociaal werkers zingevingsgericht werken, hebben zij vaak een oriëntatie op concrete handelingsperspectieven voor alledaagse zingeving van mensen en hun netwerk. Ze gaan bijvoorbeeld samen met hun cliënt op zoek naar een betekenisvolle dagbesteding. Maar cliënten hebben ook te maken met breukervaringen in hun leven die de samenhang in het eigen levensverhaal verstoren. Dat roept vragen op naar de zin van hun leven. Dit zijn vragen die samenhangen met tragiek die mensen overkomt of onrecht dat mensen aangedaan wordt: vragen die meer met existentiële dan met alledaagse zingeving van doen hebben. De onderzoeksresultaten lijken erop te wijzen dat een groep sociaal werkers deze meer existentiële zingevingsvragen minder snel opmerkt of bespreekbaar maakt. Dat heeft twee redenen. De eerste is een resultaatgerichte taakopvatting en de andere betreft ongeoefende vaardigheden. Toch hebben hun cliënten juist daar ook behoefte aan: een sociaal werker die tragiek en onrecht en de zingevingsvragen daarachter (h)erkent. Een sociaal werker die het met de ervaring van tragiek kan uithouden enerzijds en opstaat bij onrecht anderzijds. Dat laatste moet bij de professional sociaal werk een snaar raken: het streven naar sociale rechtvaardigheid behoort immers tot de kernwaarden van de centrale missie van sociaal werk (BPSW Beroepscode). Waar die sociale rechtvaardigheid in de verdrukking komt zou de sociaal werker dat in lijn met artikel 28 uit de beroepscode moeten signaleren, agenderen en op moeten treden als belangenbehartiger. Dat hij daarmee tevens beantwoordt aan een belangrijke zingevingsbehoefte van zijn cliënt, heeft de sociaal werker misschien niet altijd in het vizier, maar zou een extra motivatie kunnen zijn om voor de cliënt en de zaak op de bres te gaan. Een aandachtspunt voor professionals sociaal werk is daarom om aandacht voor zingeving in zijn volle reikwijdte te bevorderen, inclusief aandacht voor tragiek en onrecht.

En het hogere?

De praktische manieren van omgaan met zingeving door sociaal werkers werd al eerder benoemd als een professionele kracht. Een voorbeeld hiervan is een vraag als: 'Wil jij dan de servetten vouwen?', waarmee een cliënt werd uitgenodigd tot meedoen. Of samen op zoek gaan naar een betekenisvolle dag invulling. Sociaal werkers in de wijk zijn zich ervan bewust dat het *"soms niet heel groot hoeft te zijn"*, zoals een van de professionals dat uitdrukt.

De keerzijde van deze oriëntatie op het praktische kan zijn dat er niet zonder meer een cultuur is waarin spiritualiteit of aandacht voor het hogere ruimte krijgen, zeker in de geïndividualiseerde en seculiere Nederlandse context. Tegelijkertijd zijn er doelgroepen voor wie hun geloof en hun geloofsgemeenschap de basis voor hun zingeving vormen.

De werkcultuur van de sociaal werkorganisatie kan ertoe leiden dat het sociaal werk zich beperkt tot aandacht voor alledaagse zingeving en dat de grote en ongrijpbare levensvragen die meer existentieel van aard zijn of behoeften aan bezinning op 'het hogere' onbesproken blijven. Hier dient zich wellicht een vraag aan 'Hoe past de aandacht voor het hogere misschien ook niet per se op het bordje van de sociaal werker?' Hoe denken professionals sociaal werk hier zelf eigenlijk over? Daarover is nog niet zoveel bekend. Het zou bovendien kunnen dat hier een kans ligt om de samenwerkingsrelatie en de gronden voor verwijzing naar een geestelijk verzorger te expliciteren. Dat brengt ons bij het volgende aandachtspunt.

Beroepsinnovatie en visieontwikkeling: twee aandachtspunten voor versterken van zingevingsgericht werken

Zingevingsgericht werken veronderstelt dat sociaal werkers weten wat voor rol zij hierin willen, kunnen, mogen en moeten vervullen. Hoe past aandacht voor zingeving bij hun beroepsmissie? Wat betekent zingeving eigenlijk precies? En hoeveel ruimte is daarvoor in de dagelijkse beroepsuitoefening en hoeveel ruimte mag je daarvoor opeisen? Dat zijn allemaal vragen die aandacht behoeven en die wij hier als twee centrale aandachtspunten formuleren.

Een visie op zingevingsgericht werken door de professional sociaal werk.

Uit het behoeften- en literatuuronderzoek komt naar voren dat het nog niet helemaal duidelijk is voor professionals sociaal werk wat de professionele taak precies moet zijn als het gaat om zingevingsgericht werken. Wat voor rol kan de sociaal werker bijvoorbeeld vervullen in het bijstaan bij ervaringen van tragiek en onmacht? Wil hij dat wel? Is hij daar voldoende toe uitgerust? Is dat niet meer de taak van de geestelijk verzorger? Waar ligt die grens precies?

Een concept als zingeving staat in het beroepsprofiel en in methodieken, maar doordat het begrip zo veelomvattend is, is er veel ruimte voor eigen conceptuele invulling. Bovendien lijkt het te ontbreken aan een goed gearticuleerde en door de beroepsgroep gedragen visie op zingevingsgericht werken die past bij de missie van het sociaal werk. Bij zo'n goed gearticuleerde visie past ook een besef van de grenzen van het eigen beroep (zie artikel 19 uit de beroepscode). Waar liggen die professionele grenzen waar het gaat om zingevingsgericht werken? Wanneer zou je mogen verwachten dat de sociaal werker doorverwijst? Op grond waarvan verwijst je door- of juist niet? En naar wie? Zoals uit de kennissynthese blijkt is niet iedere sociaal werker even bekend met de professie van de geestelijk verzorger als zingevingsexpert.

Ruimte voor zingeving in de institutionele context.

Een in het beroep gewortelde visie op aandacht voor zingeving heeft als voordeel dat het de professional weerbaar maakt tegen druk vanuit de context om op een manier te werken die op gespannen voet staat met zingevingsgericht werken. Sociaal werkers in de wijk krijgen soms een paradoxale opdracht van de gemeente, zo liet het onderzoek

van Hölsgens zien: enerzijds moeten zij aandacht hebben voor zingeving en anderzijds moeten ze wel onder tijdsdruk tot meetbare resultaten komen. Dit kan onbedoeld een specifieke conceptuele inkleuring van zingeving in de hand werken die past bij een managementcultuur die afrekenen op prestaties, maar de eigenlijke behoeften van cliënten geen recht doet. In zo'n context voelt een professional zich bijvoorbeeld al snel comfortabeler bij concrete interventies dan bij een benadering van presentie. Prestatiesturing werkt bovendien een taakopvatting in de hand waarbij professionals vinden dat ze hun werk pas goed doen als dat concrete resultaten heeft geboekt. Anders voelt het alsof ze 'niks hebben gedaan'. Buitenstaanders zouden echter niet moeten dicteren wanneer sociaal werkers hun werk 'goed' doen, daar heeft de beroepsgroep zelf een visie op. In het krachtenveld waarin diverse overheden, inclusief opdrachtgever en wetgever, eisen en grenzen stellen heeft de sociaal werker discretionaire ruimte nodig om naar hun eigen professionele maatstaven te kunnen handelen (Steenmeijer, 2021). Een visie op zingevingsgericht werken zou die professionele autonomie kunnen versterken.

5.3 De huidige stand van zaken in de praktijk van het sociaal werk

De geselecteerde Goede Praktijken geven, ondanks dat de selectie niet compleet is, aardig de bandbreedte weer van beschikbare interventies/tools, samenwerkingsverbanden en scholingen. Naast dit aanbod wat nu al voor sociaal werkers beschikbaar is, zien wij ook aandachtspunten die het aanbod kunnen versterken en waarmee het zingevingsgericht werken in het sociaal domein beter tot zijn recht komt. In deze bespreking staan we stil bij vijf aandachtspunten.

Aandacht voor integraal werken

Er zijn drie goede sociaal werk praktijken geselecteerd waarin zingeving verweven is met aandacht voor andere levensdomeinen. Dat doet recht aan de integrale benadering waarbij sociaal werkers aandacht voor zingeving inbedden in aandacht voor complex samengestelde vraagstukken. Dat veronderstelt wel dat er voldoende aandacht moet zijn voor de dilemma's die dat met zich meebrengt en de vaardigheid die het vraagt om de vraag achter de vraag te verstaan. Niet alleen binnen de opeenvolgende problematiek in het levensverhaal van de cliënt maar ook nog eens binnen een bepaalde organisatorische context. De training 'Luisteren met ruimte' noemt het expliciet dat ze zich richten op het thematiseren van levensvragen die verbonden zijn met de concrete hulpvragen. Dat doet vermoeden dat deze kan aansluiten bij die specifieke vraag van sociaal werkers. Het veronderstelt ook dat duidelijk is hoe zingevingsvraagstukken verweven zijn met andere vragen en ook wat hen van elkaar onderscheidt. Om inderdaad integraal te kunnen werken, heeft dit laatste meer aandacht.

Stimuleren van betekenisvol leven in groepsverband

Het merendeel van de interventies en tools richt zich op gesprekstechnieken om met de cliënt in gesprek te gaan over het lijden dat hem overkomt. Waar het in de palliatieve zorg logisch is om vooral aandacht te besteden aan het omgaan met afscheid en/of het verzachten van het lijden is dit voor het sociaal werk een te beperkte benadering. Het merendeel van de oudere wijkbewoners die een beroep doen op het sociaal werk bevindt zich niet in de palliatieve fase. Zij zijn eerder gebaat bij handreikingen om betekenis aan het leven te geven. Daarnaast hebben veel ouderen met vergelijkbare vragen te maken en het sociaal werk zou daarom ook gebaat zijn bij interventies gericht op groepswerk. Groepswerk biedt het voordeel dat ouderen zich in elkaar kunnen herkennen, dit draagt bij aan het normaliseren van de zingevingsvragen waar zij zich mee geconfronteerd zien. Bovendien draagt groepswerk bij aan het sociale weefsel in de wijk en maakt het ouderen minder afhankelijk van een professional, want in een groep kunnen zij ook elkaar verder helpen. Samengevat pleit dit voor meer aandacht voor interventies die betekenisvol leven stimuleren en voor het ontwikkelen van groepsaanbod.

Interprofessioneel samenwerken

Het project 'Betekenisvol gesprek' is een goed voorbeeld van de meerwaarde van samenwerking tussen professionals sociaal werk en geestelijk verzorgers. Afbakening van eigen expertise en deskundigheid en bekendheid met elkaars expertise is een voorwaarde om elkaar te raadplegen en/of om door te verwijzen. Sociaal werker en geestelijk verzorger zouden elkaar min of meer vanzelfsprekend tegen moeten komen in het wijknetwerk van professionals opdat zij samen het aanbod voor wijkbewoners kunnen versterken. De geestelijk verzorger is een relatief nieuwe en onbekende speler in de wijk. Een oriëntatie die gericht is op het vergroten van hun zichtbaarheid in de wijk door mee te doen en aan te sluiten bij eerstelijns zorg en welzijnsprofessionals is belangrijk om interprofessionele samenwerking van de grond te krijgen. Sociaal werkers kunnen geestelijk verzorgers van de Centra voor Levensvragen hiertoe uitnodigen. Een gezamenlijk aanbod voor groepswerk, zoals hierboven genoemd, kan ook een interessante praktische manier zijn om de interprofessionele samenwerking vorm te geven.

Aandacht voor aangedaan onrecht en zingeving

Het scholingsaanbod richt zich nagenoeg uitsluitend op het signaleren van en begeleiden bij de tragedie van het leven. In het scholingsaanbod is geen aandacht voor het omgaan met zingevingsvragen die achter aangedaan onrecht schuilgaan¹. Wat betekent het bijvoorbeeld wanneer je als oudere de snelle digitale ontwikkelingen niet

¹ Denk hierbij ook aan de gedupeerden van de kindertoeslagaffaire en de aardbevingsslachtoffers uit Groningen.

meer bij kunt benen? Enerzijds wordt van ouderen verwacht dat zij er alles aan doen om zelfstandig te blijven terwijl zij anderzijds door de digitalisering aan de kant geschoven worden. Hoe voelt een 80-plusser zich die nog goed bij de tijd is, wanneer die steeds vaker de hulp van anderen in moet roepen om een afspraak met de huisarts te maken, zorg te regelen, rijbewijs te verlengen et cetera? Voelt die zich, zoals Hedy d' Ancona dat formuleerde, 'onnodig aan de kant geschoven en gereduceerd tot een treurwilg die zielig is en geld kost'? Wat betekent het wanneer een oudere door whatsapp fraude getroffen wordt en met schulden achterblijft? Dergelijke ouderen hebben er behoefte aan dat iemand het voor en met hen opneemt. Het sociaal werk heeft behoefte aan scholingen die aandacht hebben voor het omgaan met zingevingsvragen die achter onrecht schuilgaan.

Niet beschreven Goede Praktijken

Sociaal werkers zijn creatief en wanneer nodig ontwikkelen zij eigen interventies die vaak ook van goede kwaliteit zijn. Veel van deze interventies zijn beperkt en niet beschreven en daarom niet opgenomen in de selectie van deze kennissynthese. Enerzijds zouden wij een oproep willen doen aan het sociaal domein om hun goede praktijken te beschrijven en overdraagbaar te maken voor anderen en indien mogelijk te laten erkennen door Movisie. Tegelijkertijd realiseren wij ons dat de meeste sociaal werkers niet echt schrijvers zijn en dat de werkdruk het zelden toelaat om een goede beschrijving te maken. Een alternatieve werkwijze zou kunnen zijn om jaarlijks enkele interventies te laten beschrijven door professionals die het schrijven in de vingers hebben. Denk aan medewerkers van bijvoorbeeld Movisie, Agora, Vilans. Uiteraard hangt hier een prijskaartje aan maar het veld zou hier wel bij gebaat zijn.

5.4 Vooruitblik naar de onderwijsmodule

De kennissynthese vormt input voor het ontwikkelen van een onderwijsmodule over zingevingsgericht werken door professionals sociaal werk en daarnaast draagt deze kennissynthese bij aan de kennisagenda Zorg voor Zingeving van de Kenniswerkplaats. In deze kennissynthese hebben wij ons gericht op sociaal werkers in de wijk, die werken met een afgebakende doelgroep van zelfstandig wonende wijkbewoners van 50+. Professionals sociaal werk werken in diverse functies met verschillende doelgroepen en de resultaten van deze kennissynthese zijn niet rechtstreeks in het hele domein bruikbaar. Generalistisch onderwijs biedt een basis, maar er moet naar specialisme gedifferentieerd worden, zowel naar de doelgroep met zijn specifieke zingevingsvragen (ouderen hebben andere zingevingsvraagstukken dan jongeren, om maar een voorbeeld te noemen), als ook naar de mate van complexiteit.

Uit de eerder beschreven aandachtspunten vloeien de volgende aanbevelingen voort voor de te ontwikkelen onderwijsmodule over zingevingsgericht werken door professionals sociaal werk. Deze aanbevelingen hebben een generiek karakter (in plaats van doelgroep specifiek).

1. De onderwijsmodule sluit aan bij de integrale manier van werken door de professional sociaal werk.
2. De onderwijsmodule bevordert aandacht en zorg voor de eigen zingeving van professionals
3. De onderwijsmodule bevordert bewustzijn van en responsiviteit voor zingevingsvragen van cliënten
4. De onderwijsmodule belicht zingeving in zijn volle reikwijdte, met zowel aandacht voor alledaagse zingeving als existentiële zingeving. En, in het verlengde hiervan, bevordert de onderwijsmodule het bewustzijn van en responsiviteit voor tragiek en onrecht.
5. De onderwijsmodule bevordert een dialoog over wat 'het hogere' en spiritualiteit kan betekenen en beantwoordt de vraag of dit thuis hoort in de beroepsuitoefening van professionals sociaal werk.
6. De onderwijsmodule bevordert de positionering van de professional sociaal werk zodanig dat deze in staat is om zingevingsgericht werken vorm te geven in aansluiting bij zijn beroepsprofiel, beroepscode en landelijk opleidingsprofiel.
 - Onderdeel van die positionering is aandacht voor samenwerking met en verwijzing naar de geestelijk verzorger.
 - Onderdeel van die positionering is ook (het zoeken naar) taalgebruik (of 'alternatieve talen') over zingeving dat aansluit bij het sociaal werk en de cliënten van het sociaal werk.
7. De onderwijsmodule bevordert professionele weerbaarheid door stil te staan bij de taakopvatting rondom zingeving en te leren hoe je ruimte maakt voor zingeving in een professionele werksetting die paradoxale eisen stelt (zoals enerzijds aandacht voor zingeving bepleiten en anderzijds afrekenen op resultaten).

Ter verbetering van de huidige praktijk van zingevingsgericht sociaal werk aan ouderen dient het werkveld van sociaal werkers en geestelijk verzorging aandacht te besteden aan de onderstaande aandachtspunten ter verbetering van het aanbod van interventies en tools, samenwerkingsverbanden en scholingen.

1. Er dient aandacht te zijn voor de wijze waarop het zingevingsdomein verweven is met andere levensdomeinen en ook wat die domeinen van elkaar onderscheidt.
2. Er is eerder behoefte aan interventies en tools die, naast aandacht voor trage vragen, juist ook bijdragen aan een betekenisvol leven, dan aan interventies die zich slechts beperken tot het in gesprek gaan over deze tragiek.

3. Er is in het veld behoefte aan groepsaanbod gericht op zingevingsvragen waarin ouderen hun vragen herkennen in die van anderen en ook van elkaar kunnen leren en elkaar kunnen ondersteunen.
4. Interprofessionele samenwerking op wijkniveau draagt bij aan betere doorverwijzing van sociaal werkers naar geestelijk verzorgers en omgekeerd. Sociaal werkers die sinds jaar en dag in de wijk aanwezig zijn, kunnen de relatief nieuwe geestelijk verzorgers uitnodigen aan te sluiten en deel te nemen in bestaande wijknetwerken.
5. Het sociaal werk heeft behoefte aan scholingen die aandacht hebben voor het omgaan met zingevingsvragen die achter onrecht schuilgaan.
6. Goede werkpraktijken die in het veld ontstaan, dienen beschreven te worden en daarmee overdraagbaar gemaakt naar anderen. Dit is niet een taak die bij de sociaal werkers kan worden gelegd; daarvoor is ondersteuning van het veld noodzakelijk. Denk bijvoorbeeld aan het aantrekken van schrijvers om een interventie of tool te beschrijven.

Literatuurlijst

Onderaan deze literatuurlijst zijn in een apart kader de verwijzingen opgenomen die gebruikt zijn om tot de beschrijving van de Goede Praktijken te komen.

- Abell, C. H., Garrett-Wright, D., & Abell, C. E. (2018). Nurses' Perceptions of Competence in Providing Spiritual Care. *Journal of Holistic Nursing*, 36(1), 33-37. doi:10.1177/0898010116684960
- Agora. (2023, november 30). *Onderzoek Agora: zingeving is een integraal onderdeel van sociaal werk maar er zijn kansen voor verbetering*. Opgehaald van Agora: <https://www.agora.nl/kennisbank/onderzoek-agora-zingeving-is-een-integraal-onderdeel-van-sociaal-werk-maar-er-zijn-verbeteringen-mogelijk/>
- Agora. (2024, februari 10). *Visual life events en opeenvolgende problematiek*. Opgehaald van Agora: <https://www.agora.nl/nieuws/nieuwe-visual-life-events-en-opeenvolgende-problematiek/>
- Altschuld, J. W., & Watkins, R. (2014). A primer on needs assessment: More than 40 years of research and practice. *New Directions for Evaluation*, 2014(144), 5-18. doi:10.1002/ev.20099
- Baart, A. (2007). Een beknopte schets van de presentietheorie. *Pastorale nieuwsbrief Caritas Vlaanderen*, 134, 14-19. <https://www.kuleuven.be/thomas/page/tijdschriften/viewarticle/60051/>
- Bakker, F. (2021). Sensitief voor zingeving in de dagelijkse praktijk van het sociaal werk. *Sozio*, 39-42.
- Barker, S. L., & Floersch, J. E. (2010). Practitioners' understandings of spirituality: Implications for social work education. *Journal of Social Work Education*, 46(3), 357-370. doi: 10.5175/jswe.2010.200900033
- Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117(3), 497-529. doi: 10.1037/0033-2909.117.3.497
- BPSW. (2022). *Beroepsprofiel van de sociaal werker*. Utrecht: Beroepsvereniging van Professionals in Sociaal Werk.
- BPSW. (2021). *Beroepscode voor professionals in Sociaal werk*. Utrecht: Beroepsvereniging van Professionals in Sociaal werk.
- Brink, v. d. (2012). *De lage landen en het hogere, de betekenis van geestelijke beginselen in het moderne bestaan*. Amsterdam: University Press.
- Britt, A., Kwakernaak, M., De Meere, F., Reches, L., Schell, I., De Wit, N., Rensen, P., Engbersen, R., De Zwart, O., Voorwinden, M., & Kok, L. (2022). *Leren, sturen en verantwoorden in de sociale basis*. Verwey Jonker instituut. Geraadpleegd op 14 februari 2024, van https://www.verwey-jonker.nl/wp-content/uploads/2023/10/121500_Leren-sturen-en-verantwoorden-in-de-sociale-basis.pdf

- Buckey, J. W. (2012). Empirically based spirituality education: Implications for social work research and practice. *Journal of Social Service Research, 38*(2), 260-271. doi: 10.1080/01488376.2011.647979
- Callahan, A. M., & Benner, K. (2018). Building spiritual sensitivity through an online spirituality course. *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought, 37*(2), 182-201. doi: 10.1080/15426432.2018.1445574
- Canda, E. R., Furman, L. D., & Canda, H. (2020). *Spiritual diversity in social work practice: The heart of helping* (3rd ed.). Oxford University Press.
- Chiang, Y.-C., Lee, H.-C., Chu, T.-L., Han, C.-Y., & Hsiao, Y.-C. (2016). The impact of nurses' spiritual health on their attitudes toward spiritual care, professional commitment, and caring. *Nursing Outlook, 64*(3), 215-224. doi: 10.1016/j.outlook.2015.11.012
- Cole, H. L. (2022). What are we teaching in spirituality and social work elective courses? A qualitative content analysis of BSW syllabi. *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought, 42*(1), 3-35. doi: 10.1080/15426432.2022.2111393
- Derx, P. (2015). The future of humanism. In A. Copson & A. Grayling (Eds.) *The Wiley Blackwell handbook of humanism* (pp. 426-439). John Wiley & sons.
- Dwyer, M. M. (2010). Religion, spirituality, and social work: A quantitative and qualitative study on the behaviors of social workers in conducting individual therapy. *Smith College Studies in Social Work, 80*(2-3), 139-158. doi: 10.1080/00377317.2010.486359
- Edwards, A., Pang, N., Shiu, V., & Chan, C. (2010). The understanding of spirituality and the potential role of spiritual care in end-of-life and palliative care: a meta-study of qualitative research. *Palliative Medicine, 24*(8), 753-770. doi: 10.1177/0269216310375860
- Erhard Weiher Spirituelle Begleitung in der palliativen Betreuung. In: Lehrbuch Palliative Care. Herausgeberin: Cornelia Knipping 2006. Verlag Hans Huber, Hogrefe AG, Bern.
- Evans, S., & Devlin, G. (2016). Client-led spiritual interventions: Faith-integrated professionalism in the context of a Christian faith-based organisation. *Australian Social Work, 69*(3), 360-372. doi: 10.1080/0312407x.2016.1196378
- Ewijk, H. v. (2024, maart 28). *Maatschappelijk werk in sociaal gevoelige tijd, oratie*. Opgehaald van Canon Sociaal werk: https://www.canonsociaalwerk.eu/1994_wetenschap_leerstoel/2010%20Hans%20van%20Ewijk%20Maatschappelijk%20werk%20in%20een%20sociaal%20gevoelige%20tijd.pdf
- Furness, S., & Gilligan, P. (2014). 'It never came up': Encouragements and discouragements to addressing religion and belief in professional practice--what do social work students have to say? *British Journal of Social Work, 44*(3), 763-781. doi: 10.1093/bjsw/bcs140

- Grant, E., Murray, S. A., Kendall, M., Boyd, K., Tilly, S., & Desmond, R. (2004). Spiritual Issues and needs: Perspectives from patients with advanced cancer and nonmalignant disease. A qualitative study. *Palliative & supportive care*, 2(4), 371-378. doi: 10.1017/S1478951504040490
- Hansen, J. T. (2016). *Meaning Systems and Mental Health Culture. Critical Perspectives on Contemporary Counseling and Psychotherapy*. Lexington Books.
- Hodge, D. R. (2013). Implicit spiritual assessment: An alternative approach for assessing client spirituality. *Social Work*, 58(3), 223-230. doi: 10.1093/sw/swt019
- Hodge, D. R., & Horvath, V. E. (2011). Spiritual needs in health care settings: A qualitative meta-synthesis of clients' perspectives. *Social Work*, 56(4), 306-316. doi: 10.1093/sw/56.4.306
- Hogeschool Rotterdam. (2024, februari 10). *Hulp voor zingevingsondersteuning bij mensen thuis*. Opgehaald van Hogeschool Rotterdam: <https://www.hogeschoolrotterdam.nl/hogeschool/nieuws/kenniscentra/linking-zin/>
- Holman, M. (2023). *Zingevingsvraagstukken in het sociaal domein*. Utrecht: Universiteit voor Humanistiek, Masterthesis.
- Hölsgens, V. M. H. (2020). *Gebroken verhalen aan de keukentafel, over zingeving in de Nederlandse verzorgingsstaat* [Proefschrift, Universiteit voor Humanistiek]. <https://research.uvh.nl/en/publications/gebroken-verhalen-aan-de-keukentafel-over-zingeving-in-de-nederla>
- Huber, M. (2013). Naar een nieuw begrip van gezondheid: Pijlers voor Positieve Gezondheid. *Tijdschrift voor gezondheidswetenschappen*, 91, 133-134. doi:10.1007/s12508-013-0046-z
- Huber, M., Jung, H. P., & Van den Brekel-Dijkstra, K. (2021). *Handboek Positieve Gezondheid in de Huisartsenpraktijk*. Bohn Stafleu van Loghum
- Hupkens Susan, L.-B. M. (Geron, 2021). Echt luisteren leidt tot maatwerk, behoeften van thuiswonende ouderen aan ondersteuning bij zingeving. *Geron*.
- IFSW. (2024, maart 28). *Globale definitie van het sociaal werk*. Opgehaald van International Federation of Social Workers: <https://www.ifsw.org/wp-content/uploads/2019/08/Global-Definitie-Social-Work-2014-Dutch-.pdf>
- IKNL. (2018). *Richtlijn Zingeving en spiritualiteit in de palliatieve fase*. Palliaweb. <https://palliaweb.nl/richtlijnen-palliatieve-zorg/> richtlijn/zingeving-en-spiritualiteit
- Jacobs, G. (2020). *Zin in geestelijke verzorging* [Oratie]. Universiteit voor Humanistiek. https://www.uvh.nl/uvh.nl/up/ZklavwfKavl_Gaby_Jacobs-Zin_in_geestelijke_verzorging.pdf
- Kin Kwan, C., Yeung, J. W., & Kong, C. Y. (2020). The Impact of Religion/Spirituality on Social Workers' Daily Practice. *Annual of Social Work*, 27(3), 543-561. doi: 10.3935/ljsr.v27i1.352
- Koslander, T., Barbosa da Silva, A., & Roxberg, Å. (2009). Existential and Spiritual Needs in Mental Health Care. An Ethical and Holistic Perspective. *Journal of Holistic Nursing*, 27(1), 34-42. doi: 10.1177/0898010108323302

- Kruys, S. (2018). *De biografie als medicijn*. Lannoo Campus.
- Larsen, K. M., & Rinkel, M. (2016). What does religion and spirituality mean to a racially diverse group of social work practitioners? *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought*, 35(3), 200-221. doi: 10.1080/15426432.2016.1185990
- Linde, M. v. (2008). *Basisboek geschiedenis sociaal werk in Nederland*. Amsterdam: SWP.
- Leget, C. (2012). *Ruimte om te sterven*. Lannoo Meulenhoff-Belgium.
- Machielse, A., & Hortulanus, R. (2011). *Sociaal Isolement bij ouderen. Op weg naar een Rotterdamse aanpak*. Uitgeverij SWP
- Machielse A, v. d. (2023). See Me, zie de persoon achter de zorgbehoevende oudere. *Geron*.
- Movisie (2022, januari 4). *Krachten bundelen rondom mentale gezondheid*.
<https://www.movisie.nl/artikel/krachten-bundelen-rondom-mentale-gezondheid>
- Movisie. (2024, maart 28). *De stand van het sociaal werk in Nederland*. Opgehaald van Movisie:
https://www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/2021-05/De-stand-van-het-sociaal-werk-in-Nederland_0.pdf
- Nederlandse Overheid. (2024, maart 29). *Regeling palliatieve terminale zorg en geestelijke verzorging thuis*. Opgehaald van Wetten Overheid.nl:
<https://wetten.overheid.nl/BWBR0022841/2024-01-01>
- Neymeijer, R. A. (2017, september 14). *Professioneel begeleiden bij verlies* [Congres]. School voor Transitie, Culemborg.
- Olsman, E., Brijan, B. N. M., Rosie, X. J. S., & Muthert, J. K. (Eds.) (2023). *Recovery: The interface between psychiatry and spiritual care*. Eburon.
- Oxhandler, H. K., & Giardina, T. D. (2017). Social workers' perceived barriers to and sources of support for integrating clients' religion and spirituality in practice. *Social Work*, 62(4), 323-332. doi: 10.1093/sw/swx036
- Oxhandler, H. K., & Pargament, K. I. (2014). Social work practitioners' integration of clients' religion and spirituality in practice: A literature review. *Social Work*, 59(3), 271-279. doi: 10.1093/sw/swu018
- Oxhandler, H. K., Parrish, D. E., Torres, L. R., & Achenbaum, W. A. (2015). The integration of clients' religion and spirituality in social work practice: A national survey. *Social Work*, 60(3), 228-237. doi: 10.1093/sw/swv018
- Paal, P., Helo, Y., & Frick, E. (2015). Spiritual Care Training Provided to Healthcare Professionals: A Systematic Review. *Journal of Pastoral Care & Counseling*. 69(1), 19-30. doi:10.1177/1542305015572955
- Pandya, S. (2021). Social work with environmental migrants: Exploring the scope for spiritually sensitive practice. *Social Work*, 66(2), 148-156. doi: 10.1093/sw/swab001
- Prilleltensky, I., & Prilleltensky, O. (2021). *How People Matter. Why it Affects Health, Happiness, Love, Work, and Society*. Cambridge University Press.

- Ranz, R. (2021). Developing social work students' awareness of their spiritual/Religious identity and integrating it into their professional identity: Evaluation of a pilot course. *The British Journal of Social Work*, 51(4), 1392-1407.
doi: 10.1093/bjsw/bcab046
- Rinkel, M., Larsen, K., Harrington, C., & Chun, C. (2018). Effects of social work practice on practitioners' spirituality. *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought*, 37(4), 331-350. doi: 10.1080/15426432.2018.1512388
- Raad voor Volksgezondheid en Samenleving (2017). *Recept voor maatschappelijke probleem. Medicalisering van levensfasen*. Geraadpleegd op 14 februari 2024, van <https://www.raadrvs.nl/documenten/publicaties/2017/04/04/recept-voor-maatschappelijk-probleem>
- Raad voor Volksgezondheid en Samenleving (2023). *De basis op orde Uitgangspunten voor toekomstgerichte eerstelijnszorg*. Geraadpleegd op 14 februari 2024, van <https://www.raadrvs.nl/documenten/publicaties/2023/04/04/de-basis-op-orde>
- Ryff, C. (2018). Eudaimonic wellbeing. Highlights from 25 years of inquiry. In: Shigemasu, K., Kuwano, S., Sato, T., & Matsuzawa, T. (Reds.), *Diversity in harmony. Insights from psychology* (pp. 375-395). Wiley Blackwell.
- Schnell, T., & Hoffmann, C. (2020). ME-Work: Development and Validation of a Modular Meaning in Work Inventory. *Frontiers in Psychology* 11.
doi: 10.3389/fpsyg.2020.599913
- Sociaal werk versterkt (2018). *Beroepscompetentieprofiel voor de sociaal werker: Welzijn en maatschappelijke dienstverlening*. Sociaal Werk Nederland. Geraadpleegd op 14 februari 2024, van <https://www.sociaalwerk nederland.nl/?file=15784&m=1521200969&action=file.download>
- Somsen, J., Barnhoorn, P., & Jacobs, G. (2023). Zingevingsvragen signaleren, bespreken en begeleiden. *Huisarts en Wetenschap*, 66(3), 38-40. <https://doi.org/10.1007/s12445-023-2187-x>
- Steenhuis, P. H. (2016). *Werk Verzetten: Zingeving Volgens René Gude*. ISVW Uitgevers.
- Steenmeijer, J. (2022). Professionele autonomie in het sociaal werk. Een model voor verantwoord handelen. Bussum: Coutinho.
- Tiew, L. H., & Creedy, D. K. (2010). Integration of spirituality in nursing practice: A literature review. *Singapore Nursing Journal*, 37(1), 15-22.
- Tigchelaar, H. (2022, april 14). *Zingeving*. Body of Knowledge Sociaal Werk.
<https://www.bodyofknowledgesociaalwerk.nl/zingeving>
- Van de Geer, J. (2020, november 12) *Onderzoek Agora: Zingeving is een integraal onderdeel van sociaal werk, maar er zijn kansen voor verbetering*. Agora: Léven tot het einde. Geraadpleegd op 14 april 2022, van <https://www.agora.nl/kennisbank/onderzoek-agora-zingeving-is-een-integraal-onderdeel-van-sociaal-werk-maar-er-zijn-verbeteringen-mogelijk/>

- Van Loenen, R. (2015). *Zingeving in de verpleegkundige extramuraal zorg*. [Masterscriptie, Universiteit Utrecht]. <https://studenttheses.uu.nl/handle/20.500.12932/19293>
- Van der Maesen & Walker, 2005; zie ook: www.socialquality.org.
- Van der Vaart, W. (2024). Technische notitie 'vragenlijst zingeving': gebalanceerd en positief geformuleerde versies van de zingevingschaal. . Utrecht: Universiteit voor Humanistiek.
- Vereniging Hogescholen. (2024, maart 30). *Landelijk opleidingsdocument sociaal werk*. Opgehaald van Vereniging Hogescholen: https://www.vereniginghogescholen.nl/system/profiles/documents/000/000/212/original/Landelijk_opleidingsdocument_Sociaal_Werk_-_downloadversie.pdf?1494439200
- Vermandere, M., De Lepeleire, J., Smeets, L., Hannes, K., Van Mechelen, W., Warmenhoven, F., Van Rijswijk, E., & Aertgeerts, B. (2013). Spiritualiteit in de huisartsenpraktijk Een kwalitatieve onderzoekssynthese. *Huisarts Nu*, 42(3), 119-122. <https://www.huisartsnu.be/2013/nr3/onderzoek/spiritualiteit-de-huisartsenpraktijk-een-kwalitatieve-onderzoekssynthese>
- Vetvik, E., Danbolt, T., Furman, L. D., Benson, P. W., & Canda, E. R. (2018). A comparative analysis of Norwegian and American social workers' views about inclusion of religion and spirituality in social work. *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought*, 37(2), 105-127. doi: 10.1080/15426432.2017.1422415
- Vosselman, M. & Van Hout, K. (2012). *Zingevende gespreksvoering. Helpen als er geen oplossingen zijn*. Amsterdam: Boom.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2021). *Kiezen voor houdbare zorg. Mensen, middelen en maatschappelijk draagvlak*. (Nr. 104). Geraadpleegd op 14 februari 2024, van <https://www.wrr.nl/publicaties/rapporten/2021/09/15/kiezen-voor-houdbare-zorg>
- Van Wielink, J., Wilhelm, L., & Van Geelen-Merks, D. (2017). *Professioneel begeleiden bij Verlies*. Boom uitgevers.
- Wolf, J. (2015). *Niemand tussen wal en schip. Referentiekader in een notendop: maatschappelijke zorg voor mensen in multiprobleemsituaties*. Academische werkplaats OGGZ. <https://impuls-onderzoekscentrum.nl/wp-content/uploads/referentiekader-maatschappelijke-zorg-in-notendop.-.pdf>
- Wu, P. (2011). A Mixed Methods Approach to Technology Acceptance Research. *Journal of the Association for Information Systems*. 13(3), 172-187. doi:10.17705/1jais.00287
- Yalom, I. D. (2013). *De Schopenhauerkuur*. Uitgeverij Balans.
- Yang, J. A., Wilhelmi, B. L., & McGlynn, K. (2018). Enhancing meaning when facing later life losses. *Clinical Gerontologist*, 41(5), 498-507. doi: 10.1080/07317115.2018.1432735
- ZonMw. (z.d.). *Sociaal domein*. Geraadpleegd op 14 december 2023, van <https://www.zonmw.nl/nl/sociaal-domein>

ZonMw. (2024, maart 28). *Thema Sociaal Domein*. Opgehaald van ZonMw:
<https://www.zonmw.nl/nl/artikel/versterk-je-vakmanschap/thema-sociaal-domein>

Zorginstituut Nederland (2022, 28 juni). *Kader passende zorg*. Zorginstituut Nederland.
 Geraadpleegd op 14 februari 2024, van <https://www.zorginstituutnederland.nl/passende-zorg/publicaties/adviezen/2022/06/28/kader-passende-zorg>

[Zingeving en spiritualiteit in de palliatieve fase - Richtlijnen Palliatieve zorg \(palliaweb.nl\)](#)

Literatuurlijst van grijze en vakliteratuur

Interventies/tools		
1	ZINGENDA	Hogeschool Windesheim. (2022). <i>ZINGENDA 2022: zingeving is en blijft onderdeel van een goed leven. Laten we welzijn</i> . HBO Kennisbank. https://hbo-kennisbank.nl/details/sharekit_windesheim:oai:surfsharekit.nl:d62c2c0f-bc2c-4aea-81df-84deaf1a2c31?has-link=yes&q=Zingeving+sociaal+domein&c=0
2	8-fasenmodel	Van der Meulen, M. (2021). <i>8-fasenmodel</i> . Movisie. https://www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/2023-09/Interventiebeschrijving-het-8-fasenmodel-2021.pdf
3	Krachtwerk	Wolf, J., & Jonker, I. (2021). <i>Krachtwerk, methodisch werken aan participatie en zelfregie</i> . Movisie. https://www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/2021-08/Interventiebeschrijving-Krachtwerk.pdf
4	Steunend Relationeel Handelen (SRH)	Wilken, J. P. (2023). <i>Steunend Relationeel Handelen</i> . Movisie. https://www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/2023-06/Interventiebeschrijving%20Steunend%20Relationeel%20Handelen.pdf
5	Toolkit voor zingeving.	BeterOud. (z.d.). <i>Toolkit voor zingeving</i> . Geraadpleegd op 14 februari 2024, van https://www.beteroud.nl/projecten/toolkit-voor-zingeving
6	De Zingevingsgroep	BeterOud. (z.d.). <i>Zingevingsgroep, waar meepraten belangrijk is en je mening er toe doet</i> . Geraadpleegd op 14 februari 2024, van https://www.beteroud.nl/projecten/zingevingsgroep-meepraten-en-meningen-delen-doet-ertoe
7	Handreiking Zorg voor Zingeving	Universiteit voor Humanistiek, & Hogeschool Viaa. (2022). <i>Signalerings- en verwijzings-tool 'Zorg voor Zingeving'</i> . Palliaweb. https://palliaweb.nl/getmedia/c88a96ad-b690-4f3d-8347-d4f676167fdc/Informatiefolder-Signalerings-en-verwijzingstool-zorg-voor-zingeving.pdf
8	De verhalencirkel (gesprekswijzer)	Bureau Kwiek. (2022). <i>De Verhalencirkel (gesprekswijzer)</i> . Palliaweb. https://palliaweb.nl/overzichtspagina-hulpmiddelen/de-verhalencirkel-gesprekswijzer
9	In gesprek over levensvragen (het Diamant model)	Universiteit voor Humanistiek. (2022). <i>In gesprek over levensvragen (Diamant-model)</i> . Palliaweb. https://palliaweb.nl/overzichtspagina-hulpmiddelen/in-gesprek-over-levensvragen

Samenwerkingsverbanden

1	Welzijn op Recept	Movisie. (2023, juni 1). <i>Welzijn op recept</i> . Geraadpleegd op 14 februari 2024, van https://www.movisie.nl/interventie/welzijn-recept
2	Betekenisvol Gesprek	Samen 010. (z.d.). <i>Motto</i> . Geraadpleegd op 14 februari 2024, van https://www.samen010.nl/projecten/motto/

Scholing

1	Toolbox Zingeving in de zorg'	Palliatieve zorg Noord-Holland & Flevoland. (z.d.). <i>Toolbox Zingeving in de zorg</i> . Palliaweb. Geraadpleegd op 14 februari 2024, van https://palliaweb.nl/consortium-noordhollandflevoland/wat-we-doen/projecten/toolbox-zingeving-in-de-zorg
2	Leerinterventie van Betekenis tot het Einde.	Vilans. (2022, maart 11). <i>Leerinterventie zingeving: 'Van Betekenis tot het Einde'</i> . BeterOud. Geraadpleegd op 14 februari 2024, van https://www.beteroud.nl/tips-tools/tools/leerinterventie-zingeving-van-betekenis-tot-het-einde
3	Training Luisteren met Ruimte	Centrum ontmoeting in levensvragen. (z.d.). <i>Online training 'Luisteren met ruimte'</i> . Geraadpleegd op 14 februari 2024, van https://ontmoetinginlevensvragen.nl/professionals/
4	Training: Zingeving & Ouderen	Zin in Utrecht. (z.d.). <i>Training voor Professionals 2020</i> . Geraadpleegd op 14 februari 2024, van https://www.zininutrecht.nu/aanbod/eerdere-activiteiten/eerder-aanbod-in-2020/training-voor-professionals-2020/
5	Scholing Existentiële gespreksvoering	Zin in Utrecht. (z.d.). <i>Training voor Professionals 2020</i> . Geraadpleegd op 14 februari 2024, van https://www.zininutrecht.nu/aanbod/eerdere-activiteiten/eerder-aanbod-in-2020/training-voor-professionals-2020/
6	Leerlijn Communicatie en Zingeving	Pasemeco. (2022, februari 10). <i>Communicatie en Zingeving (leerlijn)</i> . Palliaweb. Geraadpleegd op 14 februari 2024, van https://palliaweb.nl/onderwijsmaterialen/leerlijn-communicatie-en-zingeving
7	Training van WMO consulent in aandacht voor zingeving in de gemeente Opsterland	Vilans. (2022). <i>Inspiratie voor gemeenten: Zin in lokaal sociaal beleid</i> . Zorg voor Beter. Geraadpleegd op 29 maart 2024, van https://www.zorgvoorbeter.nl/kennis-delen/tools/inspirerende-voorbeelden-van-zingeving-in-lokaal-beleid
8	ZinverZetten in palliatieve zorg	Palliaweb. (2023, juni 29). <i>ZinverZetten in palliatieve zorg (in company scholing)</i> . https://palliaweb.nl/opleidingen/zinverzetten-in-palliatieve-zorg
9	Training Zingevende gespreksvoering	Vosselman, M., & Van Hout, K. (2023). <i>Zingevende gespreksvoering. Helpen als er geen oplossingen zijn</i> . Amsterdam: Uitgeverij Boom. https://www.bpsw.nl/academie/scholingsaanbod/zingevende-gespreksvoering/ (geraadpleegd op 29 maart 2024)

Producten uit actieonderzoeken (Programma Zingeving en Geestelijke verzorging, Rapportage Coördinatie actieonderzoek)

Onderzoek	Thema	Product	Type	Link
PIOEG 1	Samenwerking	Zinvolle afstemming in zorg en welzijn	Instrument	https://palliaweb.nl/getmedia/21df545a-785c-4ef2-b6e5-f33008b3267c/gespreksmodel-zinvolle-afstemming.pdf
	Behoeftte van cliënten	De infographic en handleiding: de Regio in kaart en handleiding die methode weergeeft om zingevingsaanbod in de thuissituatie in beeld te brengen zodat andere professionals deze ook kunnen inzetten.	Instrument	https://www.hogeschoolrotterdam.nl/contentassets/ffd88ac2ccdd41c683f7a537a44f6ce0/handleiding-en-infographic-linking-zin---interactief.pdf
Linking-Zin	Signaleren en verwijzen Zingeving in praktijk van andere zorgprofessionals	Training het signaleren van de behoefte van zingevingsondersteuning en matching vraag en aanbod bij mensen boven de 50 en mensen in de palliatieve fase en hun naasten in de thuissituatie. De training wordt gegeven door geestelijk verzorgers en reikt kennis en vaardigheden aan voor zorg- en welzijnsprofessionals over het signaleren van zingevingsvragen, mogelijke ondersteuningsbehoefte en verwijsopties.	Scholing	
	Behoeftte van cliënten Signaleren en verwijzen	De Zinvinder: <u>animatie en infographic</u> , geeft inzicht in diverse behoeften en ondersteuning op basis van 2 assen, 4 kwadranten en pictogrammen. En geeft ook richting aan de aard van ondersteuning die burgers zelf zoeken of voor mogelijke verwijzing door hulpverleners.	Instrument	https://www.youtube.com/watch?v=36vZyUoHejs https://www.hogeschoolrotterdam.nl/contentassets/7e2216c769694071b8acea916a969852/handleiding-zinvinden-animatie.pdf
	Zingeving in praktijk van	De Zinpraatkaart is een hulpmiddel om	Instrument	https://www.hogeschoolrotterdam.nl/contentassets/95779

	andere zorgprofessionals	makkelijker in gesprek te gaan over zingeving. +Handleiding		2d5e22b4106a25ac1bcecca060e/ansichtkaart-generiek---linking-zin.pdf handleiding: https://www.hogeschoolrotterdam.nl/contentassets/957792d5e22b4106a25ac1bcecca060e/handleiding-ansichtkaart-generiek---online.pdf
	Zingeving in praktijk van andere zorgprofessionals	De Kaartenset: grote kaarten en kleine kaarten om sensitief te worden voor zingeving bij mensen met armoedeproblematiek en het gesprek aan te gaan	Instrument	https://www.hogeschoolrotterdam.nl/contentassets/957792d5e22b4106a25ac1bcecca060e/kaartenset--grote-kaarten-a5-formaat.pdf https://www.hogeschoolrotterdam.nl/contentassets/957792d5e22b4106a25ac1bcecca060e/kaartenset-kleine-kaartjes---a6-formaat.pdf https://www.hogeschoolrotterdam.nl/contentassets/957792d5e22b4106a25ac1bcecca060e/handleiding-kaartenset.pdf
Toolbox (07)	Organisatorische inbedding geestelijke verzorging thuis	Jezelf Profileren en Acquisitie: een training voor professionals en vrijwilligers in zorg en welzijn die door geestelijk verzorgers gegeven kunnen worden.	Scholing	
	Zingeving in praktijk van andere zorgprofessionals	3 grondhoudingen bij het Levensverhaal: een training voor professionals en vrijwilligers in zorg en welzijn die door geestelijk verzorgers gegeven kan worden.	Scholing	

Bijlage 1 Literatuuronderzoek brancheproject sociaal domein + verantwoording

Methode verantwoording literatuuronderzoek

Er is gekozen voor een systematische benadering van het literatuuronderzoek door middel van een scoping review. Deze vorm maakt het mogelijk om in relatief korte tijd verkennend en breed te zoeken en een overzicht te geven van de bestaande literatuur (Arksey & O'Malley, 2005; Munn et al., 2018). In overleg tussen het onderzoeksteam en het sectorproject sociaal domein zijn de inclusiecriteria en de zoekstrategie bepaald. De artikelen uit het literatuuronderzoek moeten een overzicht geven van de stand van zaken binnen het sociaal domein als het gaat om zorg voor zingeving, aandacht voor en begeleiding bij zingeving en/of (meet)instrumenten die hierin gebruikt worden. Aangezien het overgrote deel van de wetenschappelijke internationale literatuur in het Engels geschreven is, zijn in dit literatuuronderzoek gangbare Engelstalige termen gebruikt die raken aan zingeving. De volgende in- en exclusiecriteria zijn hiervoor opgesteld:

Inclusiecriteria

- 2010 tot heden
- Wetenschappelijke peer-reviewed artikelen
- Soorten publicaties: empirische studies, casestudy's, kwalitatieve studies, kwantitatieve studies, mixed methods studies, systematische reviews, integratieve reviews, scoping reviews, meta-analyses.

Exclusiecriteria

- Theoretische studies over zingeving waarin geen empirische gegevens zijn verwerkt
- Studies met respondenten jonger dan 18 jaar
- Soorten publicaties: boeken en boekbesprekingen

Er is gezocht op 10 januari 2023 door de onderzoekers JK en RK. De volgende databases zijn gebruikt: Pubmed, Embase, Cochrane, Psycinfo, Scopus en WebofScience. In overleg tussen het onderzoeksteam en het brancheproject sociaal domein zijn de zoektermen opgesteld en verfijnd. De belangrijkste zoektermen zijn: Social work OR Welfare work AND Empirical research AND Spirituality OR Meaning OR Existential. Een nauwkeurig overzicht van alle gebruikte zoekstrings vindt u in de bijlage. Daarnaast is een aantal kernartikelen geïmporteerd die niet uit de zoekopdrachten zijn voortgekomen, maar via de huisartsenbranche zelf waren aangedragen of via referenties in gevonden artikelen naar voren kwamen.

Er zijn in totaal 4065 artikelen gevonden via de systematische zoekactie in de verschillende databases. De screening is gedaan met behulp van de tool ASReview dat gebruik maakt van machine learning om grote hoeveelheden onderzoeken efficiënt te screenen (Van de Schoot et al., 2021). De onderzoekers JK en RK hebben in ASReview

een aantal studies aangemerkt als relevant en irrelevant, waarna het programma op basis van die informatie de geïmporteerde studies heeft gesorteerd op relevantie. Een stopcriterium van 30 studies werd aangehouden (Kastner et al., 2009), wat betekent dat het proces van screening werd gestopt nadat er achtereenvolgend 30 studies als irrelevant werden aangemerkt. Uiteindelijk zijn er opgeteld 21 artikelen geselecteerd die voldeden aan de inclusiecriteria. In Bijlage 2 van deze kennissynthese ziet u de precieze selectieprocedure.

Referenties

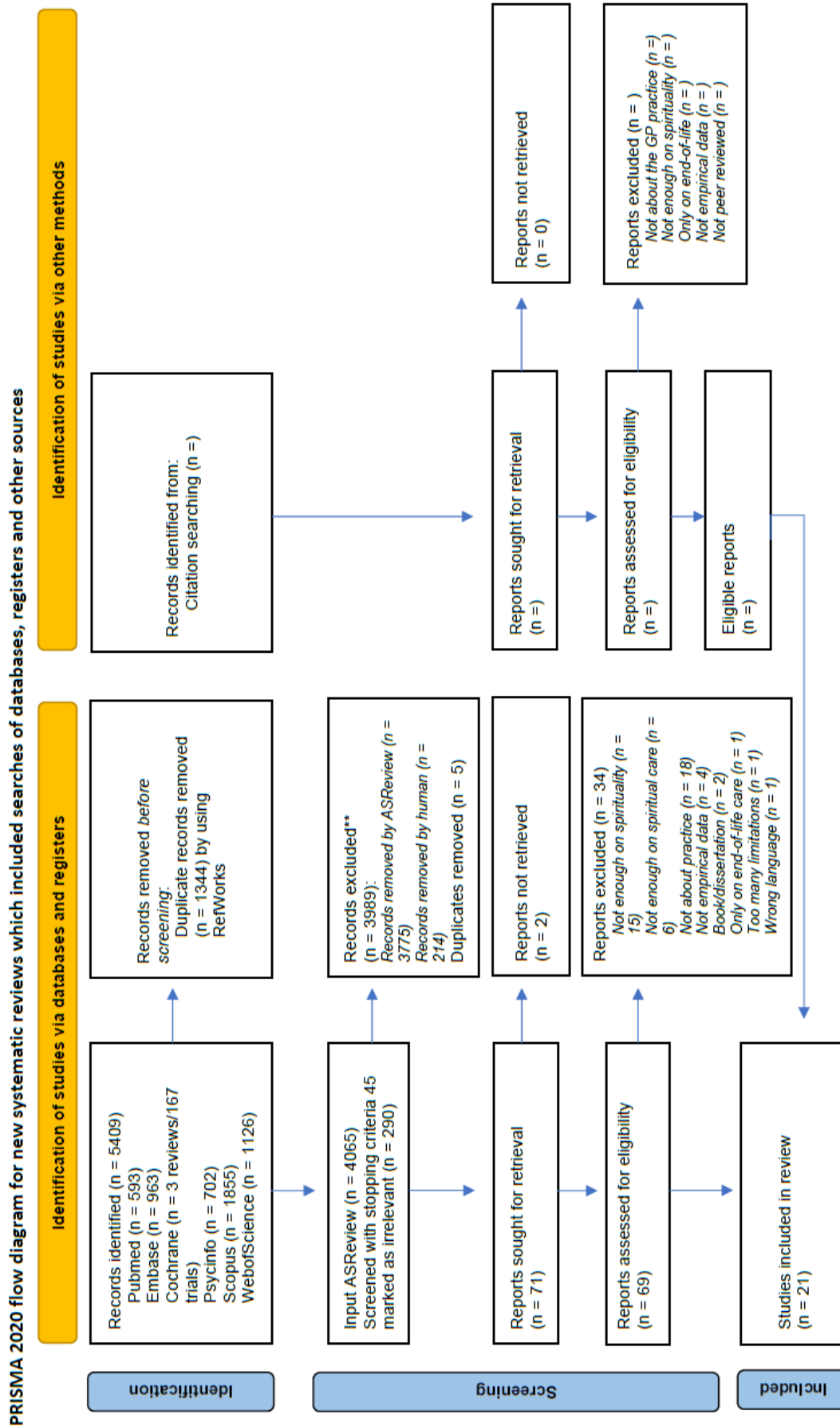
Arksey, H., & O'Malley, L. (2005). Scoping studies: towards a methodological framework. *International journal of social research methodology*, 8(1), 19-32.

Munn, Z., Peters, M. D., Stern, C., Tufanaru, C., McArthur, A., & Aromataris, E. (2018). Systematic review or scoping review? Guidance for authors when choosing between a systematic or scoping review approach. *BMC medical research methodology*, 18, 1-7.

Kastner, M., Straus, S. E., McKibbin, K. A., & Goldsmith, C. H. (2009). The capture-mark-recapture technique can be used as a stopping rule when searching in systematic reviews. *Journal of clinical epidemiology*, 62(2), 149-157.

Van De Schoot, R., De Bruin, J., Schram, R., Zahedi, P., De Boer, J., Weijdema, F., ... & Oberski, D. L. (2021). An open source machine learning framework for efficient and transparent systematic reviews. *Nature machine intelligence*, 3(2), 125-133.

Bijlage 2 Flowchart literatuuronderzoek

**if automation tools were used, indicate how many records were excluded by a human and how many were excluded by automation tools.

From: Page MJ, McKenzie JE, Bossuyt PM, Boutron I, Hoffmann TC, Mulrow CD, et al. The PRISMA 2020 statement: an updated guideline for reporting systematic reviews. *BMJ* 2021;372:n71. doi: 10.1136/bmj.n71. For more information, visit: <http://www.prisma-statement.org>

Bijlage 3 kwalitatief onderzoek

Interviewgide cliënten sociaal domein

Deze bijlage geeft een overzicht van de gebruikte gesprekstopics.

Introductie

- Bedanken voor deelname
- Voorstellen:
- Uitleg van de achtergrond en het doel van het onderzoek:
- Praktische zaken (opname interview, uitwerking interview, toestemmingsformulier):
- Biografische informatie:

Zingeving & Zingeving behoeften

- Zingeving
Kunt u iets zeggen over wat voor u heel belangrijk is in uw leven, wat voor u van waarde is of wat er voor u echt toe doet?
- Welk moment in uw leven was voor u heel belangrijk?
- We hebben het gehad over wat voor u belangrijk is. Is er in uw leven een moment geweest waarop dat minder of niet het geval was?
- Belemmeringen
Zijn er dingen die in de weg staan, die u tegenhouden om te doen of te ervaren wat voor u belangrijk is?
- Kracht- en inspiratiebronnen
Wat of wie helpen u om dat wat belangrijk voor u is, een plaats te geven in uw leven?

Ondersteuningsbehoeften behoeften met betrekking tot zingeving

- Contact met professional
Kunt u mij iets vertellen over het contact met de medewerker van Wmo radar?
- Verwachtingen
Wat hoopte u dat dit contact u zou brengen?
- Zingeving in het contact met de professional
Heeft u het met deze professional(s) gehad over wat voor u belangrijk is?
Vindt u het belangrijk dat medewerkers van uw welzijnsorganisatie aandacht hebben voor dat wat voor u van waarde/betekenis/belang is?

Afsluiten: Afsluiten en bedanken voor het gesprek

Bijlage 4 kwalitatief onderzoek Interviewgide professionals sociaal domein

Deze bijlage geeft een overzicht van de gebruikte topics

Introductie

- Bedanken voor deelname
- Voorstellen:
- Uitleg van de achtergrond en het doel van het onderzoek:
- Praktische zaken (opname interview, uitwerking interview, toestemmingsformulier):
- Biografische informatie:

Begeleiding bij zingeving

- Wat is zingeving volgens u? Waarover gaat zingeving in uw beroepspraktijk?
- Bent u van mening dat 'aandacht voor zingeving behoeften en -vragen' onderdeel is van uw begeleiding of ondersteuning?
- Herkent u zingeving behoeften en -vragen bij uw cliënten?
- Zijn er situaties waarin u moeite heeft om met de zingeving behoeften of -vragen van uw cliënten om te gaan?
- Verwijst u cliënten wel eens door naar andere professionals voor de begeleiding bij zingeving vragen?

Zingeving van de professional

- Heeft u het idee dat uw persoonlijke zingeving van invloed is op hoe u omgaat met zingeving behoeften of zingeving vragen van cliënten?
- Op welk moment ervaart u zin/betekenis/waarde in uw werk?
- We hebben het net gehad over de zin/betekenis die u in uw werk ervaart. Zijn er wel eens momenten dat u die zin minder of niet ervaart?
- Wat of wie helpen u om dat wat belangrijk voor u is, een plaats te geven in uw werk?

Ondersteuningsbehoeften in de begeleiding bij zingeving

- Heeft u het gevoel dat u aan de zingeving behoeften en -vragen van uw cliënten tegemoetkomt?
- Wat heeft u nodig om aandacht te geven aan zingeving behoeften en -vragen van cliënten?
- Hoe zou u zichzelf het liefst verder willen bekwamen in het begeleiden van cliënten met zingeving vragen?
- Was er in uw opleiding of in nascholing aandacht voor zingeving?

Afsluiten: Afsluiten en bedanken voor het gesprek

Bijlage 5 kwantitatief onderzoek vragenlijst cliënten sociaal domein

De vragenlijst werd online aangeboden en door een, bij de cliënt onbekende, sociaal werker, afgenomen. Of de vragenlijst werd in uitgeprinte versie aangeboden en is later online ingevoerd.

Het ging nagenoeg uitsluitend om gesloten vragen. Deze bijlage geeft inzicht in de vraagcategorieën.

Introductie

Bedankt dat u deze vragenlijst wilt invullen. De vragenlijst bestaat uit twee delen en gaat over zingeving. Zingeving gaat over wat van waarde of betekenis is in uw leven of wat het doel is van uw leven. Uw geloof of levensbeschouwing heeft invloed op uw zingeving, maar zingeving is meer dan alleen geloof of levensbeschouwing. Wat geeft u zin, wat geeft u kracht of energie? Waarvoor komt u uw bed uit? Wat is belangrijk bij het omgaan met tegenslagen in uw leven? Dat is waar zingeving over gaat.

Demografische gegevens

Deel 1: De ervaring van zin, krachtbronnen en belemmeringen

Deze vragenlijst gaat over zingeving. Zingeving gaat over wat van waarde of betekenis is in ons leven of wat het doel is van ons leven. Uw geloof of levensbeschouwing heeft invloed op uw zingeving, maar zingeving is meer dan alleen geloof of levensbeschouwing. Wat geeft u zin? Wat geeft u kracht of energie? Waarvoor komt u uw bed uit? Wat is belangrijk bij het omgaan met tegenslagen in het leven?

U kunt deze betekenis van zingeving bij het invullen van de vragenlijst in gedachten houden.

Geef voor de volgende stellingen aan of u het ermee eens bent.

- Stellingen gebaseerd op Zingevingsschaal Derkx, van der Vaart en Schnell
- Geef nu voor (deze zelfde) onderstaande stellingen aan hoe belangrijk dit voor u is.
- Stellingen gebaseerd op Zingevingsschaal Derkx, van der Vaart en Schnell
- Hieronder staan een aantal bronnen en manieren van zingeving. Hoe vaak ervaart u zin op de volgende manieren? Gebaseerd op Spiritual needs Büssing + aangevuld p basis kwalitatieve interviews
- Hoe vaak zorgen de volgende dingen ervoor dat u geen zin ervaart?
- Op basis van kwalitatieve interviews

Deel 2: Behoeften rondom zingeving

De volgende vragen gaan over uw behoeften rondom zingeving en wat u daarin verwacht van de sociaal werker waar u contact mee heeft. Gebaseerd op Toolbox Participatieve Evaluatie Zorg voor Zingeving. Hierin zijn relationele en inhoudelijke zingevingsthema's opgenomen, gebaseerd op literatuur o.m. Derkx, Yalom, Baart, cliëntinterviews en reflectie hierop door geestelijk verzorgers en praktijkondersteuners huisartsen GGZ.

- Hoe erg houden de volgende levensvragen u bezig?
12 items gebaseerd op kwalitatieve interviews
- Zijn zaken zoals de Nederlandse politiek, klimaatcrisis, oorlog in Oekraïne, aardbeving in Marokko/Turkije van invloed op hoe zinvol u uw leven ervaart?
Vraag toegevoegd vanuit Brancheproject Sociaal Domein
- Wat voor contact hebt u met sociaal werk?
Vraag toegevoegd vanuit sociaal domein.
 - Ik neem deel aan groepsactiviteiten
 - Ik krijg individuele begeleiding van een sociaal werker
 - Ik ben vrijwilliger en er is een beroepskracht die mij hierin begeleid
- U heeft net aangegeven welke levensvragen bij u spelen. **Verwacht** u van uw sociaal werker(s) dat die in het contact met u: Onderscheid gemaakt op basis van ABC-model (Aandacht, Begeleiding, Complexe of Crisissituaties)
- De volgende stellingen gaan over **uw ervaringen** met uw sociaal werker(s). Mijn sociaal werker.
- Vindt u dat sociaal werkers aandacht moeten hebben voor zingeving?
Kunt u uw antwoord op de vorige vraag toelichten?

Tot slot nog een iets andere vraag:

In zorg en welzijn moet meer kennis komen over het onderwerp zingeving. Stel dat u zou mogen bepalen wat er op de agenda komt. Is er dan een belangrijke vraag of een onderwerp dat u op de agenda zou willen zetten? U mag meerdere onderwerpen noemen. U mag deze vraag ook overslaan.

Afsluiting van de vragenlijst

Is er iets dat u nog kwijt wilt over de onderwerpen die langskwamen of over deze vragenlijst? Als u op de hoogte wilt worden gehouden van de resultaten van dit onderzoek kunt u hier uw e-mailadres invullen. De antwoorden op deze vragenlijst en uw e-mailadres worden apart van elkaar bewaard.

Bijlage 6 Kwantitatief onderzoek Vragenlijst professionals sociaal domein

De vragenlijst werd online aangeboden.
Het betreft nagenoeg uitsluitend gesloten vragen
Deze bijlage geeft inzicht in de vraagcategorieën.

Introductie

Bedankt dat u deze vragenlijst wilt invullen. Deze vragenlijst gaat over uw ervaringen als sociaal werker. De vragenlijst bestaat uit drie delen. Deel 1: Over de begeleiding die u biedt bij zingeving en wat daarin helpend of belemmerend is. Deel 2: Over uw eigen zingeving. Deel 3: Over de ondersteuning die u zou wensen bij de begeleiding van zingevingsvragen.

Demografische gegevens

Deel 1: Begeleiding bij zingeving

Deze vragenlijst gaat over zingeving. Zingeving gaat over wat van waarde of betekenis is in ons leven of wat het doel is van ons leven. Uw geloof of levensbeschouwing heeft invloed op uw zingeving, maar zingeving is meer dan alleen geloof of levensbeschouwing. Wat geeft u zin, wat geeft u kracht of energie; waarvoor komt u 's ochtends uw bed uit; wat helpt u bij het omgaan met tegenslagen in het leven.

U kunt deze betekenis van zingeving bij het invullen van de vragenlijst in gedachten houden.

- Hoe vaak signaleert u de volgende levensvragen bij uw cliënten? Dit is een spiegelvraag ten opzichte van de vragenlijst cliënten
- Hoe vaak brengen cliënten zaken als de Nederlandse politiek, klimaatcrisis, oorlog in Oekraïne, aardbeving in Marokko/Turkije ter sprake in relatie met zingeving?
- De volgende stellingen gaan over **het contact** met uw cliënten. Onderscheid volgens ABC- model (Aandacht, Begeleiding en Complexe of crisissituaties).
- Geef aan in hoeverre de volgende belemmeringen u in de weg staan om aandacht te hebben voor zingevingsvragen van cliënten. 10 items
- Geef aan hoe vaak u cliënten met zingevingsvragen doorverwijst naar een van de volgende zorgverleners en/of professionals. 7 doorverwijscategorieën
- Werkt u rondom zingevingsvragen wel eens samen met andere professionals?
- Bent u het eens met de volgende uitspraak: 'Aandacht voor zingeving behoeften en zingevingsvragen is onderdeel van mijn taak als professional in het sociaal domein'.
- Kunt u uw antwoord op deze vorige vraag toelichten?

Deel 2: Ervaring, manieren en bronnen van zingeving

De volgende vragen gaan over uw eigen zingeving.

- Bent u het eens met de volgende uitspraak: Mijn eigen zingeving is van invloed op hoe ik omga met zingeving behoeften of zingeving vragen van cliënten. Kunt u uw antwoord op de vorige vraag toelichten?
- Geef voor de volgende stellingen aan of u het ermee eens bent. Gebaseerd op zingevingsschaal Derkx, Van der Vaart en Schnell.
- Geef voor de volgende stellingen aan in hoeverre u het ermee eens bent. Items over ervaren van zingeving in het eigen werk

Deel 3: Vaardigheden en ondersteuningsbehoeften bij zorg voor zingeving

De volgende vraag gaat over uw kennis en vaardigheden rondom de zorg voor zingeving en uw behoefte aan ondersteuning daarbij.

- Aan welke opleiding(en), cursus(sen) en/of ervaring(en) heeft u het meeste gehad bij het ter sprake brengen van zingeving in contact met cliënten?
- Zou u zichzelf verder willen bekwamen in het begeleiden van cliënten met zingeving vragen?
- Als u zich verder wilt bekwamen in het begeleiden van zingeving vragen, hoe zou u dat willen doen?

Tot slot nog een iets andere vraag:

In zorg en welzijn moet meer kennis komen over het onderwerp zingeving. Stel dat u zou mogen bepalen wat er op de agenda komt. Is er dan een belangrijke vraag of een onderwerp dat u op de agenda zou willen zetten? U mag meerdere onderwerpen noemen. U mag deze vraag ook overslaan.

Afsluiting van de vragenlijst

Is er iets dat u nog kwijt wilt over de onderwerpen die langskwamen of over deze vragenlijst?

Bijlage 7 Interviews met sleutelinformanten Overzicht sleutelinformanten

Met diverse sleutelinformanten zijn aan de hand van de volgende open vragen interviews gehouden.

- Welke good practices/praktijkvoorbeelden zijn er bekend over de aandacht voor zingeving in het sociaal domein door sociaal werkers?
- Betreft deze good practice een samenwerking, interventie of scholing?
- Op welke manier vindt de samenwerking tussen sociaal werker en geestelijk verzorger in deze good practice plaats?

De resultaten van de interviews zijn integraal onderdeel van de verzamelde goede praktijkvoorbeelden.

Overzicht Sleutelinformanten:

Expertgroep

Naam	Functie	Organisatie
Anjo Geluk	Voorzitter	Denktank 60+
Dries de Moor	Docent master Social Werk	HAN University of Applied Sciences Arnhem en Nijmegen
Hans Alderliesten	Projectleider Onderzoeker	Movisie
Henk van den Berg	Geestelijk Verzorger	De Heerlykheit
Nicolette Hijweege	Coördinator	Centrum Ontmoeting in Levensvragen
Truus van Tiggelen	Senior-Adviseur	Sociaal Werk Nederland

Overige sleutelinformanten

Naam	Functie	Organisatie
Aliza Damsma	Docent Onderzoeker Healthcare	Hogeschool VIAA
Anita Zandbergen	Docent Onderzoeker Healthcare	Hogeschool VIAA
Anne Stael	Coördinator	Centrum voor Levensvragen Rotterdam en omgeving
Astrid Arts-van den Hoek	Manager vrijwilligersprojecten	Stichting Humanitas Rotterdam

Bo van Aalst	Manager	Willem - Hart voor Levensvragen
Franka Bakker	Associate lector Goed leven met dementie Projectleider Zinsitief	Hogeschool Windesheim
Ghislaine Mulder	Manager	Questio - Centrum voor Levensvragen
Jasper van der Horst	Zelfstandig geestelijk verzorger	Beleefde vragen Verbonden aan Centrum voor Levensvragen Zwolle en omstreken
Joep van der Geer	Beleidsadviseur	Agora
Karin Seijdell	Lid deelprojectgroep onderwijs zingeving	VGZ
Marjoleine Vosselman	Docent psychologie Trainer zingevende gespreksvoering	HAN University of Applied Sciences Arnhem en Nijmegen
Peter de Haan	Projectleider 'Community vakdocenten onderwijs zingeving zorg en sociaal domein'	
Petra van Loon	Programmameider Samen ouder worden	Vereniging Nederlandse Organisaties Vrijwilligerswerk
Suzette van Ijssel	Zelfstandig geestelijk verzorger Oprichter	Suzette van Ijssel ZIN in Utrecht
Tine Hoofd	Programmamanager Innovatie en Deskundigheid	Versa Welzijn
Veronique Vaarten	Projectleider	wmo radar, Rotterdam

Bijlage 8 Zoekacties Goede Praktijkvoorbeelden Sociaal Domein

Selectie zoekactie vak- en grijze literatuur

Sociaal werkers die aandacht geven aan zingevingsvragen benoemen dit vaak niet expliciet. Veelal worden termen zoals “gelukkig oud worden”, “eenzaamheid”, “erbij horen”, en “meedoen” gebruikt. Hierdoor is in eerste instantie besloten om een breed scala aan zoektermen te gebruiken voor het vak- en grijze literatuuronderzoek. Dit leidde tot een groot aantal resultaten waarbij de focus vooral lag bij de alledaagse zingeving, zoals activiteitenaanbod en sportprogramma’s voor ouderen. Aangezien deze kennissynthese zich richt op “de vraag achter de vraag” en de focus meer ligt op gesprekken over (existentiële) zingeving en minder op alledaagse zingevende activiteiten is gaandeweg besloten om de resultaten te beperken tot:

- zingeving sociaal domein
- zingeving sociaal werk
- existentiële vragen
- spiritualiteit
- levensvra* sociaal werk

Op de volgende websites is daarna gezocht naar praktijken wat betreft zingeving in het sociaal domein:

- HBO-kennisbank.nl
- Databank MOVISIE effectieve sociale interventies.
- Beteroud.nl
- Zorgvoorbeter.nl
- Palliaweb
- Agora

Bijlage 9 Criteria ten behoeve van beschrijving en analyse praktijkvoorbeelden

Analyse van de praktijkvoorbeelden

Aan de hand van de standaardcriteria in onderstaand schema zijn alle praktijkvoorbeelden geanalyseerd. Dit schema is ontwikkeld in overleg met het overkoepelend overleg van de brancheprojecten, de projectgroep en de expertgroep van het brancheproject sociaal domein. Het doel van dit format is om op eenvoudige wijze snel inzicht te krijgen in de sterke en minder sterke kanten van de afzonderlijke praktijkvoorbeelden. Het is niet de bedoeling om op basis hiervan een kwaliteitsoordeel te geven.

Kwaliteitscriteria praktijkvoorbeelden

Beschrijving praktijkvoorbeelden		Toelichting
1	Naam	
2	Doel	Heeft betrekking op signalering, begeleiding en/of doorverwijzing bij zingevingsvragen/problematiek
3	Doelgroep	In het sociaal domein
4	Werkvorm(en)	On/offline
5	Tijdsinvestering	Er is inzicht in de tijdsinvestering (bijeenkomsten + huiswerk)
6	Kosten	Er is inzicht in de kosten
Kwaliteitscriteria praktijkvoorbeelden		
7	Theoretische uitgangspunten/modellen	Het praktijkvoorbeeld is theoretisch onderbouwd
8	Methodologische onderbouwing	Het praktijkvoorbeeld is methodologisch onderbouwd
9	Ervaren baat: praktijkvoorbeeld sluit aan op zingevingsbehoeften	Cliënten en professionals ervaren positieve resultaten
10	Vindbaarheid	Websites, ect.
11	Overdraagbaarheid	Het praktijkvoorbeeld kan worden overgenomen door andere professionals
12	Ambassadeurschap	Er is een professional als boegbeeld voor het praktijkvoorbeeld, die zingevingsondersteuning verder brengt in zijn/haar organisatie door collega's te ondersteunen in de begeleiding van cliënten met een behoefte aan zingevingsondersteuning
13	Eigenaarschap	Er is een persoon/organisatie die verantwoordelijk is voor de verspreiding en implementatie van het praktijkvoorbeeld

Bijlage 10 Beschrijvingen goede praktijken (o.b.v. deskresearch)

Interventies/tools

1	Naam	ZINGENDA
2	Doel	Het actieonderzoek "ZINSITIEF: sensitief voor zingeving in sociaal werk" heeft onderzocht hoe geestelijk verzorgers, sociaal werkers en vrijwilligers in het sociaal domein kunnen samenwerken aan herkenning en ondersteuning van zingeving onder thuiswonende ouderen. Uit ervaringen en resultaten van het actieonderzoek is de ZINGENDA voortgekomen, een product ter inspiratie en als handvat voor sociaal werkers om expliciet met zingeving aan de slag te gaan en het thema te agenderen. De agenda beschrijft stappen om zingeving maandelijks op de agenda te krijgen en te behouden, met suggesties hoe dit aan te pakken.
3	Doelgroep	Sociaal werkers.
4	Werkvormen	De stappen om zingeving maandelijks op de agenda te krijgen variëren elke maand. Zo worden bijvoorbeeld in de eerste maand werkwijzen voor zelfreflectie gepresenteerd, met de optie om al dan niet een geestelijk verzorger in te schakelen voor de begeleiding.
5	Tijdsinvestering	Geen informatie.
6	Kosten	Gratis te downloaden.
	Kwaliteitscriteria	
7	Theoretische uitgangspunten/modellen (theorie benoemen)	In de ZINGENDA wordt het spinnenweb van Positieve Gezondheid ¹ aangeboden als hulpmiddel om in een gesprek zingeving gerelateerde vraagstukken te herkennen.
8	Ervaren baat: praktijkvoorbeeld sluit aan op zingevingsbehoeften	Ja, beschreven in de eindrapportage (pagina 8).
9	Methodologische onderbouwing	Door middel van participatief actie onderzoek is inzicht verkregen in hoe geestelijk verzorgers, sociaal werkers en vrijwilligers in het sociaal domein kunnen samenwerken. De specifieke methoden die hierbij gehanteerd zijn, staan beschreven in de eindrapportage.
10	Vindbaarheid	De ZINGENDA is te downloaden op verschillende websites, zoals BeterOud.nl, HBO Kennisbank en de databank van de kenniswerkplaats zingeving. Link: HBO Kennisbank (hbo-kennisbank.nl) Daarnaast is er een folder "Samenwerken in zingeving" beschikbaar.
11	Overdraagbaarheid	Geen informatie.
12	Ambassadeurschap	Geen informatie.
13	Eigenaarschap	Auteur: Hogeschool Windesheim. Franka Bakker (projectleider van het actieonderzoek).

1	Naam	8-fasenmodel
2	Doel	Het 8-fasenmodel is een krachtgericht begeleidingstraject waarin de leefgebieden die voor iedereen van belang zijn centraal staan: zingeving, wonen, financiën, relaties, lichamelijke gezondheid, psychische gezondheid, werk en activiteiten. Het doel van de interventie is om cliënten doelgericht te laten werken aan hun toekomst en instellingen concrete instrumenten aan te reiken om cliënten daarbij te ondersteunen.
3	Doelgroep	Mensen met hulpvragen op meerdere leefgebieden. De interventie is bedoeld voor zowel mensen met lichte problematiek als mensen met multiproblematiek. De interventie is geschikt voor vrouwen, mannen, autochtonen, migranten, jongeren en ouderen.
4	Werkvormen	Het 8-fasenmodel bestaat uit: 1. Het invoeren van de werkwijze in de organisatie 2. Het begeleiden van cliënten via de acht fasen 3. Monitoring en evaluatie van de werkwijze
5	Tijdsinvestering	De interventie 8-fasenmodel kan uitgevoerd worden bij begeleidingstrajecten van minimaal zes weken.
6	Kosten	Kosten hangen af van reeds aanwezige deskundigheid, bijvoorbeeld als het gaat om krachtgericht werken, de keuzes die worden gemaakt over implementatie en de wijze van registratie. Een gemiddeld begeleidingstraject kost minimaal 40 begeleidingsuren per cyclus. De implementatie is per organisatie verschillend en is mogelijk vanaf 40 uur projectleider/ teamleider gedurende tenminste 3 maanden. Kosten training: ca. € 400 per persoon (2 dagen).
	Kwaliteitscriteria	
7	Theoretische uitgangspunten/modellen (theorie benoemen)	Ja, literatuur over multiproblematiek (Wolf 2015) ² .
8	Ervaren baat: praktijkvoorbeeld sluit aan op zingevingsbehoeften	Er is geen onderzoek naar behaalde effecten. Wel zijn er twee onderzoeken uitgevoerd naar de ervaringen van de uitvoerders en de cliënten. Daaruit zijn positieve ervaringen naar voren gekomen/
9	Methodologische onderbouwing	De aanpak is gebaseerd en focust zich op risicofactoren en beschermende factoren voor multiproblematiek bekend uit de literatuur.
10	Vindbaarheid	Opgenomen als goed beschreven op Effectieve sociale interventies Movisie. Link: 8-fasenmodel Movisie
11	Overdraagbaarheid	De aanpak wordt veelvuldig ingezet in diverse typen organisaties variërend van instellingen voor maatschappelijke opvang, verslavingszorg, beschermd wonen en ambulante begeleiding. En voor diverse doelgroepen: mensen met verslavingsproblematiek, psychosociale problemen,

		opvoedingsproblemen. De informatie over en materialen van de interventie worden veelvuldig bekeken: in 2020 is de implementatiewijzer 1300 en het handboek 4.000 keer bekeken, en het handboek 1.400 keer gedownload. De interventiebeschrijving is dat jaar 12.000 keer gelezen en 4500 keer gedownload (Movisie, 2021).
12	Ambassadeurschap	Een informatie.
13	Eigenaarschap	Petra van Leeuwen (www.petra-van-leeuwen.nl/het-8-fasenmodel).

1	Naam	Krachtwerk
2	Doel	Krachtwerk ondersteunt het eigen proces van herstel van mensen in de richting van een door hen zelf gewenste kwaliteit van leven waarbij zij, net als iedere burger, in de samenleving mogen meedoen, erbij horen, ertoe doen en mogen zijn wie ze zijn.
3	Doelgroep	Uiteenlopende groepen mensen in achterstandssituaties die tijdelijk of langdurig de greep op hun bestaan kwijt zijn en sociaal uitgesloten zijn of dreigen dat te worden. Ook voor mensen met een tijdelijke onbalans tussen draaglast en draagkracht is Krachtwerk een geschikte methodiek
4	Werkvormen	Als hulpmiddel bij de structurering van de begeleiding van cliënten door professionele begeleiders is voor Krachtwerk een krachtgericht begeleidingstraject uitgewerkt. Dit traject bestaat uit drie samenhangende delen: focusbepaling (zes weken), uitvoering (drie maanden) en evaluatie (zes weken).
5	Tijdsinvestering	Afhankelijk van de organisatie die Krachtwerk wil implementeren.
6	Kosten	De kosten van een krachtgericht begeleidingstraject zijn niet of nauwelijks in te schatten, omdat de duur en intensiteit van het traject sterk afhankelijk zijn van de keuzes van de organisaties, doelgroep en setting, en de fase van herstel van de door begeleiders ondersteunde cliënten.
	Kwaliteitscriteria	
7	Theoretische uitgangspunten/modellen (theorie benoemen)	Het kader van sociale kwaliteit ³ is de theoretische basis van Krachtwerk.
8	Ervaren baat: praktijkvoorbeeld sluit aan op zingevingsbehoeften	Ja, internationale studies onder diverse doelgroepen wijzen op positieve effecten van toepassing van het krachtenmodel en vergelijkbare op empowerment gerichte interventies. De meeste van deze onderzoeken richten zich op kwetsbare mensen met een chronische psychiatrische aandoening die problemen ervaren op meerdere leefgebieden, waaronder het verkrijgen en behouden van huisvesting, werk en sociale relaties.
9	Methodologische onderbouwing	Krachtwerk is gefundeerd in praktijktheoretische concepten die nader zicht geven op waarom de krachtgerichte aanpak helpt bij het bereiken van eigen gekozen (sub)doelen van mensen die de greep op hun leven kwijt zijn of die dreigen te verliezen. In de interventiebeschrijving staat dit uitgebreid beschreven
10	Vindbaarheid	Opgenomen als goed beschreven op Effectieve sociale interventies Movisie. Link: Krachtwerk Movisie
11	Overdraagbaarheid	In de laatste 10 jaar (2010-2020) is Krachtwerk geïmplementeerd in 75 organisaties, verspreid over heel Nederland. Voor de implementatie van Krachtwerk zijn bij Impuls, Radboudumc

		diverse materialen beschikbaar, waaronder het methodiekboek Krachtwerk.
12	Ambassadeurschap	Geen informatie.
13	Eigenaarschap	Impuls Academie, Judith Wolf.

1	Naam	Steunend Relatieel Handelen (SRH)
2	Doel	Het realiseren van persoonlijk en maatschappelijk herstel en daarmee het verbeteren van de kwaliteit van leven van mensen die psychische en sociale kwetsbaarheid ervaren.
3	Doelgroep	Mensen die psychische en sociale kwetsbaarheid ervaren, in het bijzonder mensen die te maken hebben met ontwrichtende ervaringen, psychische aandoeningen, verslaving of dakloosheid en het daarmee gepaard gaande risico op sociale uitsluiting. SRH kan toegepast worden in de geestelijke gezondheidszorg (ggz), de maatschappelijke opvang (mo), de jeugdzorg, de verstandelijk gehandicaptenzorg (vg) en de ouderenzorg.
4	Werkvormen	De professional streeft ernaar op een aandachtige en respectvolle wijze een betrekking aan te gaan met de cliënt, present te zijn. De relatie wordt beschouwd als de bedding voor goede zorg en ondersteuning. Het gaat om het realiseren van een werkzame persoonlijk-professionele relatie. Vanuit deze relatie wordt ondersteuning geboden bij het herstellen of handhaven van gewenste kwaliteit van leven.
5	Tijdsinvestering	De duur van de interventie en de frequentie en intensiteit van de contacten verschillen per persoon en per setting.
6	Kosten	De kosten van de toepassing van SRH zijn vergelijkbaar met die van andere interventies en aanpakken binnen dezelfde domeinen. Het is van belang dat instellingen eigen praktijkbegeleiders hebben die structureel coaching geven; verder zijn er geen kosten verbonden aan de toepassing van SRH
	Kwaliteitscriteria	
7	Theoretische uitgangspunten/modellen (theorie benoemen)	De basisprincipes van SRH kunnen samengevat worden als: presentiegericht, herstelgericht en krachtgericht.
8	Ervaren baat: praktijkvoorbeeld sluit aan op zingevingsbehoeften	Er is in de loop van de jaren veel onderzoek verricht naar SRH. Hieruit komt naar voren dat de interventie mensen die kampen met psychische en sociale kwetsbaarheid ondersteunt bij herstel en kwaliteit van leven. De methodiek biedt professionals veel mogelijkheden om hulp- en dienstverlening effectief in te richten.
9	Methodologische onderbouwing	Ja, dit is beschreven in de interventiebeschrijving.
10	Vindbaarheid	Opgenomen als goed beschreven op Effectieve sociale interventies Movisie. Link: Steunend Relatieel Handelen Movisie

11	Overdraagbaarheid	Ja, de toepassing in verschillende settings bij verschillende doelgroepen wordt beschreven in het Handboek Steunend Relationeel Handelen (Wilken & Den Hollander red). Er zijn verschillende materialen beschikbaar om de interventie toe te passen. Opleidingen en bij- en nascholing in SRH worden verzorgd door de RINO Groep (www.rinogroep.nl). In een aantal bacheloropleidingen Sociaal werk en Ad opleidingen Ervaringsdeskundige in Zorg en Welzijn is SRH opgenomen in het curriculum.
12	Ambassadeurschap	Geen informatie.
13	Eigenaarschap	Rinogroep. Jean Pierre Wilken en Dirk den Hollander.

1	Naam	Toolkit voor zingeving
2	Doel	Het bieden van handvatten met 8 aandachtspunten voor het organiseren van bijeenkomsten voor ouderen om het te hebben over dilemma's en vragen rondom de laatste levensjaren. De toolkit beschrijft hoe de bijeenkomst kan worden ingevuld en van welk materiaal professionals gebruik kunnen maken.
3	Doelgroep	Kaderhuisartsen, geriateren, specialisten ouderengeneeskunde, zorgverzekeraars, gemeenten, welzijnsmedewerkers, wijkprofessionals.
4	Werkvormen	Bijeenkomst.
5	Tijdsinvestering	Geen informatie.
6	Kosten	Geen kosten.
	Kwaliteitscriteria	
7	Theoretische uitgangspunten/modellen (theorie benoemen)	Geen informatie.
8	Ervaren baat: praktijkvoorbeeld sluit aan op zingeving behoeften	Uit de evaluatie blijkt dat opzet van de bijeenkomst voldoet aan de wensen en verwachtingen. Er is veel interesse in de bijeenkomsten. Op de website van Beteroud staan enkele video's waar dit uit blijkt.
9	Methodologische onderbouwing	Geen informatie.
10	Vindbaarheid	Website Beteroud: https://www.beteroud.nl/projecten/toolkit-voor-zingeving
11	Overdraagbaarheid	Ja, de toolkit kan door verschillende professionals gebruikt worden.
12	Ambassadeurschap	Geen informatie.
13	Eigenaarschap	Ouderenberaad Zorg en Welzijn, Regio Zuid-Holland Noord.

1	Naam	De Zingevingsgroep
2	Doel	De Zingevingsgroep is een groep waarin ouderen persoonlijke, ethische en maatschappelijke onderwerpen met elkaar bespreken. Thema's zoals levensbeëindiging, eigen regie, verlies en rouw, wat is er na de dood? Het gaat erg over de vraag achter de vraag.
3	Doelgroep	Welzijnsmedewerkers, dagbestedingscoaches, pastoraal werkers.
4	Werkvormen	De groep wordt geleid door een welzijnsmedewerker/dagbestedingscoach op HBO niveau en de pastoraal werker. Deelnemers komen op uitnodiging. De bijeenkomsten zijn 1 keer per maand, met een groepsgrootte van 10 personen en vinden plaats in een huiselijke, open en veilige sfeer plaats. Deelnemers kunnen zelf onderwerpen aandragen. Deelnemers worden benaderd om actief deel te nemen aan het gesprek.
5	Tijdsinvestering	Maandelijks 1 bijeenkomst. Start- en stopdatum onbekend.
6	Kosten	Geen informatie
	Kwaliteitscriteria	
7	Theoretische uitgangspunten/modellen (theorie benoemen)	Geen informatie.
8	Ervaren baat: praktijkvoorbeeld sluit aan op zingeving behoeften	Ouderen ervaren in stijgende mate een zinvolle dagbesteding. Men vindt de bejegening ook toegenomen. Een conclusie kan zijn; omdat men tijdens de zingeving zich serieus genomen en op waarde benaderd voelt, de ervaren bejegening toegenomen is.
9	Methodologische onderbouwing	Geen informatie.
10	Vindbaarheid	Website Beteroud: https://www.beteroud.nl/projecten/zingevingsgroep-meepraten-en-meningen-delen-doet-ertoe
11	Overdraagbaarheid	Geen informatie
12	Ambassadeurschap	Geen informatie.
13	Eigenaarschap	Stichting Hozo in Hillegom.

1	Naam	Handreiking Zorg voor Zingeving
2	Doel	De handreiking biedt zorgverleners aanknopingspunten voor het ondersteunen van cliënten bij zingeving in de thuissituatie, in het bijzonder in de palliatieve zorg.
3	Doelgroep	De handreiking kan gebruikt worden door verschillende zorg en welzijnsprofessionals, waaronder maatschappelijk werkers.
4	Werkvormen	De handreiking is direct inzetbaar maar een scholing rondom zorg voor zingeving is aanbevolen. In de handreiking worden vier centrale vragen uiteengezet met focus op wat zingeving is, hoe je het kunt signaleren en een gesprek erover kunt voeren, en wanneer je kunt verwijzen en naar wie.
5	Tijdsinvestering	Geen informatie.
6	Kosten	Nee.
	Kwaliteitscriteria	
7	Theoretische uitgangspunten/modellen (theorie benoemen)	Het Diamantmodel ⁱ , Aandacht, begeleiding, crisisinterventie (ABC) model ⁱⁱ .
8	Ervaren baat: praktijkvoorbeeld sluit aan op zingevingsbehoeften	Geen informatie.
9	Methodologische onderbouwing	De handreiking is een van de producten van het PLOEG 3 onderzoek waarin o.a. is onderzocht wat er nodig is om geestelijke verzorging in de palliatieve fase beter te organiseren in de thuissituatie, opdat er nauw samengewerkt kan worden tussen geestelijk verzorgers en andere zorgverleners en patiënten goede spirituele zorg ontvangen.
10	Vindbaarheid	Palliaweb: Zorg voor Zingeving (handreiking) - Palliaweb
11	Overdraagbaarheid	De handreiking kan gebruikt worden door verschillende professionals in verschillende settings (hospice, thuis, verpleeghuis, ziekenhuis). De tools in de handleiding zijn ontwikkeld voor de palliatieve zorg, maar zijn ook bredere inzetbaar.
12	Ambassadeurschap	Geen informatie.
13	Eigenaarschap	Universiteit voor Humanistiek en Hogeschool Viaa, Annelieke Damen (contactpersoon).

1	Naam	De verhalencirkel (gesprekswijzer)
2	Doel	De <i>Verhalencirkel</i> is een hulpmiddel waarmee zorgverleners in gesprek kunnen gaan over levensvragen. In de palliatieve zorg is het soms lastig te praten over wat iemand echt bezig houdt.
3	Doelgroep	Basisartsen, geestelijk verzorgers, maatschappelijk werkers, huisartsen, kaderartsen, psychologen.
4	Werkvormen	De <i>Verhalencirkel</i> bestaat uit meerdere cirkels waar men naar kan kijken en aan kan draaien. De cirkel is op verschillende manieren te gebruiken: in een een-op-een-gesprek of in een groep, en met iemand die je al langer kent of juist beter wilt leren kennen. Er zijn geen spelregels, de cirkel kan willekeurig worden gedraaid. Dat maakt ieder gesprek uniek. Tevens is er een handleiding beschikbaar over het toepassen van de Verhalencirkel in de praktijk.
5	Tijdsinvestering	Geen informatie.
6	Kosten	€ 45 per stuk
	Kwaliteitscriteria	
7	Theoretische uitgangspunten/modellen (theorie benoemen)	Geen informatie.
8	Ervaren baat: praktijkvoorbeeld sluit aan op zingevingsbehoeften	De verhalencirkel is getest door onder andere geestelijk verzorgers, coördinatoren, maatschappelijk werkers, psychologen, verzorgenden en vrijwilligers in ziekenhuizen, verpleeghuizen, hospices en thuissituaties. Zij gingen met behulp van de Verhalencirkel in gesprek met ouderen en cliënten met uiteenlopende zorgklachten. De ervaringen van ouderen, zieke mensen, professionals en vrijwilligers uit het werkveld van de palliatieve zorg zijn unaniem positief.
9	Methodologische onderbouwing	Geen informatie.
10	Vindbaarheid	Palliaweb: De Verhalencirkel (gesprekswijzer) - Palliaweb Bureau Kwiek: De Verhalencirkel: in gesprek over levensvragen (bureaukwiek.nl)
11	Overdraagbaarheid	Er is een workshop Alweer een goed gesprek beschikbaar waarin handvatten worden aangereikt om het gesprek over levensvragen soepel op gang te brengen. En maakt de deelnemer kennis met de <i>Verhalencirkel</i> en andere gespreksopeners. De Verhalencirkel is in 2016 de winnaar geworden van de "Impact Jaarpijs Palliatieve Zorg" van het Expertisecentrum Palliatieve Zorg van VUmc in Amsterdam.
12	Ambassadeurschap	Geen informatie.
13	Eigenaarschap	Bureau Kwiek

1	Naam	In gesprek over levensvragen (het Diamant model)
2	Doel	Gesprekswijzer, het boekje is bedoeld om na te denken over levensvragen die te maken hebben met verlies van gezondheid. Mensen die niet meer beter worden, of naasten die willen praten met iemand die niet meer beter wordt kunnen het boekje lezen. Ook zorgverleners die handvatten willen om het gesprek over levensvragen aan te gaan met patiënten kunnen het boekje gebruiken (in de setting van hospice, thuis, verpleeghuis, ziekenhuis).
3	Doelgroep	Basisarts, geestelijk verzorgers, huisartsen, kaderartsen, mantelzorgers, medisch specialisten, naasten, patiënten, praktijkondersteuners, psychologen, vrijwilligers.
4	Werkvormen	Gesprekswijzer.
5	Tijdsinvestering	Geen informatie.
6	Kosten	Nee.
	Kwaliteitscriteria	
7	Theoretische uitgangspunten/modellen (theorie benoemen)	Als basis is het Diamant-model gebruikt. Dit is een gespreksmodel dat gebruikt wordt om te praten over levensvragen.
8	Ervaren baat: praktijkvoorbeeld sluit aan op zingevingsbehoeften	Geen informatie.
9	Methodologische onderbouwing	Het boekje is een van de producten van het DIAMAND-onderzoek, gefinancierd door ZonMw.
10	Vindbaarheid	Palliaweb: In gesprek over levensvragen (Diamant-model) - Palliaweb
11	Overdraagbaarheid	Kan gebruikt worden door verschillende professionals in zorg en welzijn. Er zijn verschillende boekjes beschikbaar voor gebruik bij diverse doelgroepen zoals mensen met een migratieachtergrond of mensen met beginnende dementie.
12	Ambassadeurschap	Geen informatie.
13	Eigenaarschap	Universiteit van Humanistiek, in samenwerking met het Universitair Medisch Centrum Utrecht en consortium Septet.

Samenwerkingsverbanden

1	Naam	Welzijn op Recept
2	Doel	Welzijn op Recept is een alternatief voor mensen met psychosociale klachten. In plaats van het 'traditionele pilletje' voor te schrijven, verwijst de huisarts deze patiënten door naar een welzijnscoach. Klachten als vermoeidheid, pijn in de nek, maar ook stress, angst en somberheid hebben lang niet altijd een medische oorzaak. Vaak spelen onderliggende sociaal maatschappelijke problemen een rol, zoals overlijden van een partner, verlies van werk, eenzaamheid etc. Via Welzijn op Recept worden patiënten verwezen naar de welzijnscoach. Welzijn op Recept is in hoge mate ook een vorm van integrale zorg. Integrale zorg is een andere manier van organiseren waarbij de patiënt/inwoner en zijn hele leven centraal staat. Voor Welzijn op Recept betekent dit dat zorg en welzijn nauw met elkaar samenwerken om samen de juiste zorg te kunnen leveren.
3	Doelgroep	Professionals uit de eerstelijnszorg en welzijnswerkers.
4	Werkvorm(en)	Er zijn twee trainingen beschikbaar om basisvaardigheden te ontwikkelen voor samenwerking tussen de eerstelijnszorg en welzijn. Trainingen en Workshops Welzijnoprecept.nl
5	Tijdsinvestering	Geen informatie.
6	Kosten	Geen informatie.
	Kwaliteitscriteria	Ja/nee
7	Theoretische uitgangspunten/modellen (theorie benoemen)	Positieve gezondheid. ⁱⁱⁱ
8	Methodologische onderbouwing	De onderbouwing staan beschreven op de website onder "Hoe werkt Welzijn op Recept?".
9	Ervaren baat: aansluiting op zingevingbehoefte	Op de website van het Landelijk kennisnetwerk zijn meerdere succesverhalen en ervaringsverhalen beschikbaar over de meerwaarde voor patiënten, huisartsen en welzijnscoach. Samenwerking geestelijk verzorgers en welzijnscoaches belangrijk Welzijnoprecept.nl Succesverhalen Archieven Welzijnoprecept.nl Meerwaarde voor patiënten Welzijnoprecept.nl
10	Vindbaarheid	Website Landelijk kennisnetwerk: Landelijke kennisnetwerk Welzijn op recept welzijnoprecept.nl
11	Overdraagbaarheid	Welzijn op recept wordt inmiddels in meer dan 175 gemeenten uitgevoerd.
12	Ambassadeurschap	Geen informatie.
13	Eigenaarschap	Landelijk kennisnetwerk.
1	Naam	Betekenisvol gesprek

Ontstaan door samenvoegen van meerdere Rotterdamse maatjesprojecten rondom Zingeving		
2	Doel	Samenwerking ten behoeve van begeleiding van thuiswonende ouderen met zingevingsvragen. Op- en afschalen geestelijke verzorging.
3	Doelgroep	Geestelijk verzorgers, huisartsen, welzijnswerkers
4	Werkvormen	Het Betekenisvol Gesprek wordt gecoördineerd door een geestelijk verzorger. Geestelijk verzorger heeft contact met oudere wijkbewoners en met een team van getrainde vrijwilligers. De Geestelijk verzorger doet de intake bij de oudere om te kijken waar de vragen en behoeften liggen. Na de kennismaking wordt een match met één van de vrijwilligers gelegd die de oudere thuis opzoekt.
5	Tijdsinvestering	Geestelijk verzorger met aanstelling van 24 u.p. week begeleidt 20 koppels (intake, trainen vrijwilligers, matches en begeleiden van de koppels, netwerk onderhouden)
6	Kosten	Belangrijkste kosten zijn de salariskosten van de geestelijk verzorger
	Kwaliteitscriteria	
7	Theoretische uitgangspunten/modellen (theorie benoemen)	Er is een basistraining voor de vrijwilligers waar ingegaan wordt op trage niet op te lossen vragen; gespreksvoering bij zingevingsvragen; presentietheorie; Belangrijke werkzame elementen: <ul style="list-style-type: none"> • Betekenisvol contact (relationeel) • Ontmoeten (er weer bij horen) • Looptijd, duur en frequentie (niet op voorhand een einddatum)
8	Ervaren baat: praktijkvoorbeeld sluit aan op zingevingsbehoeften	Ouderen die hebben deelgenomen aan Het Goede Gesprek zijn tevreden over en blij met de gesprekken en hulp die zij hebben gekregen. Daarnaast is een meetinstrument ontwikkeld om het effect van de interventie (de gesprekken) op de oudere en de vrijwilliger te meten. De resultaten zijn opgenomen in een factsheet: Het Goede Gesprek boek digital.pdf (wmoradar.nl)
9	Methodologische onderbouwing	n.v.t.
10	Vindbaarheid	Brochures, factsheets, websites, nieuwsberichten op aanvraag bij Samen010 Rotterdam https://www.samens010.nl/projecten/motto/ *Interventie is bij Movisie ingediend voor erkenning; verwachte erkenning medio 2024 of later.
11	Overdraagbaarheid	Het Betekenisvol Gesprek is in Rotterdam aan verschillende organisaties overgedragen.
12	Ambassadeurschap	Geen informatie.
13	Eigenaarschap	Stichting Samen010 en Stichting Mara

Scholing

1	Naam	Toolbox Zingeving in de zorg
2	Doel	Het bieden van trainingen om levensvragen te signaleren en ondersteuning en begeleiding te bieden daarbij. Levensvragen signaleren 2. Zingevende gespreksvoering 'Drie grondhoudingen bij het Levensverhaal 3. Storytelling voor themagroepen (bv rouw) en groepsconsulten 4. Profilering en Acquisitie Geestelijk verzorgers (niet voor kennissynthese).
3	Doelgroep	Professionals in Zorg & Welzijn en vrijwilligers (en (D4) geestelijk verzorgers).
4	Werkvorm(en)	Er zijn meerdere trainingen: <ul style="list-style-type: none"> • Levensvragen signaleren: Training over het signaleren en bespreken van zingevingsvragen (uitgebreide en compacte versie) met oefenopdrachten. • Zingevende gespreksvoering 'Drie grondhoudingen bij het Levensverhaal: Training over luisteren, helpen en inspireren (drie grondhoudingen). • Storytelling voor themagroepen (bv rouw) en groepsconsulten: Training verhalen vertellen a.d.h.v. storytelling methode; tijdsinvestering onbekend.
5	Tijdsinvestering	Twee dagdelen.
6	Kosten	Geen informatie.
	Kwaliteitscriteria praktijkvoorbeeld	
7	Theoretische uitgangspunten/ modellen (theorie benoemen)	Erhard Weiher. ⁴
8	Methodologische onderbouwing	Geen informatie.
9	Ervaren baat: praktijkvoorbeeld sluit aan op zingevingsbehoeften	Geen informatie.
10	Vindbaarheid	Palliaweb: https://palliaweb.nl/consortium-noordhollandflevoland/wat-we-doen/projecten/toolbox-zingeving-in-de-zorg
11	Overdraagbaarheid	Draaiboeken, flyers, docentenhandleiding, powerpoints, handouts, filmpjes, huiswerkopdrachten, samenvatting training, zakkaart.
12	Ambassadeurschap	Questio - Centrum voor Levensvragen en Centrum voor Levensvragen Flevoland.
13	Eigenaarschap	(technisch) Consortium Palliatieve zorg Noord-Holland & Flevoland, (inhoudelijk) Questio Centrum voor Levensvragen en Centrum voor Levensvragen Flevoland.

1	Naam	Leerinterventie van Betekenis tot het Einde.
2	Doel	De competenties van professionals in zorg en welzijn te vergroten bij de begeleiding van levens(einde)vragen.
3	Doelgroep	Professionals in zorg en welzijnsorganisaties.
4	Werkvormen	De training bestaat uit twee onderdelen: een online-gedeelte: de praktijksimulaties en een offline gedeelte: een training in teamverband. De offline training wordt in twee varianten aangeboden.
5	Tijdsinvestering	6 dagdelen. Gedurende 6 weken elke week een dagdeel.
6	Kosten	Geen informatie.
	Kwaliteitscriteria	
7	Theoretische uitgangspunten/modellen (theorie benoemen)	Secure base begeleiden. De leerinterventie is gebaseerd op het werk van Kohlrieser, dat door Jakob van Wielink en Marnix Reijmerink is gebruikt als grondslag voor het professioneel begeleiden bij transitie ⁵ . Kohlrieser werkt vanuit de thematiek van 'Caring' (zorgen voor) en 'Daring' (uitdagen).
8	Ervaren baat: praktijkvoorbeeld sluit aan op zingevingsbehoeften	De leerinterventie heeft haar meerwaarde bewezen in 4 pilots in diverse zorgpraktijken. De handelingsverlegenheid in het voeren van gesprekken over het levenseinde is afgenomen en de uitwisseling over dilemma's in de gespreksvoering is toegenomen.
9	Methodologische onderbouwing	Kern van de methodiek is het versterken van de competenties van professionals met casuïstiek, storytelling en aandacht voor de verschillende perspectieven binnen een team.
10	Vindbaarheid	Website van BeterOud. Leerinterventie zingeving: 'Van Betekenis tot het Einde' (beteroud.nl)
11	Overdraagbaarheid	De leerinterventie is getest in vier diverse zorgpraktijken. De belangstelling voor de leerinterventie is groot. Bij alle uitingen om bekendheid te geven aan de leerinterventie kwamen aanmeldingen en/of vragen binnen tijdens de pilotfase.
12	Ambassadeurschap	Geen informatie.
13	Eigenaarschap	Vilans. De leerinterventie is een onderdeel van het driejarig programma (2017-2020) van de coalitie Van betekenis tot het einde. Deze leergemeenschap heeft als doel om met en van elkaar te leren hoe het thema zingeving het best geïntegreerd kan worden binnen zorg en welzijn.

1	Naam	Training Luisteren met Ruimte
2	Doel	In welzijn en zorg zijn levensthema's verbonden met concrete hulpvragen maar worden niet gethematiseerd. Ze zijn aan de orde als er keuzes gemaakt worden rond werk, thuis, relaties en wonen. Het vergroten van competenties om beter met anderen te kunnen communiceren over deze levensthema's. Trainen van vrijwilligers en professionals om met een open houding, present gericht en relatie gericht te luisteren tijdens gespreksvoering met cliënten.
3	Doelgroep	Professionals en vrijwilligers in zorg en welzijn. Alle zingevingsprofessionals, betaald en onbetaald, kunnen aan de training deelnemen.
4	Werkvormen	De training start met een kennismakingsbijeenkomst, waarna inhoudelijke trainingsbijeenkomsten volgen (meestal drie of vier bijeenkomsten van anderhalf uur online; dan wel een live variant met langere sessies in minder bijeenkomsten). Daarna volgen drie bijeenkomsten waarbij steeds een verkennende vraag centraal staat die zou bijdragen aan persoonsgerichte zorg.
5	Tijdsinvestering	De training wordt in de tijd gespreid over maximaal anderhalve maand. De deelnemers volgen de training thuis, tenzij een training live in-company wordt gegeven.
6	Kosten	Door het werken met eigen materiaal, door zelf te oefenen, door de online deelname zijn de kosten van de uitvoering van de training beperkt. Indien de cursus in company wordt aangeboden, is er vooroverleg over de inhoud en ook over de kosten. Voor de training die zelf aanbieden betaalt een deelnemer een geringe bijdrage (prijsspeil 2023: 25 euro).
	Kwaliteitscriteria	
7	Theoretische uitgangspunten/modellen (theorie benoemen)	De training wordt gestructureerd door drie vragen die beschreven zijn in een artikel van Fruneaux en Smeets in het boek 'Beter leven met een chronisch-progressieve ziekte' van Peter van den Berg en Angélique van der Lit. Fruneaux en Smeets, menen dat een gesprek rond die drie goede vragen, bijdraagt aan persoonsgerichte zorg: zorg die zoveel mogelijk aansluit bij de situatie en de persoonlijkheid van deze unieke patiënt. De drie verkennende vragen horen volgens hen in het repertoire van de basiszorgverlener. De drie (verkennde) vragen zijn: Wat houdt u bezig; Wat betekent dat/deze situatie voor u; Wat zijn krachtbronnen voor u. Positieve gezondheid, innerlijke ruimte (Carlo Leget).
8	Ervaren baat: praktijkvoorbeeld sluit aan op zingevingsbehoeften	De training is geëvalueerd door deelnemers van de training. Daaruit blijkt dat cursisten zowel de theorie als de praktijk van de training zeer positief evalueren. De training wordt als erg toepasbaar in de praktijk beoordeeld, zowel voor het professioneel handelen als voor het eigen leven; ook de literatuur blijkt goed gekozen. In totaal, kreeg de training 'luisteren met ruimte' een score van 8,4 van de deelnemers.

9	Methodologische onderbouwing	De inhoud van de training is gebaseerd op de volgende onderbouwing: <ul style="list-style-type: none"> - Verbondenheid wordt gerealiseerd door oefenen in luisteren met ruimte (i.e. zonder in oordeel, actie, overtuigingen te schieten). - Zingeving heeft van doen met verbinding / verbinden / je verbonden weten (met jezelf, je naasten, de buurt, de wijk, het dorp, de wereld, de schepping, het bovennatuurlijke). - Verbinden 'moet je doen', de eerste stap is luisteren naar wat er in / bij de ander leeft.
10	Vindbaarheid	Online training 'Luisteren met ruimte' – Centrum ontmoeting in levensvragen
11	Overdraagbaarheid	Sinds het najaar van 2020 is de training in diverse vormen 19 keer gegeven. De training is in verschillende organisaties in de zorg en het sociaal domein aangeboden. Er is een online en live variant beschikbaar van de training.
12	Ambassadeurschap	Geen informatie.
13	Eigenaarschap	Sterker Centrum Ontmoeting in Levensvragen (COiL) & Transmuraalnetwerk Zinnet, Nicolette Heijwege en Wim Smeets.

1	Naam	Training: Zingeving & Ouderen
2	Doel	Scholing over levensvragen in de ouderdom - Anticiperen en luisteren - ABC-model
3	Doelgroep	Voor iedereen die als professional of vrijwilliger/mantelzorger werkzaam is in de zorg- en welzijnssector.
4	Werkvormen	Geen informatie.
5	Tijdsinvestering	2 uur
6	Kosten	Gratis.
	Kwaliteitscriteria	
7	Theoretische uitgangspunten/modellen (theorie benoemen)	ABC-model.
8	Ervaren baat: praktijkvoorbeeld sluit aan op zingevingsbehoeften	Geen informatie.
9	Methodologische onderbouwing	Geen informatie.
10	Vindbaarheid	Website: Training voor professionals 2020 - Zin in Utrecht Folder: Folder trainingsaanbod Zin in Utrecht 2020.pdf
11	Overdraagbaarheid	De training is bedoeld voor settingen in zowel de zorg- en welzijnssector.
12	Ambassadeurschap	Geen informatie.
13	Eigenaarschap	Zin in Utrecht. Stichting Centrum voor Levensvragen Midden Nederland .

1	Naam	Scholing Existentiële gespreksvoering
2	Doel	Scholing over de presentiemethodiek en levensvragen.
3	Doelgroep	Voor iedereen die als professional of vrijwilliger/mantelzorger werkzaam is in de zorg- en welzijnssector.
4	Werkvormen	Geen informatie.
5	Tijdsinvestering	3 dagdelen, op aanvraag.
6	Kosten	Gratis. De kosten voor deze trainingen worden vergoed vanuit de VWS-subsidie voor geestelijke verzorging in de eerste lijn.
	Kwaliteitscriteria	
7	Theoretische uitgangspunten/modellen (theorie benoemen)	Presentie methodiek ⁶ .
8	Ervaren baat: praktijkvoorbeeld sluit aan op zingevingsbehoeften	Geen informatie.
9	Methodologische onderbouwing: praktijkvoorbeeld is methodologisch onderbouwd	Geen informatie.
10	Vindbaarheid	Website Training voor professionals 2020 - Zin in Utrecht Folder: Folder trainingsaanbod Zin in Utrecht 2020.pdf
11	Overdraagbaarheid	Geen informatie.
12	Ambassadeurschap	Geen informatie.
13	Eigenaarschap	Zin in Utrecht. Stichting Centrum voor Levensvragen Midden Nederland .

1	Naam	Leerlijn Communicatie en Zingeving
2	Doel	Deze leerlijn richt zich op de te ontwikkelen competenties benodigd voor het communiceren over zingeving in de palliatieve fase.
3	Doelgroep	Verschillende opleidingen, waaronder HBO maatschappelijk werk en dienstverlening
4	Werkvormen	De leerlijn biedt onderwijsmaterialen en activiteiten die naar eigen inzicht flexibel kunnen worden ingezet op verschillende plekken in het curriculum, te weten: casuïstiek, zelfreflectieopdrachten, documentaires over palliatieve patiënten, video's waarin zorgprofessionals uitleggen hoe zij de zingevingsdimensie integreren in hun werk, rollenspellen waarin een gesprek met een palliatieve patiënt wordt geoefend en gespreksvoering met simulatiepatiënten en palliatieve patiënten.
5	Tijdsinvestering	Geen informatie.
6	Kosten	Nee.
	Kwaliteitscriteria	
7	Theoretische uitgangspunten/modellen (theorie benoemen)	Diamantmodel (Carlo Leget).
8	Ervaren baat: praktijkvoorbeeld sluit aan op zingevingsbehoeften	Geen informatie.
9	Methodologische onderbouwing	Geen informatie.
10	Vindbaarheid	Palliaweb: Communicatie en Zingeving (leerlijn) - Palliaweb
11	Overdraagbaarheid	De leerlijn biedt onderwijsmaterialen en activiteiten die naar eigen inzicht flexibel kunnen worden ingezet op verschillende plekken in het curriculum van verschillende opleidingen.
12	Ambassadeurschap	Geen informatie.
13	Eigenaarschap	Pasemeco, Maastricht Universiteit.

1	Naam	Training van WMO consulent in aandacht voor zingeving in de gemeente Opsterland
2	Doel	Vergroten van aandacht en vaardigheden voor het ondersteunen van cliënten met een zingevingsvraag.
3	Doelgroep	WMO consulenten
4	Werkvormen	In het eerste gedeelte (1e bijeenkomst) stond inhoudelijk verdieping op wat zingeving is centraal, en daarbij ook de rol die dat in je eigen leven en werk speelt. De tweede bijeenkomst was praktisch van aard: werken met het model positieve gezondheid (Machteld Huber) en gesprekstechnieken oefenen gericht op doorvragen, niet oordelen en woorden vinden voor de dimensie van zingeving in iemands leven en vraag. Tot slot is in derde bijeenkomst gewerkt met ingebrachte casuïstiek. Vervolgbijskomsten zullen gaan over thema's die de consulenten zelf inbrengen zoals rouw en verlies of eenzaamheid.
5	Tijdsinvestering	Minimaal 3 bijeenkomsten.
6	Kosten	Geen informatie.
	Kwaliteitscriteria	
7	Theoretische uitgangspunten/modellen (theorie benoemen)	Positieve gezondheid.
8	Ervaren baat: praktijkvoorbeeld sluit aan op zingevingsbehoeften	Resultaat van de training was dat de consulenten in gesprekken met cliënten de zingevingsdimensie beter adresseren en meer praktische tools hebben om dat te doen. Ook weten de Wmo consulenten de geestelijk verzorgers van het Centrum voor Levensvragen nu ook te vinden voor advies en doorverwijzing van cliënten.
9	Methodologische onderbouwing	Geen informatie.
10	Vindbaarheid	Zorgvoorbeter: Inspirerende voorbeelden van zingeving in lokaal beleid (zorgvoorbeter.nl)
11	Overdraagbaarheid	Geen informatie.
12	Ambassadeurschap	Geen informatie.
13	Eigenaarschap	Centrum voor Levensvragen Sichtpunt.

1	Naam	ZinverZetten in palliatieve zorg
2	Doel	Training voor professionals in zorg en welzijn om cliënten te helpen zin te maken in hun dagelijks leven met een langdurige aandoening. Volgens voormalig Denker des Vadersland René Gude waren er vier vormen van zingeving: zinnelijk, zintuiglijk, zinrijk en zinvol. Met behulp van deze bril kunnen mensen leren om zelf meer zin te maken in hun werk/leven. Lottie van Starckenburg vertaalde dit concept naar de context van leven met een ernstige ziekte in de palliatieve fase.
3	Doelgroep	Deze training is geschikt voor verpleegkundigen, artsen, geestelijk verzorgers, psychologen, maatschappelijke werkers, etc.
4	Werkvormen	E-learning met certificaat. In-company scholing.
5	Tijdsinvestering	2 keer 2 uur.
6	Kosten	Op aanvraag, mede afhankelijk van locatie/aantal deelnemers.
	Kwaliteitscriteria	
7	Theoretische uitgangspunten/modellen (theorie benoemen)	René Gude, de vier betekenissen van het woord zin ⁷ .
8	Ervaren baat: praktijkvoorbeeld sluit aan op zingevingsbehoeften	Geen informatie.
9	Methodologische onderbouwing	Geen informatie.
10	Vindbaarheid	Palliaweb: ZinverZetten in palliatieve zorg (in company scholing) - Palliaweb Website van de eigenaar: Training ZinverZetten met Ziekte en Zorg - Lottie van Starckenburg .
11	Overdraagbaarheid	De training is bedoeld voor verschillende professionals en daarmee ook verschillende settings.
12	Ambassadeurschap	Geen informatie.
13	Eigenaarschap	Lottie van Starckenburg.

1	Naam	Zingevende gespreksvoering
2	Doel	Training voor professionals sociaal werk om te leren werken met het model voor zingevende gespreksvoering. Dat model onderscheidt vier aspecten van vier aspecten van zingevingsvragen: traagheid, waarden, ambivalentie en raadselachtigheid. Elk van deze aspecten correspondeert met methodische handvatten voor de begeleiding bij zingevingsvragen. Traagheid vraagt om uithoudingsvermogen om de onmacht rond moeilijk vragen te verduren en present-zijn. Voor waarden is reflectie nodig op de vraag wat werkelijk belangrijk is. Ambivalentie vraagt om het openen van een dialoog tussen verschillende perspectieven en raadselachtigheid vraagt om verbeelding om dat wat we niet kunnen verklaren, toch zingend te ervaren.
3	Doelgroep	Deze training is geschikt voor professionals sociaal werk.
4	Werkvormen	Workshop via de BPSW: Beroepsvereniging voor Professionals in Sociaal Werk.
5	Tijdsinvestering	Een dag
6	Kosten	BPSW leden €265,-. Niet-leden €350,-
	Kwaliteitscriteria	
7	Theoretische uitgangspunten/modellen (theorie benoemen)	Stevige theoretische en methodische onderbouwing met diverse psychologische en filosofische theorie en methodiek. Het model is beschreven in het boek Zingevende gespreksvoering. Helpen als er geen oplossingen zijn door Marjoleine Vosselman en Kick van Hout (2023).
8	Ervaren baat: praktijkvoorbeeld sluit aan op zingevingsbehoefte	Geen informatie.
9	Methodologische onderbouwing	Stevige methodologische onderbouwing vanuit diverse invalshoeken.
10	Vindbaarheid	https://www.boomhogeronderwijs.nl/product/100-10689_Zingevende-gespreksvoering#inhoud
11	Overdraagbaarheid	De training is bedoeld voor verschillende professionals in het sociaal werk en daarmee ook verschillende settings.
12	Ambassadeurschap	Geen informatie.
13	Eigenaarschap	Marjoleine Vosselman

Producten uit actieonderzoeken (Programma Zingeving en Geestelijke verzorging, Rapportage Coördinatie actieonderzoek)

Onderzoek	Thema	Product	Type	Link
PIOEG 1	Samenwerking	Zinvolle afstemming in zorg en welzijn	Instrument	https://palliaweb.nl/getmedia/21df545a-785c-4ef2-b6e5-f33008b3267c/gesprek_smodel-zinvolle-afstemming.pdf
	Behoeftte van cliënten	De infographic en handleiding: de Regio in kaart en handleiding die methode weergeeft om zingevingsaanbod in de thuissituatie in beeld te brengen zodat andere professionals deze ook kunnen inzetten.	Instrument	
Linking-Zin	Signaleren en verwijzen Zingeving in praktijk van andere zorg-professionals	Training het signaleren van de behoefte van zingevingsondersteuning en matching vraag en aanbod bij mensen boven de 50 en mensen in de palliatieve fase en hun naasten in de thuissituatie. De training wordt gegeven door geestelijk verzorgers en reikt kennis en vaardigheden aan voor zorg- en welzijnsprofessionals over het signaleren van zingevingsvragen, mogelijke ondersteuningsbehoefte en verwijsopties.	Scholing	
	Behoeftte van cliënten	De Zinvinder: <u>animatie en infographic</u> , geeft	Instrument	https://www.youtube.com/watch?v=36vZyUoHejs

	Signaleren en verwijzen	inzicht in diverse behoeften en ondersteuning op basis van 2 assen, 4 kwadranten en pictogrammen. En geeft ook richting aan de aard van ondersteuning die burgers zelf zoeken of voor mogelijke verwijzing door hulpverleners.		https://www.hogeschoolrotterdam.nl/content/assets/7e2216c769694071b8acea916a969852/handleiding-zinvinden-animatie.pdf
	Zingeving in praktijk van andere zorgprofessionals	De Zinpraatkaart is een hulpmiddel om makkelijker in gesprek te gaan over zingeving. +Handleiding	Instrument	https://www.hogeschoolrotterdam.nl/content/assets/957792d5e22b4106a25ac1bcecca060e/ansichtkaart-generiek---linking-zin.pdf Handleiding: https://www.hogeschoolrotterdam.nl/content/assets/957792d5e22b4106a25ac1bcecca060e/handleiding-ansichtkaart-generiek--online.pdf
	Zingeving in praktijk van andere zorgprofessionals	De Kaartenset: grote kaarten en kleine kaarten om sensitief te worden voor zingeving bij mensen met armoedeproblematiek en het gesprek aan te gaan	Instrument	https://www.hogeschoolrotterdam.nl/content/assets/957792d5e22b4106a25ac1bcecca060e/kaartenset--grote-kaarten-a5-formaat.pdf https://www.hogeschoolrotterdam.nl/content/assets/957792d5e22b4106a25ac1bcecca060e/kaartenset-kleine-kaartjes---a6-formaat.pdf https://www.hogeschoolrotterdam.nl/content/assets/957792d5e22b4106a25ac1bcecca060e/handleiding-kaartenset.pdf

Toolbox (07)	Organisatorische inbedding geestelijke verzorging thuis	Jezelf Profileren en Acquisitie: een training voor professionals en vrijwilligers in zorg en welzijn die door geestelijk verzorgers gegeven kunnen worden.	Scholing	
	Zingeving in praktijk van andere zorgprofessionals	3 grondhoudingen bij het Levensverhaal: een training voor professionals en vrijwilligers in zorg en welzijn die door geestelijk verzorgers gegeven kan worden.	Scholing	

